

Tartu Ülikool

Tartu Ülikooli humanitaarteaduste ja kunstide valdkond

Ajaloo ja arheoloogia instituut

Uusima aja osakond

Kert Urmas Raudvere

Juudi rahvusvähemuse kuvand Eestis aastatel 1900-1919 ajalehe Postimees
näitel

Juhendaja: Karin Veski, *PhD*

Tartu 2025

Sisukord

Sissejuhatus	3
1. Uurimuse teoreetilised lähtekohad ja ajalooline kontekst	7
1.1 Mõistete defineerimine	7
1.1.1 Kuvand	7
1.1.2 Stereotüüp	7
1.1.3 Sisegrupp ja etalongrupp	9
1.1.4 Eelarvamus	10
1.1.5 Võõras	11
1.1.6 Vaen ja vaenlane	13
1.2 Slezkine'i apollonlik-merkuurlikud liigitused ning Kesk- ja Ida-Euroopa juudi vähemuse assimileerumiskatsed Galiitsia näitel	14
1.3 Juudi vähemus ning Slezkine'i kategooriad Eestis	18
2. Juudi vähemust mainivad artiklid ajalehes Postimees, 1900-1919	23
2.1 Kategooriatest	23
2.2 Kokkuvõte aastatest 1900-1919	26
3 Andmete analüüs	58
3.1 Tulemuste kvantitatiivne analüüs	58
3.2 Teisesed kategooriad	63
3.3 Mustrid	64
3.4 Sõjaaegse kuvandimuutuse põhjustest ja tagamaadest	66
Kokkuvõte	74
Kasutatud allikad ja kirjandus	76
Summary - The image of Estonian Jewish minority in the newspaper Postimees between the years 1900-1919	81

Sissejuhatus

Käesoleva töö eesmärk on üritada analüüsida juudi vähemuse kuvandit ajalehes Postimees vahetult iseseisvusele eelnenud kahekümne aasta jooksul. Eestis pole seni läbi viidud süstemaatilist juudi vähemuse meedias avalduva kuvandi uurimist ning Eesti ajaloos märgilist kohta omav ning võrreldavalt kõrge tiraažiga Postimees näib sobilik koht, kust seesuguse ettevõtmisega algust teha.

Töö autor peab ajavahemikku 1900-1919 mitmes mõttes sobivaks. Esiteks on kaksikümmend aastat piisav periood, et selle jooksul võiks välja joonistuda Postimehe kajastust mõjutanud tonaalsus. Samuti jääb valitud ajaperioodi sisse mitu Vene tsaaririiki raputanud sündmust, millel oli oma mõju ka võimu ja juudi vähemuse suhetele. Nii pakub justnimelt see sündmusterohke periood võimalust tabada kriiside ja sõdade mõju ka Postimehe veergudel aset leidnud juudi vähemuse kajastusele.

Eelnevas lõigus kirjeldatud tulemuste saavutamiseks käib käesolev töö süstemaatiliselt läbi kõik ajalehes Postimees aastate 1900 ja 1919 vahel avaldatud artiklid, mis sisaldavad sõna „juudid“. Töö käigus jagatakse artiklid kvantitatiivset meetodit kasutades tonaalsuse ja muude, teiste joonte alusel kategooriatesse (vt peatükki 2.1), saades tulemusena paralleelsed ordinaal-, kui ka nominaalandmed. Ordinaalandmete organiseerimisel, graafikutes esitamisel ja sageduse analüüsis on kasutatud Roderick Floudi arusaamu, pidades samas silmas sel moel kogutud kvantitatiivsete andmete kitsaskohti.¹

Kuivõrd käesolev uurimus ei tegele „puhaste“ ajaloolisi protsesse kirjeldavate numbritega nagu Floudi mainitud laevandusstatistika,² vaid sel tuleb uurimisprotsessi käigus kategoriseerida ajakirjanduslikke tekste viisil, mis jätab ruumi uurija subjektiivsusele, on töös võetud arvesse kvantitatiivse sisuanalüüsi vajakajäämisi. Viimastele keskendutakse eelkõige läbi Klaus B. Jenseni teoses „A Handbook of Media and Communication Research: Qualitative and

¹ Floud, R. (1973) „An Introduction to Quantitative Methods for Historians“. London, Meuthen&Co, Ltd., lk 10-11, 42-43, 30-32, 160-161

² *Ibid*, lk 44

quantitative methodologies“ Barrie Guntheri poolt kvantitatiivse meetodi kohta kirjutatu.³ Selle järgi saavutab meediasisu analüüsidest parimaid tulemusi, kui läheneda meediatekstidele⁴ läbi varasemalt läbimõeldud teoreetilise raamistiku, toetudes sel viisil mitte samavõrd lihtsakoelistele kirjeldustele.⁵

Töö eesmärkidest ja uurimismetoodikast lähtuvalt üritab käesolev uurimus vastata sellele, milline oli aastate 1900 ja 1919 vahel juudi vähemuse kuvand ajalehes Postimees, ning millised ja millest mõjutatud olid selles kuvandis perioodi jooksul aset leidnud muutused. Võimalike muutuste täheldamisel üritab töö neis mustreid tuvastada ja võimalusel käsitletud ajavahemikku nende põhjal perioodideks jagada.

Töö jaguneb laias laastus kolmeks osaks. Esimene peatükk avab kuvanditeoreetilisi mõisteid, artiklite analüüsis kasutatud kategooriate sõnastamisel tähtsat osa mänginud Yuri Slezkine'i teooriat, selle rakendumist Eesti ühiskonnas ja meediaanalüüsiks vajalikku ajaloolist tausta.

Teine peatükk lahkab Postimehe artiklite analüüsis kasutatud kategooriaid ning nende teoreetilisi tagamaid punktides, mida esimene peatükk ei puudutanud. Peatüki teine pool käsitleb juudi vähemuse kajastust Postimehes aastakäikude kaupa, andes ülevaate igal aastal avaldatud artiklite tonaalsusest. Aasta ülevaadet saadab tekstimassi haaramist lihtsustav graafik.

Kolmas peatükk algab käsitletud perioodi artiklite esmaste, üldtonaalsust puudutavate kategooriate analüüsiga. Tähtsamatest andmetest üldpildi edastamiseks on kasutatud tulpdiagramme. Järgnevad alapeatükid käsitlevad teisesid kategooriaid ning eelneva põhjal tuletatud mustreid. Alapeatükk 3.4 käsitleb maailmasõja ajal ilmnenu ja sõja lõpus äkiliselt süvenenud muutust Postimehe artiklite tonaalsuses ning selle tagamaid, tuues võrdlusena sisse mitmeid esimeses peatükis käsitletud protsesse.

³ Gunter, B. (2002) „The quantitative research process“. Jensen, K. B. (toim.) „A Handbook of Media and Communication Research: Qualitative and quantitative methodologies“. London, Routledge, lk 209-234

⁴ Käesoleva töö autor eeldab, et nii põhilises ei erine ka 100 või 125 aasta vanused meediatekstid ning nende analüüs eilse päeva uudiste analüüsist.

⁵ Gunter, B. (2002) „The quantitative research process“, lk 222

Eesti juudi vähemuse ajaloo laiemalt on seni tegelenud mitmed uurijad. Kokkuvõtte selle ajaloolisest paiknemisest on andnud Eiki Berg Akadeemias avaldatud artiklis „Juudi asustuse iseärasusi Eestis“.⁶ Mitmel juhul on Eesti juudi kogukonna kirjeldamisse panustanud Anna Verschik, seda näiteks Bergiga üheskoos juudi vähemust puudutava sissekandega teoses „Eesti rahvaste raamat. Rahvusvähemused, -rühmad ja -killud“ ning ajakirjas Keel ja Kirjandus juudi kogukonna mitmekeelsust analüüsivas artiklis „Mitmekeelsus kui juudi kogukonna elu norm“.⁷ Samuti on ilmunud Eugenia Gurin-Loov ja Gennadi Grambergi väikest mõõtu teos „Eesti Juudi Kogukond“,⁸ kusjuures autoritest esimene on avaldanud veel teisi, kohaliku juudi ajaloo spetsiifilisemaid küsimusi käsitlevaid teoseid.

Erinevaid aspekte juudi kogukonna ajaloost on uurinud Eestis sündinud Norra ajaloolane Anton Weiss-Wendt, muuhulgas eestlaste rolli holokaustis teosega „Murder Without Hatred: Estonians and the Holocaust“⁹ ja kogumikus „On the Margins. Essays on the History of Jews in Estonia“¹⁰. Viimases avaldati ka töös kasutamist leidnud kultuuriautonomiat juudi kogukonna nurga alt käsitlev essee.¹¹

Juudi üliõpilasi ja nende organisatsioone Venemaa kontekstis küllaltki kõrge juudi tudengite osakaaluga Tartu Ülikoolis on uurinud Toomas Hiio¹² ning rohkem naistudengite osale keskendunud rõhuasetusega ka Anu Raudsepp töös „Juutide haridusoludest Venemaal, Eestist

⁶ Berg, E. (1994) „Juudi asustuse iseärasusi Eestis“. Akadeemia, 6

⁷ Berg, E., Verschik, A. (1999) „Juudid“. Viikberg, J. „Eesti rahvaste raamat. Rahvusvähemused, -rühmad, ja -killud“. Tallinn, Eesti Entsüklopeediakirjastus; Verschik, A. (1995) „Mitmekeelsus kui juudi kogukonna elu norm“. Keel ja Kirjandus 6 (1995)

⁸ Gurin-Loov, E., Gramberg, G. (2001) „Eesti Juudi Kogukond“. Tallinn, K&O Offset.

⁹ Weiss-Wendt, A. (2009) „Murder Without Hatred: Estonians and the Holocaust“. New York, Syracuse University Press

¹⁰ Weiss-Wendt, A (2017) „On the Margins. Essays on the History of Jews in Estonia“. Budapest, Central European University Press

¹¹ Weiss-Wendt, A. (2017) „Thanks to the Germans! Jewish Cultural Autonomy in Interwar Estonia“. Weiss-Wendt, A. „On the Margins. Essays on the History of Jews in Estonia“. Budapest, Central European University Press

¹² Hiio, T. (1998) „Jewish students and Jewish student organisations at the university of Tartu“. Tartu, Tartu Ülikooli Ajaloomuuseumi aastaraamat 1998

pärit esimesi juuditare Tartu ülikoolis“¹³. Juudi vähemuse ja eestlaste suhteid on uurinud väliseestlane Tõnu Parming artiklis „The Jewish Community and Inter-Ethnic Relations in Estonia, 1918-1940“.¹⁴ Võõraste, sealhulgas juudi vähemuse kujutamist keeles on uurinud folklorist Felix J. Oinas.¹⁵

Bibliograaf Endel Annus ja Tiina Loogväli koostasid põhjapaneva teose „Eestikeelne ajakirjandus 1766-1940“. Sealsete andmete järgi kasvas Postimehe argipäevanumbrite tiraaž aastate 1900 ja 1905 vahel u 5300 eksemplarist 10 000 eksemplari ületavaks. Seal kajastub ka käesolevat uurimistööd mõjutanud Postimehe sulgemine 1907. aasta suve ja 1908. aasta sügise vahel.¹⁶ Samuti mõjutas lehe ilmumist 1917. aastal enamlaste võimuletulek ning iseseisvussõda, Saksa okupatsioonivõimud seda ei sulgenud. Leht oli samuti suletud 1918. aasta 20. detsembri ja 1919. aasta 15 jaanuari vahel.¹⁷ Teose andmete järgi püsis sõjaaegne tiraaž laias laastus 15 000 ja 20 000 eksemplari vahel.¹⁸ Lehe ainuomanikuks oli pärast 1905. aastat (ja seega läbi valdava osa käesoleva töö uuritavast perioodist) Jaan Tõnisson.¹⁹

¹³ Raudsepp, A. (1999) „Juutide haridusoludest Venemaal, Eestist pärit esimesi juuditare Tartu ülikoolis“. Tamul, S. (toim.) „Vita academica, vita feminea“. Tartu, Tartu Ülikooli Kirjastus

¹⁴ Parming, T. (1979) „The Jewish Community and Inter-Ethnic Relations in Estonia, 1918-1940“. Journal of Baltic Studies 10, nr 3

¹⁵ Oinas, F. J. (1979) „Naabrid ja võõrad keeles ning rahvaluules“. „Kalevipoeg kütkeis“. Toronto, Oma Press, Ltd.

¹⁶ Annus, E., Loogväli, T. (2002) „Eestikeelne ajakirjandus 1766-1940 II O-Ü“. Tallinn, Eesti Akadeemiline Raamatukogu, lk 514-515

¹⁷ *Ibid*, lk 513-514

¹⁸ *Ibid*, lk 515

¹⁹ *Ibid*, lk 513

1. Uurimuse teoreetilised lähtekohad ja ajalooline kontekst

1.1 Mõistete defineerimine

1.1.1 Kuvand

Hollandi ajaloolane Joep Leerssen defineerib kuvandit teoses „Imagoloogia“ kui „isiku, grupi, etnilise rühma või „rahvuse“ mentaalset või diskursiivset representatsiooni või mainet“.²⁰ Kenneth Bouldingu kirjelduses pole kuvand aldis muutustele alluma. Kui selleni jõuab senisega vastuollu minev teave, „on selle esimeseks ajeks neid mingil moel ebatõestena eitada“.²¹ Selles aga, kuidas kas „üksikisik või organisatsioon“ üht või teist „sõnumit“ oma maailmapilti kaasab, mängib Bouldingu järgi kõige tähtsamat osa see, millise väärtuse sõnumi saaja sellele omistab. Senise maailmapildiga täielikku vastuollu minevaid sõnumeid võetakse omaks alles pärast tõsise vastupanu murdmist kui üldse. Ning Bouldingu sõnul on selle tulemuseks seniste teadmiste süsteemi „ümberjoondus või -korraldus“.²² Ta jätkab eelneva järeldusena: „...üksikorganismi ega organisatsiooni jaoks pole olemas selliseid asju, nagu „faktid“. On ainult muudetava väärtustüsteemi läbi filtreeritud sõnumid“.²³

1.1.2 Stereotüüp

Stereotüübi mõiste avamisel alustatakse siiamaani kammertoona Walter Lippmanni sajandivanuses teoses „Public Opinion“ avaldatud idee lihtsustatud sõnastusega „pildid meie peades“, nendega teeb algust ka Manfred Belleri konkreetselt terminit käsitlev lisa-artikkel.²⁴ Lippmanni tegelikud, „pilte meie peades“ mainivad sõnad esinesid esmalt avaliku arvamuse

²⁰ Leerssen, J. (2007) „Image“. Beller, M., Leerssen, J. (toim.) „Imagology: The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters. A Critical Survey“. New York, Rodopi, lk 342

²¹ Boulding, K. E. (1969) „The Image: Knowledge in Life and Society“. Ann Arbor, University of Michigan Press, lk 8

²² *Ibid*, lk 12

²³ *Ibid*, lk 14

²⁴ Beller, M. (2007) „Stereotype“. Beller, M., Leerssen, J. (toim.) „Imagology: The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters. A Critical Survey“. New York, Rodopi, lk 429

teemalise peatüki nimes²⁵ ning stereotüüpide üldise kaitsemehhanismina kirjeldamisel. Nagu aga üksikud konkreetse temaatikaga tegelevad uurijad on selgeks teinud, polnud Lippmann esimene, kes sõna „stereotüüp“ läbinisti tänapäevasel viisil²⁶ kasutas²⁷ ega ei ilmu „stereotüüp“ sõnana terves teoses välja kuigivõrd sageli ega mängi ka neil juhtudel tähtsat rolli.²⁸

Tähtsat rolli stereotüüpide ja eelarvamuste analüüsis on mänginud Gordon Allporti teoses „The Nature of Prejudice“.²⁹ Valdav osa imagoloogia mõistete avamise jooksul esinevatest nimedest on ühel või teisel moel temast mõjutatud. Beller rõhutab Helge Gerndtile toetudes, et kuigi „stereotüübid on väljamõeldised...“, mis moonutavad tõelisust, „loovad [need ka] ise problemaatilisi tõelisi“ ning avaldavad kõige tõsisemat mõju rahvuste-vahelise vaenu oludes.³⁰ Teoses „Imagoloogia“ võtavad USA psühholoogid Charles M. Judd ja Bernadette Park kokku Allporti seisukoha, et rühmade vaheliste suhete keskseks murekohaks on eelarvamused ja mitte kategoriseerimine, kuid kategooriad ja neid saatvad stereotüübid aitavad eelarvamusi õigustada.³¹ Mainitud autorid kinnitavad Allporti järgseid arenguid kirjeldades ka, et hilisemad mitmed hilisemad eelarvamuste uurijad ei kaldu Allporti seisukohtadest kõrvale vaid leiavad samuti, et murekohaks pole ühiskondlike gruppide kategoriseerimine ise, vaid selle poolt võimaldatu.³² Samuti rõhutavad C. Judd ja B. Park, kuivõrd tähtsaks on uuemate arengute valguses muutunud ennekõike stereotüüpide tõelisusele vastamise tuvastus, sest viimase najal on võimalik saada parem arusaam konkreetsete stereotüüpide tegelikust mõjust.³³ Viimane punkt on käesoleva uurimuse teema kontekstis veelgi relevantsem, sest nagu nendivad

²⁵ Lippmann, W. (1998) „Public Opinion“. New Brunswick, Transaction Publishers, lk 3-32

²⁶ St mitte varasemal, trükikunstis kasutatud trükiplaadi duplikaadile viitavas tähenduses

²⁷ Newman, L. S. (2009) „Was Walter Lippmann interested in stereotyping? Public Opinion and cognitive social psychology“. *History of Psychology* 12, nr 1, lk 11-12

²⁸ *Ibid*, lk 12-13

²⁹ Allport, G. W. (1958) „The Nature of Prejudice“. New York, Doubleday Ancor Books.

³⁰ Beller, M. (2007) „Stereotype“, lk 430

³¹ Judd, C. M., Park, B. (2005) „Group Differences and Stereotype Accuracy“. Dovidio J. F., Glick P., Rudman L. A. (toim.), „On the Nature of Prejudice: Fifty Years After Allport“. Malden, Massachusetts, Blackwell Publishing, lk 123

³² *Ibid*, lk 124

³³ *Ibid*, lk 126-127

hollandi ajaloolased Evelien Gans ja Joep Leerssen, võivad juudi vähemust saatev kuvand ja stereotüübid kalduda äärmuslikku positiivsusse või negatiivsusse.³⁴

1.1.3 Sisegrupp ja etalongrupp

Allport selgitab sisegruppe kui rühma inimesi, „kes kasutab sõna „meie“ suuresti ühesuguses tähenduses“.³⁵ Sisegrupiga paralleelselt esinev nähtus on etalongrupp ehk *reference group*, mida Allport selgitab kui „sisegruppi, millisse suhtutakse soojalt või millesse indiviid soovib kuuluda“³⁶. Sama sisegrupp aga ei pruugi erinevatele inimestele sama tähendada, nende suhe grupi ja identiteediga võib üksteisest erineda, nad võivad gruppi ennast erinevalt näha.³⁷

Samuti ilmus Allporti kirjutise järgsetel aastatel Marilyn B. Breweri töö põhjustest, miks sisegrupi eelistamine võib välisgrupi vihkamiseks areneda. Sellele järgnesid teised, sama probleemistikku vaagivad tööd. Nende mainitud faktorid ulatuvad muuhulgas ühiskonna enese kompleksemaks muutumisest teisi grupe välistavate ideoloogiate, siiralt vastukäivate huvide ning (võibolla üllatuslikult) ühiste väärtuste avaliku toetamiseni.³⁸ Viimane ilmub faktorina välja juhul, kui grupp tunnetab, et ühised väärtused võiksid viia teisest grupist eraldiseisva identiteedi lahustumiseni³⁹ – midagi, mis võib mängida rolli võimalike assimileerumiskatsete⁴⁰ läbikukkumisel. Assimileerumisprotsessis mängib rolli varemmainitud etalongrupp. Psühholoogide Rupert Browni ja Hanna Zagefka järgi on Allporti tööd selles valdkonnas

³⁴ Gans, E., Leerssen, J. (2007) „Jews“. Beller, M., Leerssen, J. (toim.) „Imagology: The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters. A Critical Survey“. New York, Rodopi, lk 205

³⁵ „Use the term we with the same essential significance“ - Allport, G. W. (1958) „The Nature of Prejudice“, lk 30

³⁶ „An in-group that is warmly accepted, or a group in which the individual wishes to be included“ – *Ibid*, lk 36

³⁷ Brown, R., Zagefka, H. (2005) „Ingroup Affiliations and Prejudice“. Dovidio J. F., Glick P., Rudman L. A. (toim.), “On the Nature of Prejudice: Fifty Years After Allport”. Malden, Massachusetts, Blackwell Publishing, lk 55

³⁸ *Ibid*, lk 60

³⁹ *Ibid*.

⁴⁰ Vt peatükki 1.2

jätkanud psühholoog John W. Berry, kes täheldas vähemusrahvaste suhetes suuremate rahvastega nelja, erinevate eesmärkide poole püüdlevat strateegiat: integratsioon, assimileerumine, eraldumine ja marginaliseerumine.⁴¹ Kunagisele üldlevinud seisukohale, et vähemusrahvastele toob parimaid tulemusi integratsioon,⁴² on hiljutiste uurimuste tulemusel lisandunud seisukohad, et assimileerumine võib teatud juhtudel samaväärselt kasulikuks osutada.⁴³ Ofer Zur toob oma essees esile ka seose rühma (ses kontekstis ka sisegrupi) puuduliku sidususe ning vaenu tekke ja kasvu vahel.⁴⁴

1.1.4 Eelarvamus

Lippmann kirjutab oma raamatu sissejuhatuses, et inimese suhtumist teise inimesse või inimeste gruppi mõjutavad otsustavalt tema „mälupildid, ettekujutused, uskumused ja ootused“.⁴⁵ Allporti hinnangul omandavad usulistel alustel tekkinud eelarvamused (ning nende vaenulikud jätkud) tähtsuse osaliselt seepärast, et sellistel juhtudel tähistab usk tegelikkuses midagi endast laiemat, mida Allport ise nimetab „grupi kultuuriliste traditsioonide teljeks“⁴⁶. Seda mõtet võib pidada meeles ka peatükis 1.2 käsitletud Slezkine'i „merkuursete“ ja „apollonlike“ rahvaste erisuste puhul.

Belleri eelarvamust käsitlev artikkel mainib mõiste esialgse leviku perioodina valgustusajastut.⁴⁷ R. Browni ja H. Zagefka artikkel mainib ka võimalikku seost „ilmaoleku“ või „ilmajäämise“ tunde, eelarvamuste ja rühma-identiteedi vahel.⁴⁸ Siit võib käesoleva

⁴¹ Brown, R., Zagefka, H. (2005) „Ingroup Affiliations and Prejudice”, lk 63

⁴² *Ibid.*

⁴³ *Ibid.*, lk 64

⁴⁴ Zur, O. (1991). „The love of hating: The psychology of Enmity“. *History of European Ideas* 13, nr 4, lk 353-354

⁴⁵ Lippmann, W. (1998) „Public Opinion“, lk XXVII

⁴⁶ Allport, G. W. (1958) „The Nature of Prejudice“, lk 415-416

⁴⁷ Beller, M. (2007) „Prejudice“. Beller, M., Leerssen, J. (toim.) „Imagology: The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters. A Critical Survey“. New York, Rodopi, lk 404

⁴⁸ Brown, R., Zagefka, H. (2005) „Ingroup Affiliations and Prejudice”, lk 64

uurimuse kontekstis tõmmata jooni nii Ida-Euroopa juudi vähemuse assimileerumiskatsete (vt peatükki 1.2) kui kaudselt ka juudi vähemuse majandustegevuseni (vt peatükke 3.3 ja 3.4)

Belleri artikli teine pool aga peegeldab eri uurijate kahtlusi eelarvamuste ärakaotamise võimalikkuse ja selleosaste katsete endi otstarbekuse ees ning lõpetab hoopis Silbermannile viitava noodiga, mis rõhutab valgustusajastu eelarvamuste-osase pärandi parima võimaliku (diskrimineerimise vastase) kasutusviisina eelarvamuste ärakaotamise asjatute katsete asemel neile tähelepanu tõmbamise.⁴⁹

1.1.5 Võõras

Kuivõrd imagoloogia kui ala esialgse eesmärgina mainivad mitu selle ajaloole tagasi vaatavat uurijat „võõraste (suuresti tähenduses „välismaalaste“) kujutiste ja kuvandi“ uurimist, oleks paslik siinkohal käsitleda ka sõna „võõras“.⁵⁰ Selles kontekstis peetakse eriti tähtsaks Marius-François Guyardi 1951. aasta teost „La littérature comparée“.⁵¹ Seal sõnastati peatükis „L'étranger tel qu'on le voit“ hilisemates aruteludes kaaluka rolli omandanud mõte, et „Mida suurem on grupp, seda suurem on oht, et igäüks, kes kujutist jäädvustada püüab, kaldub abstraktsiooni.“⁵²

Seega pole võõrad iga teise võõra jaoks ühesugused, vaid võõras on iga tema sisu tabava püüdva võõra või võõraste grupi jaoks erinev. „Võõras“ (*foreigner*) on sõnana ise spetsiifilisem

⁴⁹ Beller, M. (2007) „Prejudice“, lk 405

⁵⁰ Leerssen, J. (2016) „Imagology: On using ethnicity to make sense of the world“. *Iberic@l* 10, lk 14; Beeler, K. E. (1991) „L'étranger tel qu'on le voit': Comparative Imagology and Perceptions of Canada in European Fiction“. *The Comparatist* 15 (mai 1991), lk 129

⁵¹ Leerssen, J. (2016) „Imagology: On using ethnicity to make sense of the world“, lk 14

⁵² „*Il n'y a pas l'Allemagne, mais l'Allemagne de Michelet, celle des philosophes, celle des Français. Plus le groupe est large, plus grand est le danger d'abstraction pour qui tente de fixer une image; plus, en fait, l'image est caricaturale, schématique et frappante.*“ - Guyard, M.-F. (1951) „L'étranger tel qu'on le voit“. *Imagologica.eu*, lk 1-2

kui muud teisesust väljendavad mõisted⁵³ ning subjektiivne või suhteline, sõltudes vaatleja senistest kogemustest ja teadmistest.⁵⁴ Vastukaaluks terminile võõras-*foreigner* võib mainida ka Lippmanni käsitlust eesti keeles pigem samatähenduslikust sõnast „*alien*“, olgu see siis siinkohal tõlgitud „muulaseks“. Ta loetleb 1920. aastal Ameerikas koolilastelt kogutud vastuseid sellele, kes on muulane-*alien*:

„Isik, kes on selle riigi suhtes vaenulik.“

„Isik, kes on valitsuse vastu.“

„Isik, kes on vastaspoolel.“

„Ebasõbraliku riigi elanik.“

„Sõdiv võõras [*foreigner*].“

„Võõras [*foreigner*], kes püüab kahjustada riiki, kus ta viibib.“

„Vaenlane võõralt maalt.“

„Isik, kes on riigi vastu.“⁵⁵

Siinkohal peaks tähelepanu osutama ka sellele, et Lippmann käsitleb vahetult selle uurimuse teemaks olevale perioodile järgnenud aastat.

Hiljutisematest võõra käsitlemise arengutest kõneldes selgitab Leerssen „rahvuste-järgset“ (*post-national*) perioodi, kus võõrast ei määratleta enam „päritoluriigi“ järgi, vaid „mobiilse, mitteterritoriaalse „parvena“, mille päritolu on ebaoluline ja püsib hetke poliitilistele kriisidele ja foobiatele vastavalt äärmiselt muutlik“. ⁵⁶ Teatud elemendid eelnevast kirjeldusest ilmuvad välja ka Slezkine'i merkuursete rahvaste iseloomustustes (vt peatükki 1.2) ning seega puudutavad ka käesoleva töö huviobjektiks olevat juudi vähemust rohkem kui mõnd teist rahvust.

⁵³ Albrecht, C. (2007) „Foreigner“. Beller, M., Leerssen, J. (toim.) „Imagology: The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters. A Critical Survey“. New York, Rodopi, lk 326

⁵⁴ *Ibid*, lk 327

⁵⁵ Lippmann, W. (1998) „Public Opinion“, lk 68-69

⁵⁶ Leerssen, J. (2016) „Imagology: On using ethnicity to make sense of the world“, lk 28-29

1.1.6 Vaen ja vaenlane

Roger D. Petersen annab oma teoses „Understanding Ethnic Violence“ edasi arusaama (etnilisest) vihast kui arusaamade mudelist, mis aktiveerub ja mõjutab üksikindiviidi käitumist ja valikuid vaid teatud juhtudel. Petersen kirjeldab S. Ortneri väljatöötatud teooriat, et vaen on olemuselt püsiv. Samuti on vaen Ortneri järgi ainult üheks elemendiks mudelites, mis ei avalda suurele osale etniliste gruppide liikmest valdaval osal ajast suunavat mõju.⁵⁷ Viha aitab jutustada ajaloolist ning kultuurilist lugu ning võib teatud olukordades aktiveeruda, süstides etnilise grupi liikmetesse arusaama sellest, et „aeg on lõpuks küps tegudeks“. Sellisel juhul ilmuvad välja emotsionaalsed põhjendused, negatiivsed mälestused ning arusaamad vihatava poole halvast loomusest ning nii luuakse (vaenu-)tegudeks vajaminev õigustus.⁵⁸

O. Zur kirjeldab oma 1991. aasta vaenlase-käsitluses, et vaenu tekke tähtsaks koostisosaks on olukord, kus välisgruppi hakatakse pidama sisegrupist vähem „inimlikuks“⁵⁹ Nagu ütleb Lippmann, on „vaenlase vihkamine legitiimne“.⁶⁰

⁵⁷ Petersen, R. D. (2002) „Understanding Ethnic Violence: Fear, Hatred, and Resentment in Twentieth-Century Eastern Europe“. Cambridge, Cambridge University Press, lk 63

⁵⁸ *Ibid*, lk 64

⁵⁹ Zur, O. (1991). „The love of hating: The psychology of Enmity“, lk 351-352

⁶⁰ Lippmann, W. (1998) „Public Opinion“, lk 179

1.2 Slezkine'i apollonlik-merkuurlikud liigitused ning Kesk- ja Ida-Euroopa juudi vähemuse assimileerumiskatsed Galiitsia näitel

Ajaloolane Yuri Slezkine käsitleb teoses „The Jewish Century“ peaausjalikult põllumajanduse või sõjandusega tegelevate (ta terminoloogiat kasutades) apollonlike rahvaste vahel elavaid neist eristuvad, mitte-talupoegadest ja mitte-aadlikest vahendaja-rahvaid, keda Slezkine nimetab „merkuurseteks“.⁶¹ Viimaste eluviisi määratleb Slezkine kui „teenindus-nomaadlikku“ (*service nomad*), andes sellega edasi nii eluviisi rändlevust kui selle esindajate kalduvust teenida elatist paiksematele rahvastele eri teenuste osutamise ning kaupade edastamisega.⁶² Slezkine'i nimetatud liigitused on oma julgusega nii kiitust kui kriitikat pälvinud. Näiteks leiab konkreetsemalt juudi vähemuse temaatikaga tegelev Andrew Koss sama spetsiifikaga ajakirjas Mosaic, et Slezkine liialdab üldistustega ning ei pööra piisavalt tähelepanu erinevate merkuursetena määratletud rahvaste vahelistele erinevustele. Samuti ei pea ta ka „teenindus-nomaadlust“ sobivaks terminiks juudi vähemuse kohta.⁶³ Sarnase orientatsiooniga ajakirjas Quest rõhutab juudi ajaloo spetsialist Cristiana Facchini aga positiivsena justnimelt Slezkine'i sotsiaalteooria seda osa, mis merkuurset juudi kogemust teatud aspektides universaalseks peab.⁶⁴ Ka käesoleva töö autor tegi valiku Slezkine'i kasuks lootuses, et tema merkuursete-apollonlike rahvaste suhetes reeglipärasusi rõhutav sotsiaalteooria võiks pakkuda lisa-pidepunkte Ida-Euroopa vähemusrahvaste vahelistes dünaamikates.

Slezkine'i kirjelduses olid merkuurlikud vähemused olid paikse apollonliku rahvaenamuse jaoks võõrad ning tegevusvaldkondade tõttu samas viimastest elatise teenimisel täielikult sõltuvad.⁶⁵ Tema käsitluses on merkuursete rahvaste seas ajalooliseks tavapäraseks oma tavatu rolli säilitamise nimel võõrust rõhutada ning juhtudel, kui nad ise end ebapiisavalt võõrasteks peavad, enda veelgi võõramaks muutmisse panustada. Viimase saavutamiseks läksid nad ka

⁶¹ Slezkine, Y. (2004) „The Jewish Century”. Princeton, Princeton University Press, lk 7-9

⁶² *Ibid*, lk 7, 9

⁶³ Koss, A. (2020) „Yuri Slezkine's Undiscriminating Eye“. Mosaic, 12. november 2020

⁶⁴ Facchini, C. (2010) „Yuri Slezkine – The Jewish Century“. Quest – Issues in Contemporary Jewish History 1 (aprill 2010)

⁶⁵ Slezkine, Y. (2004) „The Jewish Century”, lk 21

nii kaugelt, et löid paiksest rahvast erineva keele puudumisel aja jooksul meelega oma keelt või argood.⁶⁶ See viis olukorrani, kus teenindusnomaadid rääkisidki üldjuhul vähemalt kaht keelt, milles üks oli omavaheliseks suhtluseks.⁶⁷ Slezkine'i esituses kujutavad apollonlikud ja merkuursed rahvad endast üksteist „täiendavaid, vastastikku kinnistavaid vastandeid“.⁶⁸ Eelkõige traditsioonilises agraarühiskonnas oli apollonliku rahvaenamuse jaoks teenindusnomaadlik eluviis omamoodi „kodutus“ ja seetõttu needus või karistus.⁶⁹ Merkuurseid rahvaid saatsid stereotüübid, mis tihti kujutasid neid „salakavalate, saamahimuliste, ahnete, riukalike, pealetükkivate ja tahumatutena“.⁷⁰ Merkuursed rahvad pidasid apollonlike rahvaste esindajaid aga vastupidi endast „aeglasemateks“ ja enda siserühma mõnikord eriliseks, kuid veel tihemini kirjaoskavamaks ja võimekamaks.⁷¹

Slezkine'i järgi muutusid rahvusluse, rahvusriikide ja kodakondsuse rahvusliku kuuluvusega sidumine kõik merkuursed siseriiklikud võõrad veelgi vähem teretulnuteks, isegi „võimalikeks reeturiteks“.⁷² Selles kontekstis tegid Ida-Euroopa juudid laiema ühiskonna „tänapäevastumise“ kontekstis katse ka ise ühiskonna põhirahvuse assimileeruda. Nüüdseks olid aga rahvuste vahelised erinevused arenenud usulistest juudi vähemuse jaoks märksa ületamatumal kombel rahvuslikeks.⁷³ Kesk-Euroopa juutide (ja osalt kohalike võimude) nägemuses oleks nende kui vähemuse laiemasse Lääne ühiskonda assimileerimine pidanud toimuma läbi lääneliku, liberaalse, saksa valgustusideedest läbiimbunud hariduse⁷⁴ ning vastava (peamiselt saksa ja vene, aga ka ungari ja poola) rahvuskaanoni omaks võtmise.⁷⁵ Vähemuse enda seas leviva seisukoha kirjeldamiseks kasutab üks uurija Viini haritlase Ludwig Speideli sõnastust, kes kutsus ideed „teiseks emantsipatsiooniks, milleta esimene jääb

⁶⁶ *Ibid*, lk 17-19

⁶⁷ *Ibid*, lk 20

⁶⁸ *Ibid*, lk 21

⁶⁹ *Ibid*, lk 23

⁷⁰ *Ibid*.

⁷¹ *Ibid*, lk 26-29

⁷² *Ibid*, lk 36-37

⁷³ *Ibid*, lk 60-62

⁷⁴ Beller, S. (1989) „Vienna and the Jews, 1867-1938: A Cultural History“. Cambridge, Cambridge University Press, lk 33-34

⁷⁵ Slezkine, Y. (2004) „The Jewish Century“, lk 67-68

vormitääteks“.⁷⁶ Vastavalt leidus ka juudi vähemust reeglina Kesk- ja Ida-Euroopa kõrgharidusasutustes mitmeid kordi rohkem kui see demograafiliselt proportsionaalne oleks olnud.⁷⁷

Ülikoolide kaudu haritlase-rolli poole püüdlemisega käis aga sümptomaatilisel kaasas ebatäpne nägemus rahvusest, kelle hulka juudi vähemus assimileeruda soovis. Selle illustreerimiseks valisid nii ajaloolane Steven Beller kui Slezkine ühe ja sama Gershom Scholemi tsitaadi: „Juudi jaoks oli Schiller tegelikest sakslastest tõelisem“.⁷⁸ Nagu Slezkine seda edasi seletab, oli juudi vähemusel keeruline lõplikult assimileeruda rahvuslikku „hõimu“, mis otsustas selliseid mõtlejaid (ja Venemaa puhul luuletajaid) enda omadeks pidada viisidel, mis juutide jaoks püüdlustest hoolimata võimatuks jäid.⁷⁹ Juudi vähemuse endi katseid assimileerida peeti aga apollonliku rahva seda rohkem hirmutavaks, mida edukamad need olid.⁸⁰ Tuleks ka mainida, et Slezkine'i otsust rõhutada assimileerumisprotsesse on kritiseerinud juudi- ja naistemaatikale keskenduv ajaloolane Chaeran Y. Freeze, kelle nägemuses rõhutab Slezkine tsaaririigi juudi kogukondade ajaloo seda aspekti üle ning toob selle näiteks fakti, et naissoost juudid abiellusid perioodil mitte-juutidega palju harvemini kui meessoost juudid.⁸¹

Slezkine käsitleb ka rahvusliku identiteedi ja rahvuskaanoni muundumist varasemast, mõneti kaasavamast ja kultuurilisest variandist identiteeti muul baseeruvaks, „rassiliseks“ või verel põhinevaks. Rahvusidentiteedi muundumise protsess tähendas aga, et sellega kaasnes mõningane muutus eelarvamuste iseloomus, kasutuses või rakendamise kaalul sihtmärgiks võetud rahva elus. Ka Allport viitab sellele, kui kirjeldab juutide elu keskaegsetes getodes kui tõenäolisemalt „palju turvalisemat ja ette ennustatavamat“.⁸² Teisest küljest on säilinud nii

⁷⁶ Beller, S. (1989) „Vienna and the Jews, 1867-1938: A Cultural History, lk 33-34

⁷⁷ Slezkine, Y. (2004) „The Jewish Century”, lk 49-50

⁷⁸ *Ibid*, lk 69; Beller, S. (1989) „Vienna and the Jews, 1867-1938: A Cultural History”, lk 151

⁷⁹ Slezkine, Y. (2004) „The Jewish Century”, lk 70-71

⁸⁰ *Ibid*, lk 73

⁸¹ Freeze, C. Y. (2006) „The Jewish Century by Yuri Slezkine“. *Journal of World History* 17, nr 3 (September 2006), lk 349-350

⁸² Allport, G. W. (1958) „The Nature of Prejudice“, lk, 10

Eesti kui laiemalt Kesk- ja Ida-Euroopa rahvaluules märke juudi vähemuse vastu suunatud pilgetest⁸³, solvangutest⁸⁴ ja surmaähvardustest.⁸⁵

Käesolevate materjalide tõttu on kõige lihtsam avada apollonlik-merkuurseid kategooriaid ning nende rahvuslikke eripärasid Eesti kontekstis läbi võrdluste Ida-Euroopa tavapärasemaid tendentse⁸⁶ esindava Galiitsiaga. Galiitsia juute tabas 19. sajandi lõpust teise maailmasõjani kestnud perioodi jooksul ka Euroopa juudi vähemuse keskmist saatust arvesse võttes ebaproportsionaalne hulk katsumusi, millele aga Slezkine'i kategooriad kasutades leiab mõningase seletuse. 19. sajandi teise poole Galiitsia kontekstis on lihtne kategoriseerida nii ukraina talupoegi kui poolakatest šlahta-aadlikke (ning talupoegi) apollonlikeks rühmadeks ja kohalikku juudi vähemust merkuurseks.

Belleri sõnastuses oli juudi vähemusel kahe ülejäänud, „tagurlusse“ kalduva rahvuse vahel ainsaks valgustusideede poole pürgimise vahendiks saksa kultuuri assimileerumine.⁸⁷ 19. sajandi lõpu Austria Galiitsias nägi end põllumajandusühistutesse organiseeriv ukraina talurahvas ohtu nii (end paralleelselt sarnasel viisil organiseerivates) poolakates kui ka kohalikus juudi vähemuses. Mõlemat nähti Fredrik Erikssoni jt sõnul „võõraste“ ja „ohtlike“ ühiskondlike elementidena, poolakaid lisaks ka võimalike kolonisaatoritena. Levis nägemus Poola aadli ja juudi vähemuse ajaloolisest ukrainlaste-vastasest koostööst.⁸⁸ See oli eeldatavasti üks Ukraina elanikkonda hiljem pogrommidele tõuganud faktoritest.

⁸³ Oinas, F. J. (1979) „Naabrid ja võõrad keeles ning rahvaluules“, lk 101

⁸⁴ *Ibid*, lk 107

⁸⁵ *Ibid*, lk 113

⁸⁶ Siinkohal võib ka meeles pidada, et Allport kutsus Ida-Euroopat „tõeliseks eelarvamuste malelauaks“ – vt. Allport, G. W. (1958) „The Nature of Prejudice“, lk 208

⁸⁷ Beller, S. (1989) „Vienna and the Jews, 1867-1938: A Cultural History“, lk 146-147

⁸⁸ Eriksson, F., Eellend, J., Wawrzeniuk, P. (2011) „The Mirror of Agrarian Modernity. Agrarian press in Estonia, Galicia and Sweden, 1890–1917“. Müller, A. Harre (toim) „Agrarian Property and Agrarianism in East Central Europe in the Nineteenth and Twentieth Centuries“. Innsbruck, StudienVerlag, lk 177

1.3 Juudi vähemus ning Slezkine'i kategooriad Eestis

Iseseisvuse-eelse Eesti ühiskondlikus dünaamikas võib leida pealiskaudseid sarnasusi varemkäsitatud Galiitsiaga. Eestlased olid „põlise talurahvana“ selgelt apollonlik element ja ka siin viis katse maaelu põllumajanduslikesse ühingutesse organiseerida konfliktideni baltisaksa aadolkonnaga ning 1905. aasta sündmuste eel ja eriti järel põllumajandusliku eneseorganiseerimise kaldumiseni puhtalt eestlaste kätte.⁸⁹ Justkui sellesama apollonliku joone kinnituseks keerles Eesti kultuurielu ka 19. sajandi lõpus põllumajandusliku ideaali ümber ning just selles nähti viisi teistele Euroopa rahvastele järgi jõuda.⁹⁰ Samuti jäid põllumajanduslik identiteet ja selle ideoloogilised väljendused Eesti sõdadevahelise poliitikaelu kaalukaks osaks.⁹¹

Nii Eesti juudi kogukonna ajaloos kui ka eestlaste läbikäimises vähemuse esindajatega esineb aga Galiitsiaga võrreldes ka suuri lahkuminekuid. Bergi ja Verschiki järgi on märke juutide kohalolust Eestis juba aastast 1333, kuid järjestikuste Poola, Rootsi ja Vene riigi regulatsioonide tõttu lükkus igasugune märgatav juudi püsigukonna teke edasi 19. sajandisse.⁹² Kui sajandi alguses mängisid rolli lõunapoolsetelt tsaaririigi aladelt tulnud käsitöölised ja üliõpilased, siis püsiasiakaiks said juudi päritolu sõjaväelaste kohalikud lapsed. Aastast 1865 anti teatud osale edukamatest juutidele (kaupmehed ja kõrgharitud) õigus elada väljaspool tsaaririigi juudi asustustpiirkonda, sealhulgas ka seni keelualuses Eestis. Eeldatavasti mainitud ühiskondlike kihtide domineerimise tõttu ei tekkinud Eestis kohati mujal Ida-Euroopas levinud maapiirkondade juudi asustust ning kohalikud juudid püsisid veelgi ebaproportsionaalsemalt linlikud.⁹³

⁸⁹ Eellend, M. (2011) „The Harvest of Modernization. The formation of Agrarianism in Estonia prior to World War I“. D. Müller, A. Harre (toim) „Agrarian Property and Agrarianism in East Central Europe in the Nineteenth and Twentieth Centuries“. Innsbruck, StudienVerlag, lk 157-158

⁹⁰ *Ibid*, lk 153

⁹¹ *Ibid*, lk 150

⁹² Berg, E., Verschik, A. (1999) „Juudid“. Viikberg, J. „Eesti rahvaste raamat. Rahvusvähemused, -rühmad, ja -killud“, lk 214-215

⁹³ *Ibid*, lk 215

Suurem osa Eesti juudi kogudusi asutati 19. sajandi teisel poolel. Berg loetleb juudi koguduste asutamisaegu järgnevalt: Tallinn (1830), Tartu (1867), Pärnu (1869), Valga (1871), Viljandi (1877), Narva (1878) jne.⁹⁴ Eestis, eriti Tartus valitsesid Anu Raudsepa järgi juutidele meelepärasemad olud ning seega kasvas kogukonna arv Eestis aastate 1867 ja 1897 vahel kuus korda. Tema andmetel oligi sajandi lõpuks Eesti suurim juudi kogukond Tartus. Viimases elas neid 1897. aastal 1449 ja Tallinnas 1058.⁹⁵ Toomas Hiio äratoodud andmed erinevad mõneta Raudsepa omadest, kuid proportsioonid jäävad laias laastus samaks. Viimase töös esitatud tabeli järgi elas aastal 1897. Tartus 1760 ning Tallinnas 1191 juuti.⁹⁶ Nagu mainitud, koondus Eesti juudi vähemus ülejäänud Kesk- ja Ida-Euroopa tendentsidele sarnaselt linnadesse. Bergi järgi elas 1865. aastal Eesti juutidest linnalistes asulates 83% ja „täitis seal puuduva keskklassi positsiooni“. 1897. aastal elas linnades 92% Eesti juutidest.⁹⁷ Iseseisvusaja alguses, 1922. aastal elas sama kirjutise järgi linnades, peamiselt kahes keskuses Tallinnas ja Tartus, 99% juutidest, kes aga „vastupidiselt kapseldumisele integreerusid“.⁹⁸

Kui iseseisvunud Poolas langes „keskklassi kohta täitnud“ juudi vähemus osaliselt justnimelt selle tõttu kohalike rahvuslaste ohvriks⁹⁹, siis ei tundu, et Eestis oleks see olnud piisavalt tihti esinev või silmahakkav nähtus, et paralleelseid reaktsioone esile kutsuda. Emanuel Nodel avaldas 1973. aastal, erinevaid Põhja-Ameerika „Balti uuringute“ saavutusi ühendavas teoses „Baltic History“ (varasemal konverentsil peetud loengul põhineva) artikli „Life and Death of Estonian Jewry“. Artiklis rõhutatakse Eestimaa juutide osalust „bolševike-vastases eestlaste Vabadussõjas“ („*War of Liberation of the Estonian people against the Bolsheviks*“), mille all

⁹⁴ Berg, E. (1994) „Juudi asustuse iseärasusi Eestis“, lk 817

⁹⁵ Raudsepp, A. (1999) „Juutide haridusoludest Venemaal, Eestist pärit esimesi juuditare Tartu ülikoolis“, lk 2

⁹⁶ Hiio, T. (1998) „Jewish students and Jewish student organisations at the university of Tartu“, lk 126

⁹⁷ Berg, E. (1994) „Juudi asustuse iseärasusi Eestis“, lk 818

⁹⁸ *Ibid*, lk 819; Berg, E., Verschik, A. (1999) „Juudid“. Viikberg, J. „Eesti rahvaste raamat. Rahvusvähemused, -rühmad, ja -killud“, lk 217

⁹⁹ Crampton, R. J. (1994) „Eastern Europe in the Twentieth Century“. London, Routledge, lk 9

mõeldakse just võitlust hiljuti formeeritud Eesti vägede ridades.¹⁰⁰ Edasi rõhutatakse, et 1924. aasta kommunistlikus riigipöördeks juute ei osalenud ning kirjeldatakse juutide väikesest arvust tulenevat kindlust Eesti ühiskonnas kuni majanduskrahi ja vapside poliitikasse ilmumiseni. Kirjutise avaldamise aega ja külma sõja konteksti näitab võibolla kõige paremini see, et mainitakse juudi vähemuse turvalisuse täielikku (*completely*) taastamist 1935. aastal pärast president Pätsi poolset vapsidest lähtuva ohu mahasurumist.¹⁰¹ Samuti märgiti artiklis ka, et Eestis elanud juudi ärimeeste arv oli piisavalt madal, et see ei paistnud Eesti keskklassi ohustavat.¹⁰²

Kahtlemata täitis juudi vähemus Eestis samuti mõningaid oma Ida-Euroopas tavapärasematest merkuursetest rollidest, näiteks märgitakse uurimisaluste aastate jooksul Postimehes eraldi ära kohaliku juudi vähemuse kaubanduslikku tegevust, hulgioste, vahendustegevust ja laatadest osavõttu¹⁰³. Slezkine'i kategooriaid järgides võiks nentida, et nii 19. sajandi teise poole kui 20. sajandi sõdadevahelise perioodi Eestis mängis merkuurset peaosa mitte väikesearvuline kohalik juudi vähemus, vaid apollonliku maaisandaga samast rahvusest baltisakslane. Viimase osakaal kaldus revolutsioonide ning maade ümberjagamise tulemusel märksa rohkem linna poole kaldu.¹⁰⁴ Amy Chua kasutab tänapäevases, vähem apollonse-merkuurse dünaamikale alluvates ühiskondades sarnaste olude kirjeldamiseks terminit „turgu valitsev vähemus“ („*market-dominant minority*“).¹⁰⁵ Slezkine kirjeldab baltisakslaste merkuurset rolli tsaaririigis 19. sajandi teisel poolel laiemalt, rõhutades nende ebaproportsionaalselt kõrget osalust traditsioonilistel merkuursetel aladel.¹⁰⁶ Tema järeldus on, et baltisakslased täitsid

¹⁰⁰ Nodel, E. (1974) „Life and Death of Estonian Jewry“. A. Ziedonis, W. L. Winter, M. Valgemäe (toim) „Baltic History“ Columbus, Association for the Advancement of Baltic Studies, lk 229

¹⁰¹ *Ibid*, lk 230

¹⁰² *Ibid*.

¹⁰³ Vt näiteks Postimees, 18. märts 1902, nr. 64; 17. veebruar 1904, nr. 39; 15 veebruar 1911, nr. 37

¹⁰⁴ Laurits, K. (2008) „Saksa kulturomavalitsus Eesti Vabariigis 1925-1940“. Tallinn, Rahvusrhiiv, lk 128, 136

¹⁰⁵ Chua, A. (2018) „Political Tribes. Group Instinct and the Fate of Nations“. New York, Penguin Random House LLC, lk 46-48

¹⁰⁶ Slezkine, Y. (2004) „The Jewish Century“, lk 111-113

Venemaal ja tsaari valitsetud Ida-Euroopas laiemalt sarnast ühiskondlikku kohta, nagu Saksamaal tegi seda juudi vähemus.¹⁰⁷

Andres Kasekamp kirjeldab baltisakslasi „mitte kõige arvukama, aga kõige mõjukama“ vähemusena ja mainib baltisaksa perekonna omanduses olnud Scheeli pank (juba iseseisva) „Eesti suurima erakätes pangana“.¹⁰⁸ Pangandus on aga klassikaliselt merkuurte tegevusala. Eestist pärit Norra ajaloolane Weiss-Wendt mainib samuti sõdade vahelise Eesti kontekstis baltisaksa vähemuse „ebaproportsionaalset esindatust rasketööstuses, kindlustuses ja panganduses“ ning seda, et nende omanduses oli „kuni viiendik riigi jõukusest“. Ka tema mainib baltisaksa majandustegevuse lipulaeva Scheeli pank, mille bilansi suurus „ulatus peaaegu kolmandikuni [Eesti] riigi eelarvest“.¹⁰⁹ Ka tingimuste halvenedes ja sakslaste Saksamaale lahkumise kontekstis püsisid „mõned majandusharud etniliste sakslaste käes“.¹¹⁰ Kui naasta Galiitsia-võrdluse juurde, siis Eesti variandis olid nii poolakast šlahta-aadliku kui merkuurte juudi vähemuse, kellega esimene väidetavalt koostööd tegi, kohalikud vasted ühest ja samast rahvusgrupist.

Nähtavasti on eelnev kontekst osaliselt põhjuseks, mis paneb ameerika-briti ajaloolast Berkowitzi väitma oma teose Eesti näitele pühendatud epiloogis, et Eestis „ei seostatud juute enne teist maailmasõda bolševismist lähtuva ohuga“.¹¹¹ Väite väärtust saab töö hilisemates peatükkides üle kontrollida käesoleva uurimistöö tulemuste valguses, kuid juba sellise väite esinemine ise on nähtavasti märk rahvusvahelises, juudi vähemuse enda saatusele keskendivas ajalootöös kohati esinevast nägemusest sõdadevahelise Eesti suhtumises juudi vähemusse. Weiss-Wendt märgib vastukaaluna eraldi ära 1920. aastatel Eesti piires levinud juudi vähemuse vastu suunatud süüdistused: „ahnus, ebapiisav eesti keele oskus ja kalduvus bolševismi“.

¹⁰⁷ *Ibid*, lk 114

¹⁰⁸ Kasekamp, A. (2000) „The Radical Right in Interwar Estonia“. New York, St. Martin's, lk 19

¹⁰⁹ Weiss-Wendt, A. (2009) „Murder Without Hatred: Estonians and the Holocaust“, lk 31

¹¹⁰ *Ibid*, lk 37

¹¹¹ Berkowitz, M. (2007) „The Crime of My Very Existence: Nazism and the Myth of Jewish Criminality“. Los Angeles ja Berkley, California University Press, lk 221

Käesoleva uurimuse jaoks eriti relevantseks toob ta ka ära selle, et tema hinnangul avaldas ajaleht Postimees aastas keskmiselt „kaheksa kuni kümme antisemitlikku artiklit“.¹¹²

Weiss-Wendtile viidates tuleks siinkohal siiski ära mainida, et ta on Eesti juutide saatust puudutava teose puhul Eesti ajaloolaste kriitika osaliseks saanud. Nimekamatest võib siinkohal mainida ajaloolasi Olaf Mertelsmanni ja Meelis Maripuu. Mertelsmann kritiseerib Weiss-Wendti liigset katset leida juhtunust eestlaste „kollektiivset süüd“¹¹³ ning Maripuu mainib ajakirjanduses teost kommenteerides ka teiste okupatsiooniaegsete inimsusevastaste kuritegude tähtsust¹¹⁴. Samas on kriitika mõlemal juhul suunatud peamiselt Holokausti puutuvasse ning näiteks teatud osad Maripuu mujal väljaöeldust pigem toetavad käesoleva töö teises pooles viidatud Weiss-Wendti seisukohti.¹¹⁵

¹¹² Weiss-Wendt, A. (2009) „Murder Without Hatred: Estonians and the Holocaust“, lk 9

¹¹³ Mertelsmann, O. (2009) „Mõrv ilma vihata. Eestlased ja holokaust“. Sirp, 23. oktoober 2009

¹¹⁴ Sulbi, R. (2009) „USAs ilmus Eesti holokausti käsitlev monograafia“. Postimees, 5. juuli 2009

¹¹⁵ Maiste, V.-S. (2019) „Eestlaste holokaustikuritegude taga polnud antisemitism“, (intervjuu Meelis Maripuuga). Sirp, 27. september 2019

2. Juudi vähemust mainivad artiklid ajalehes Postimees, 1900-1919

2.1 Kategooriatest

Töö keskendub ainult neile ajalehes Postimees avaldatud artiklitele, milles kasutati sõna „juudid“, mitmuses ja nimetavas käändes. Mitmus on valitud eeldusega, et sel viisil teostatud otsingu käigus avaldub proportsionaalselt suurim kogus juudi vähemust mingil viisil rühmana iseloomustada või üldistada üritavaid artikli- või tekstivasteid. Tuleb ära märkida, et sellisel lähenemisel on oma miinused. Näiteks ei kajastu seetõttu andmetes ei „Manifest kõigile Eestimaa rahwastele“¹¹⁶ ega töös käsitletud perioodi viimasel päeval avaldatud artikkel „Wene enamlust juhib juutide üleilmne salaliit“¹¹⁷. Nii viimases kahes avaldatud tekstis kui kahtlemata arvukates teistes esineb sõna „juudid“ lihtsalt mõnes teises käändes, „Manifesti“ puhul näiteks vormis „juutidele“. Käesoleva töö autor leidis lähenemise üksikasju kaaludes, et rohkem teavet võiks pakkuda käsitletava perioodi laiendamine, mitte käsitletavate käänete arvu tõstmine.

Vasted on jagatud erinevatesse kategooriatesse. Selleks, et ei tekiks segadusi ajalehtede avaldamise kuupäevade vahel, järgivad kõik edasises töös mainitud kuupäevad kalendrit, mis vastaval aastal Postimehe koduriigis kehtis ja mida Postimehe kirjastus ise järgis. Ajalehes leitud tekstide tüübid jagunevad kolmeks. Esimene ja kõige arvukam kategooria on uudised. Järgmine hõlmab endas „ilukirjanduslikke“ tekste ehk lehte regulaarselt kaasatud järjejutte jms. Neis esineb juudi vähemusest tegelasi ning mõnikord ka lihtsalt juudi stereotüüpe ärakasutavaid võrdlusi.¹¹⁸ Kolmas kategooria on „arvamused“, mille alla käivad nii lugejakuu reisikirjad. Kuigi ka ametlikult uudiste alla käivate artiklite sõnastuses leiab tihti kõrvekaldeid ajakirjanduslikult objektiivsusest ja neutraalsusest, on neid sellegipoolest piisavalt lihtne päris-arvamustekstidest eristada.

Uurimuse tähtsaimad kategooriad tegelevad ajaleheartiklite tonaalsuse ja üldise suhtumisega neis äramainimist leidnud juudi vähemusse. Esimene ja kõige levinum on „**neutraalne, aga võõras**“, mis tõmbab selge piiri juudi kogukonna ja seda ümbritsevate teiste

¹¹⁶ Manifest kõigile Eestimaa rahwastele. Postimees, 24. veebruar 1919, nr 35

¹¹⁷ Wene enamlust juhib juutide üleilmne salaliit. Postimees, hommiku-väljaanne. 31. detsember 1919, nr 290.

¹¹⁸ Postimehe 1900. aasta 27. jaanuari numbris avaldati „järkjärguline luulelugu“ pealkirjaga „Kilpla kongress“, kus esinevad sõnad „... ja siis on need [rahamehed] teil kallal kui juudid“.

rahvaste vahele, aga ei näita üles kindlast emotsioonist kantud suhtumist. Samuti küllaltki levinud kategooriaks on „**võõras ja ebasõbralik**“, millest kantud artiklites on juudid rohkemat kui lihtsalt neutraalsed võõrad. Kirjutised lähtuvad tihti negatiivsest stereotüüpidest ja ei üllatu, kui need (näiteks pettuste puhul) kinnitust leiavad või hoiatavad hoopis lugejat kogukonnaga kokku puutudes valvas olema. Lühidalt kuulub siia alla kõik negatiivne, mis on piisavalt mõeldukas, et mitte järgmise kategooria piiridesse mahtuda. Kolmas ja enamikul aastatest palju harvemini esinev kategooria kujutab juudi vähemust selge ja tõsise **vaenlasena**¹¹⁹. See ei esine esialgu üldiselt tavauudistes, vaid ilmub välja ilukirjanduslikumates või arvamustekstides, uurimuse esimestel aastatel tihti seoses piiblitemaatikaga¹²⁰. Neljas ja eelmisele kategooriale vastanduv kategooria märgib ära kordi, kus (esimestel aastatel üldiselt välismaiseid, kuid perioodi edenedes ka kodumaiseid) juudi kogukondi kujutatakse **kaastundlikus** tonaalsuses. Siit kategooriast võib tihti leida uudiseid näiteks välismaiste antisemiitlike liikumiste kohta, mida Postimehes üldjuhul „ebamõistlikena“ kujutatakse¹²¹. Kohati leiab ka küllaltki arvukalt artikleid, mis üritavad leida juudi vähemusega selget **ühisosa** või (näiteks poliitilisi) ühishuve. Üldtooni kirjeldavatest kategooriatest viimased on artiklid, mis kujutavad juudi kogukonda (näiteks ümbritsevate rahvastega võrreldes) selgelt **positiivsena**, kuid näevad neid sellegipoolest võõrastena.¹²²

Tähtsamatele kategooriatele lisaks paigutatakse artiklid ka teisestesse, suuresti Slezkine'i merkuursete rahvaste stereotüüpselt kuvandist lähtuvatesse¹²³ kategooriatesse. Kolm kategooriat puudutavad olukordi, kus eri artiklitest käivad läbi erinevad juudi vähemusega perioodil laiemalt seostatud stereotüübid. Need puudutavad rahalise kasu eesmärgil toime

¹¹⁹ Vt ka peatüki 1.1 punkti „Vaen ja vaenlane”

¹²⁰ Postimehe 1900. aasta 19. veebruari numbris esinevad C. F. Meyeri „uudisjutus“ pealkirjaga „Püha“ sõnad „...meie Önnistegija werise kannatamise pärast, keda juudid hirmsasti piinanud“.

¹²¹ Vt nt: „Mõistlikumad inimesed loewad selle märatsemiseks, sellepärast ei ole juudiwastaste nende hulgas sõpru. Isegi erakonna juhatajateks on läbikukkunud ärimehed ja kahtlased õnnerüütliid.“ - Postimees, 2. aprill 1902, nr 76

¹²² Vt nt: „Juudid on luulerikas rahwas, aga rahwaepost neil ei ole, sest nende kujutusewõim ja tundmustehoog ei taha ennast rahustawatest ja tagasihoidwatest waimuwägedest taltsutada lasta“ - Postimees, 7. august 1902, nr 172

¹²³ Vt nt Slezkine, Y. (2004) „The Jewish Century”, lk 24

pandud petturlust, kas siis selleteemalisi uudiseid¹²⁴ või näiteks millegi sellise kujutamist järjejuttudes. Teine, mõnevõrra keerulisemalt määratletav kategooria puudutab juudi vähemust kui „rändlevat“ või „juurteta“ gruppi, mis pole esinedes artiklite peateema, aga millele osad artiklid tungivalt viitavad. Kolmas kategooria märgib ära kõik korrad, kus juudi vähemust mainitakse misiganes äri- ja majandustegevusega seoses või kui, vastupidi, majandus- ja turutegevuses mainitakse juudi vähemust. Kõik kolm nimetatut kategooriat sobituvad Slezine'i merkuursete rahvaste kuvandisse või vähemalt pilti, mis neist stereotüüpidega apollonilike rahvaste seas levib.

Kõigile varasematele lisaks on eraldi kategooriatena ära tähistatud korrad, kus mainitakse ära juudi kogukonna ebaproportsionaalselt suur edu mõnes (tihti merkuurses) vallas, mida võidakse artiklis negatiivses valguses kujutada. Veel tähistatakse kategooriana viited piibellikele teemadele, artiklid, mis mainivad juudi kogukonda kui selgelt linnadega seonduvat gruppi ja kõik (perioodil välismaal viljaka) sionismi-osase aruteluga seonduv. Lisaks on kategooriana ära märgitud ka korrad, kus artiklites käib juudi kogukond või juudi kuju artikli ülejäänud konteksti mõttes teemavälisena läbi. Need on peamiselt korrad, kus artikli autor peab vajalikuks mõnd teist gruppi või nähtust juutidega võrrelda,¹²⁵ tihti toetudes levinud negatiivsetele stereotüüpidele.

Viimaks on eri kategooriatena ära kaardistatud artiklid, mis mainivad (üldiselt välismaist) juudi vähemust eri loodusõnnetuste ohvritena või (tihti kodumaist) tõsise tagakiusamise ohvritena. Viimast eristatakse sel perioodil samuti juudi vähemuse õigusi piiravate, nii välis- kui ka venemaiste seaduste üle peetud arutelusid kajastavatest uudistest.

Iga aasta üldkirjelduse lõppu on lisatud artiklite üleüldist tonaalsust väljendav graafik.

¹²⁴ Postimehe 1902. aasta 9. juuli numbris avaldati lugu rongipiletite võltsijast, keda kirjeldati kui „üht vana juuti“.

¹²⁵ Postimehe 1900. aasta 5. juuli numbrist käivad näiteks läbi sõnad „Et armeenlased suuremad petjad olla kui juudid, siis ei taha paljud nende juttu uskuda...“, kusjuures artikkel ise ei maini juudi kogukonda mujal kordagi, neid on kasutatud ainult kui näidet väga iseloomulikult petlikust rahvusgrupist.

2.2 Kokkuvõte aastatest 1900-1919

1900

Digarist 1900. aasta Postimehest sõna “juudid” otsides võis leida 26 vastet. Neist viis liigituvad ilukirjanduse alla, neist omakorda neli mainib juudi vähemust piiblitemaatikate kontekstis või toob piibli juutide endaga seoses teemaks. Neist omakorda kolm on kirjutatud väga selgelt vaenulikus tonaalsuses.¹²⁶

Kolm korda mainitakse juudi vähemust arvamuskirjeldustes, neist kahel korral ebasõbralikus toonis, mõlemal korral seoses nende majandusliku tegevusega. Juudi vähemust mainitakse majandustegevusega seonduvas kontekstis suhteliselt tihti, 26 vastest 7 korral. Merkuurse rahva kuvandile vastavat ebaõiglast majandustegevust kirjeldab näiteks üks Simferoplist saadetud kiri:

„...stepimaalt tulnud kehakas isand, wist mõne tuhande lamba omanik, ja arwab sügawamõtteliselt järele, mitu sada tsetwerti praegu lõpetatud nisupeksmisest sisse tulnud Kitsad ajad, mõtleb ta: Wõlapärijaid palju, aga juudid ei taha ega taha ta nisude eest õiget hinda anda.“¹²⁷

Uudise alla liigituvaid äramainimisi esines 18 korral, neist suurem osa „neutraalse võõra“ tonaalsuses, kuid kolmel korral ka pigem kaastundlikult. Õnnetuste ohvritena mainiti juudi vähemust kahel korral, mõlemal juhul oli tegu tulekahjuga, kummalgi juhul ei leidunud uudise sõnastuses midagi tavatut. Juute mainiti konkreetselt linnade elanikena neljal korral. Sionism leidis mainimist kahel korral, mõlemal korral välismaise kurioosumina. Juudi vähemust toodi konteksti mitte puutuva viitena teemaks kolmel korral.

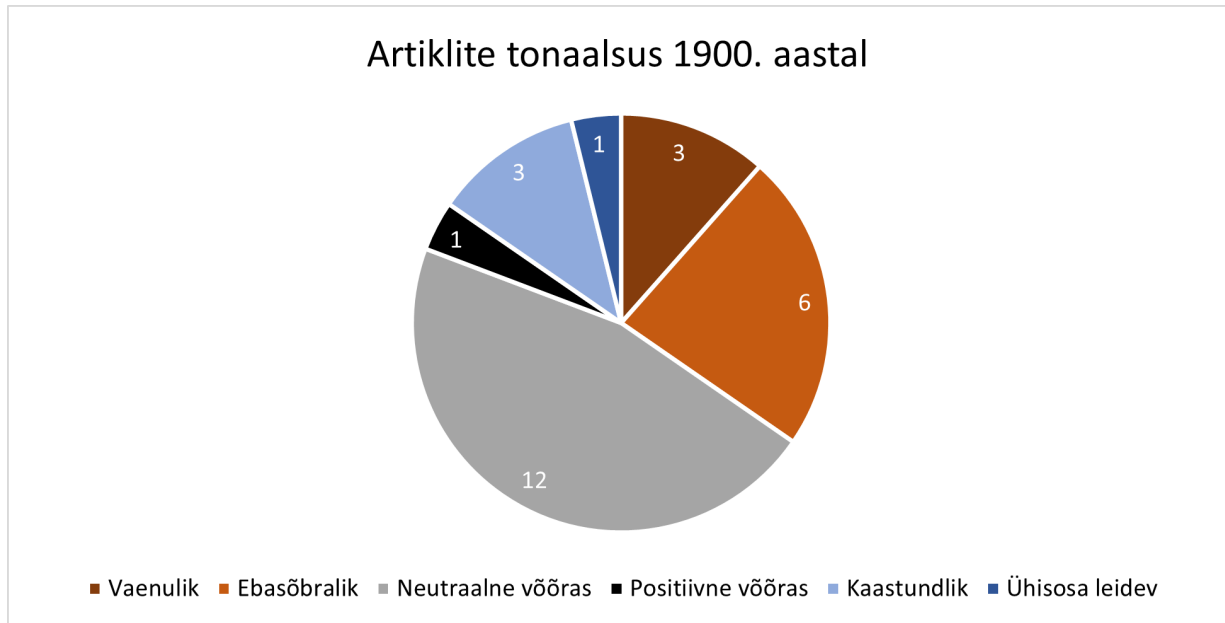
Juudi vähemusega leiti ühisosa ainult ühel korral ja seda üllataval kombel usulises kontekstis:

„...Nagu puhta, hõbeselge kella hääled helisesiwad laulutoonid ja kokkukõlad ilma wähe ma weata; nagu wägewa tuule mühisemine tungis ta wastuseismata wõimul kuulaja hingesse, selle tundmusi enesega ühes kiskudes, ühes selle Jehowa auujärje ette, keda niihästi nemad, need

¹²⁶ Vt nt: „...meie Õnnistegija werise kannatamise pärast, keda juudid hirmsasti piinanud“ - Püha, Postimees, 19. veebruar 1900, nr 41

¹²⁷ Seda ja teist. Simferoplist. Postimees, 8. august 1900, 175

*põlatud juudid, kui meie, neist põlatud ristiinimesed, kummardame. Juba esimestest toonidest pääle võis luulda, et meie ees läbi ja läbi kunstnikud on, ja nii oli see ka; nagu kuulda, andwat juudid selle koori ülespidamiseks aastas väga suuri summasid wälja...*¹²⁸

1901

Digarist 1901. aasta Postimehest sõna “juudid” otsides leidis 43 vastet. Neist 35 on uudiste kategooriast, ülejäänud kaheksa jagunevad pooleks arvamus- ja ilukirjandustekstide vahel. Vastetest 23 olid „neutraalse võõra“ tonaalsuses, 12 mingil moel ebasõbralikud, kuid mitte ükski otseselt vaenulik. Juudi vähemuse majandustegevust kujutavas kontekstis mainimine jätkub eelmise aastaga sarnases proportsioonis, seda esines 14 korral. Neist üle poole mainib seda kas ebasõbralikus toonis või midagi taunitavat kirjeldades. Näiteks vahendatakse teises ajalehes avaldatut:

„Windawi maakonnast kirjutatakse „Balt. Westn-ile“, et sääl mitmed talud osalt wõi täiesti juutide kätte läinud olla. Et seadus teatawasti juutidel ära keelab väljaspool linnasid maad omandada ehk teda rendile wõtta, siis mindawat seadusest üleüldiste wolikirjade abil nii mõõda, et juudid omale oma ristiusulistest teenijatelt üleüldised volikirjad anda lasewad ja

¹²⁸ Lätimaalt. Riiast. Postimees, 17. mai 1900, nr 110

*nende põhjal talu osta toime saadavad. Parast müüwat juudid maa tükkide kaupa palju kõrgema hinna eest ära...*¹²⁹

Veebruarikuine Postimees vahendab prantsuse professori Leroy-Beaulieu nägemust Prantsusmaal leviva antisemitismi kohta. Huvitaval (ja pigem tavatul) kombel käib artiklist küll läbi kuvand juutidest kui majanduslikult ebaproportsionaalselt edukast ühiskonnagrupist, kuid samas on artikkel ise kirjutatud juutide osas kaasaelaval või vähemalt prantsuse antisemiite laitval toonil:

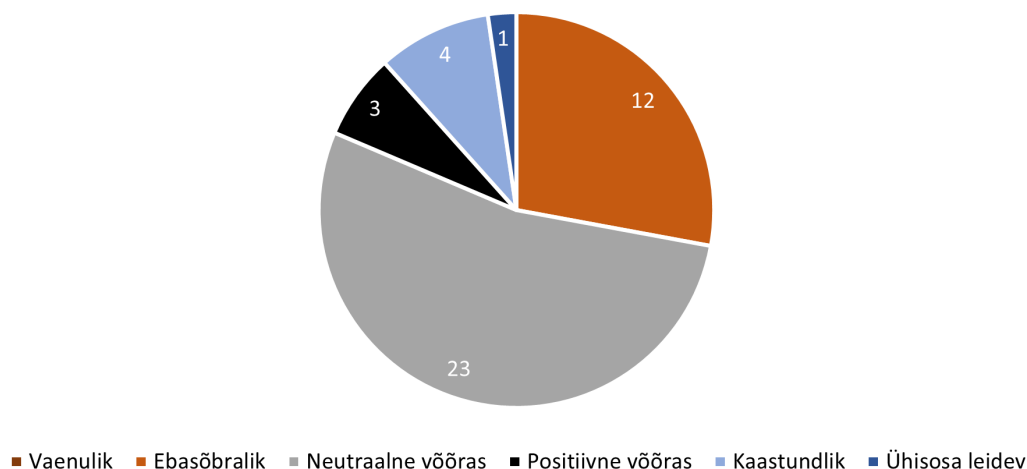
*„...Päris juudi-wastasuse põhjus olla aga majandusime. Juudid olla enamasti kapitalimehed, ja seda ei wõiwat kehwad prantslased sallida. Nii olla juudiwastased siis kapitaliwastased: wäiksed kodanikud, kes suurte kapitalide omanikkude pääle kadedad olla, waesed aadelimehed, kelle wäljaminekud sissetulekutest suuremaks minema kippuwat. Need kapitali wastased ei wõiwat sotsialistide hulka minna, sest sotsialistid olla iga kapitali wastu, kuna nemad pärast kapitali soowiwat. Nii määrtseda nad siis juutide ja nende rikkuse wastu...*¹³⁰

Usulised teemad kerkisid teemaks vaid korra, tekstis pealkirjaga „Kas wõiwad juudid lihawõtte mune müüa?“ Juudi vähemust konkreetselt linnadega siduvaid tekste oli kaks, samuti toodi vähemust muu teksti sees kontekstivälisena teemaks kahel korral. Õnnetuse ohvritena esinesid juudid kolmel korral, kahel neist tulekahju, ühel nälja käes kannatavatena. Ühisosa peaaegu ei leitudki.

¹²⁹ Lätimaalt. Windawi maakonnast. Postimees, 17 november 1901, nr 261

¹³⁰ Seda ja teist. Prantsusmaalt. Postimees, 1. veebruar 1901, nr 26

Artiklite tonaalsus 1901. aastal

1902

Digarist 1902. aasta Postimehest sõna “juudid” otsides leidis 51 vastet, kuid seekord esines eelmisest kahest aastast erinevalt sõna ka mitu korda sama lehenumbri eri artiklites. Uudiste kategooria alla liigitus vastetest 28 artiklit, ilukirjanduslikke oli 14 ja arvamuslikke artikleid 9.

Vastetest 25 olid „neutraalse võõra“ tonaalsuses, 12 mingil moel ebasõbralikud ning taaskord mitte ükski otseselt päris-vaenulik. Võrreldes eelmise kahe aastaga on majandustegevuse osakaal juudi vähemust mainivates artiklites vähenenud enam kui poole võrra, seda esineb 9 korral. Nagu eelmiselgi aastal, esineb ka sel aastal üks Prantsusmaa antisemiite tauniv artikkel, mis ühtaegu peegeldab ka juudi vähemuse kuvandit kui majanduslikult ebaproportsionaalselt edukat:

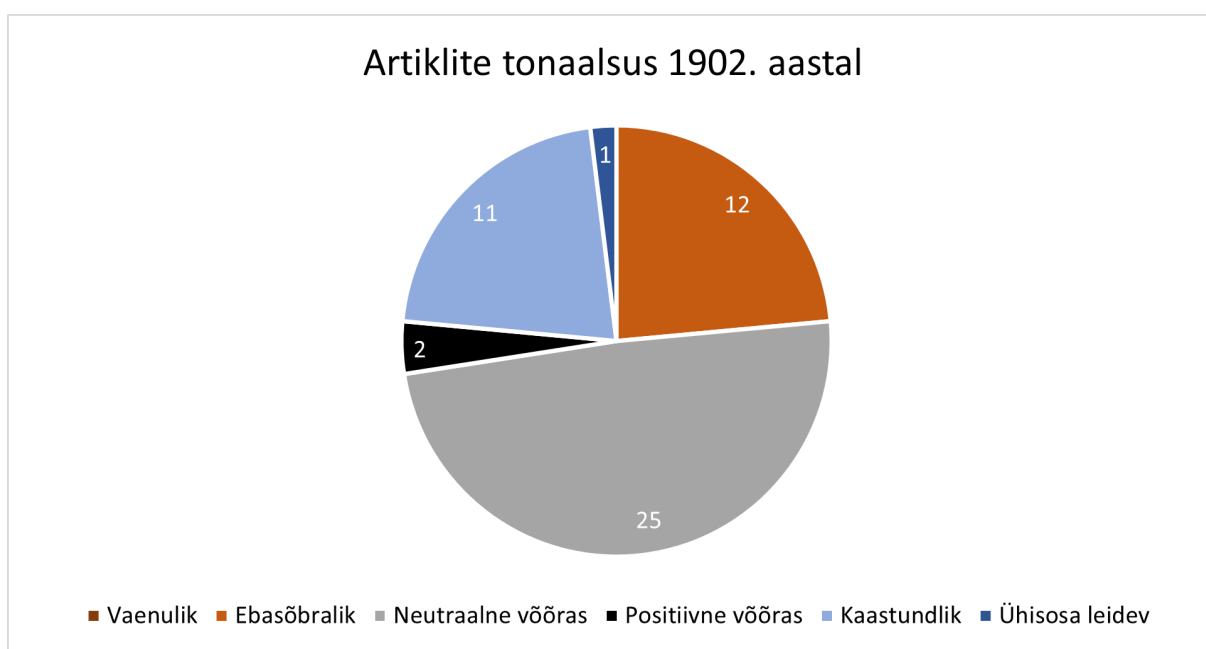
„...Juudid on hääd ärimehed, kellega kehvad Prantsuse talupojad ja kodanikud wõistelda ei suuda. Sellepärast on nad juutide vastu waenulised, ja palju wäikseid kaupmehi n. n. e. näeksiwad hää meelega, kui juudid Prantsusemaalt täiesti kaoksiwad. Mõistlikumad inimesed loewad selle märatsemiseks, sellepärast ei ole juudivastaste! nende hulgas sõpru. Isegi erakonna juhatajateks on läbikukkunud ärimehed ja kahtlased õnnerüütliid...“¹³¹

¹³¹ Poliitika ringwaatus ja väljamaa sõnumid. Prantsuse wanameelsed. Postimees, 2. aprill 1902, nr 76

Samuti esines taaskord üksikuid kuritegevust puudutavaid uudiseid, kus juudi vähemus süüdlasena figureeris, sel aastal väärrib mainimist väidetav Kiievi lähistel toimunud lasterööv:

“Rändaw juutide perekond: wana juut, naene, noor juut ja seitsme aastane poisikene, jäi Wolodarki maakonnas ühes wõõrastemajas peatama. Mõne tunni pärast jõudis sinnasamasse ka mees politseinikuga ja tunnistas poisikese oma pojaks, keda juudid temalt ära warastanud oliwad...”¹³²

Sel aastal olid ilukirjanduslikest vastetest kuus tekstist „Ivanhoe“ ja seal ilukirjandus-vastetele ebatavapärast kaastundlikus tonaalsuses.

1903

Digari kaudu sai 1903. aastast sõnale „juudid“ 52 vastet, neist mõned taaskord sama lehenumbri erinevates artiklites. Uudiste alla liigitus neist 43, arvamusartikleid oli 5 ja ilukirjandustekste 2.

¹³² Wene riigist. Kaugemalt Riigist. Kiiewi kubermangust. Postimees, 20. juuli 1902, nr 158

Juudi vähemust mainiti majandustegevuse kontekstis vaid 5 korral. Samuti saab ebaausaid tegevusi märkivasse kategooriasse paigutada ainult ühe veebruarikuise uudise, mille teemaks oli rändtsirkus.¹³³

Aastale andis tooni „Kishinewi“ ehk tänapäevase Moldova pealinna Chişinău paljukajastatud ja edasist Ida-Euroopa juudi kogukonda liikvele mõjutanud pogromm. Postimehest käis otse pogrommile järgnenud päevil läbi uudiseid sealt Odessasse põgenenud juutidest ning samuti aasta lõpus, detsembrikuus teateid tulevasel kevadel piirkonnast lahkuda kavatsevatest juutidest ja nende edasistest sihtpunktidest. Eriti esimeste hulgas oli kaastundlikus tonaalsuses kirjutatud:

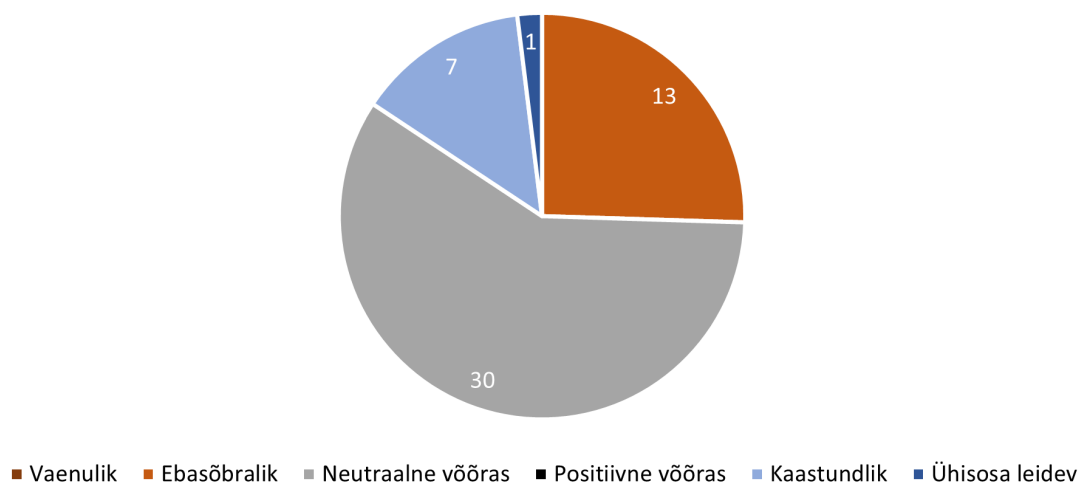
„Odessa raudteejaam näitas 8. aprillil õige kirjut pilti: Suur hulk rahvast, enamasti juudid, jõudsiwad Kishinewi poolt tulewate raudterongidega waksalisse. Kõigil neil oliwad kahwatanud ja kohmetanud näod. Niisama oli neid säääl hulk Odessa juutisid wastu võtmas, kelle nägudelt niisamasugune ärevus paistis. Uued juurdetulijad oliwad Kishinewi juudid, kes säälsete rahutuste pärast sunnitud oliwad põgenema. Kõik Odessa wäiksemad wõõrastemajad on juutisid täis, kelle seisukord wäga wilets on, sest et nemad niisamahästi kui mitte midagi kodust ei saanud kaasa wõtta....¹³⁴

Kokku oli „neutraalse võõra“ tonaalsuses kirjutatud 30 vastetest, ebasõbralikke oli 13 ja pärisvaenulikke polnud. Kasvas kaastundlike tekstide osakaal uudiste seas, mis sobitub loogiliselt kokku ka „Kishinewi“-sündmuste ja üleüldise pinge kasvuga.

¹³³ Kodumaalt. Pärmost. Postimees, 3. veebruar 1903, nr. 27

¹³⁴ Wene riigist. Kaugemalt Riigist. Odessa. Postimees, 16. aprill 1903, nr 84

Artiklite tonaalsus 1903. aastal

1904

1904. aasta Postimeestes jaotusid vasted sõnale „juudid“ varasematest aastakäikudest erinevalt. Kokku oli vasteid 51, neist 26 liigitus uudiste ja ebatavaliselt kõrge 21 ilukirjanduse alla. Ülejäänud 4 olid arvamused. Aasta ilukirjandus-vastetest 15 ehk üle poole ilmusid ühe ja sama, tavatult pika ja mitmeosalise järjejutu „Hüpatia ehk uued vaenlased vanal näol“ tekstis.

Juudi vähemust mainiti majandustegevuse kontekstis vaid 7 korral. Kaastundlikus toonis esitatud tekste oli 11, neist valdav osa taaskord uudised. Ebasõbralikus tonaalsuses 16 vastest 5 ilmusid välja „Hüpatia“-nimelises järjejutus. „Neutraalse võõra“ tonaalsuses oli taaskord kõige suurem kogus tekste, sel aastal 21. Leidus üks ühisosa rõhutav artikkel, mis kõneles salaalkoholist:

„...Mõnikümmend aastat tagasi käisiwad harjusid ja juudid, kaubakoormad seljas, külast külla ja talust talusse. Nad tegiwad meie maal hääd „sehwti“ ...“¹³⁵

Vähemalt Postimehes avaldatu põhjal paistab, et Vene-Jaapani sõda ning kodumaise ja välismaise juudi vähemuse reaktsioonid sellele muutusid edaspidi tähtsaks teguriks Venemaa juudi vähemuse suhetes riigivõimu ja ülejäänud ühiskonnaga. 8. märtsi Postimees kajastas Vene ajalehele Novaja Vremja saadetud kirja, mille väitel Ameerika meediast oli sõjas Jaapani

¹³⁵ Salajoomise paikade iseäralik liik. Postimees, 31. mai 1904, nr 117

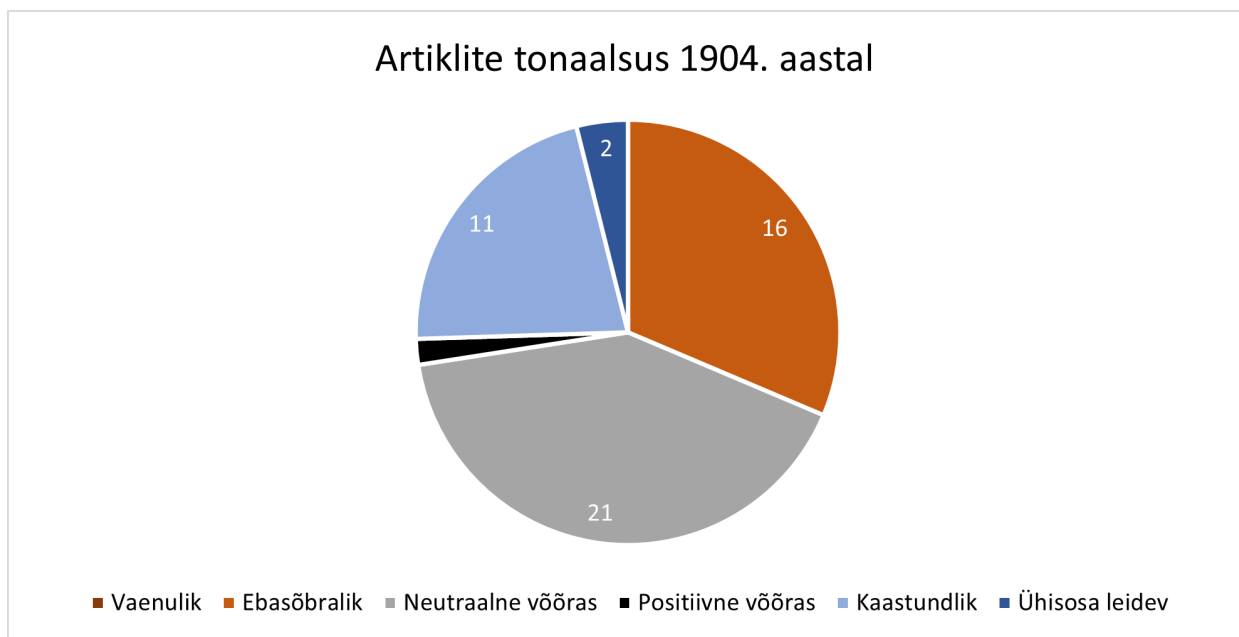
poolt ainult juutide omanduses olevad kohalikud lehed ja teistest paljud venemeelsed.¹³⁶ Paistab, et Postimees ise aktsepteeris Venemaal laiemalt levinud seisukohta, et juudid on tõepoolest massiliselt Jaapani pooldajad, seda nii tsaaririigi piiride sees kui neist väljaspool:

„...Ka Saksamaal ja Austrias on ametlikud ringkonnad Wene-sõbralised; kuid rahwa ringkondades lähevad tundmused lahtu. Lõhe läheb veel laiemale, sest nii mõnigi mees „kannab kaks hinge omas rinnus“, nagu see Wieneri börsimees, kes oma tundmusi hiljuti järgmiselt avaldas: „Kui juut olen ma Jaapani poolt, aga kui ärimees wenesõbraline...“

„...Jaapani poolt on aga juudid ja mõned inimesesõbrad Kishinewi sündmuste pärast, waranduseta inimesed ja sotsialistid waenluse pärast ainuwõimu-walitsuse vastu...“¹³⁷

23. oktoobri number märgib teises Venemaa otsas toimuva sõjategevuse eest üle Poola piiri läände põgenejaid ning peab vajalikuks ära märkida ka nende rahvusliku kuuluvuse:

„...peeti wiimastel päevadel meie raudtee piirijaamades mitusada inimest, enamasti juudid, kinni, kes seadusevastasel teel üle piiri tahtsiwad minna. Nemad põgenesiwad sõjawalmispanemise eest.“¹³⁸

¹³⁶ Poliitika ringwaatus ja sõnumid väljamaalt. Ameerika Ühendriigid ja Jaapan. Postimees, 8. märts 1904, nr 55

¹³⁷ Sõda. Kes on Wenemaa poolt, kes Jaapani poolt? Postimees, 13. märts 1904, nr 60

¹³⁸ Wene riigist. Kaugemalt riigist. Poolamaalt. Postimees, 23. oktoober 1904, nr. 237

1905

Sõna „juudid“ esinemine ja jaotumine erinevate artiklitüüpide vahel erines taaskord eelmistest aastatest, seekord ka väga mõjuva põhjusega. Sõna esines Digari järgi 67 korda, neist mitu sama lehel mitmes eri artiklis. Uudiseid oli 47, arvamuskirju või kirju 18 ja ilukirjanduslikke vasteid vaid 2. Majandusseosed käisid läbi ainult 5 artiklist. 39 kirjutist sobisid „neutraalse võõra“ kategooriasse, 11 olid pigem kaastundlikud, ebasõbralikke oli 8-9.

Ühes või teises kontekstis rändama aetud juudi vähemust mainitakse nüüd varasemast tihedamini, seitsmel korral. Aasta alguses aset leidnud revolutsioonilised sündmustel avaldasid taas mõju juudi vähemuse kuvandile Venemaal laiemalt. Intensiivistuvate kokkupõrgete tõttu näib, et mõju oli tihti negatiivne. Samas tundub, et vähemalt Postimehes on üldine suhtumine juutidesse muutunud positiivsemaks, neid mainitakse proportsionaalselt palju tihemini just poliitika kontekstis ja seal kui gruppi, kelle huvid (sarnaselt kohalike venelatega) pigem ühtivad eestlaste omadega, baltisakslaste vastu. Ühisosa leiti 6-8 artiklis, peamiselt poliitilist laadi. 23. septembri numbris toob Postimees „Ajakirjanduse ülevaate“ rubriigis ära järgneva:

„...Kui nüüd aga kohaliku seltskonna poliitiliste arvamiste järele küsida, siis võib üsna julgesti ütelda, et need, pääle tagurliste sakslaste, umbes semstwode ja linnade asemikkude kokkuseatud eeskavaga ühte käivad.“ Lätlased ja eestlased olewat selles mõttes selgesti seisukohad võtnud, juudid saavat wististi ka niisuguse seisukohaga meie poolt olema, kuna venelased wististi lahku minevat, nagu linnavolinikkude walimised näidanud.“¹³⁹

8. oktoobri Postimehe juhtkirjas ilmub Villem Vaheri luuletuse ja muu pateetika vahel selgelt läti-eesti ja juudi vähemuse poliitilisele ühisosale rõhuv üleskutse:

„...Nii wähe kui eestlased ja lätlased, niisama wähe wõiwad ka juudid ehk venelased Saksa ainumõju aegasid tagasi soowida. Meil kõikidel on elu kitsas, kõik me kannatame „ajaloolise“ olukorra all - Põhjalikud parandused ja uuendused riiklises olus, maa omavalitsustes, hariduslise, rahwuslise, majanduslise elu piiris on meile kõikidele nagu iseenesest mõistetawad. Eks ei ole siis arusaadaw, et meie kõik oma wahel ennem kokku sünnime kui Saksa ollusega!? Wõib olla, et mitte kõik inimesed sellest weel selgesti aru ei saa, kuid

¹³⁹ Ajakirjanduse ülevaade. Postimees, 23. september 1905, nr 211

kahtlemata on, et kõik juudid ja wenelased, kes oma olukorda ja ümbrist mõttega läbi katsuda suudavad, niisama kui kõik Eesti ja Läti walijad, just loomusunnil Saksa kandadile vastu peawad astuma... ¹⁴⁰

Samas leiavad Postimehe uudistes tihedamat kajastust eeldatavasti ühiskondlike pingetega koos kasvanud kokkupõrked ülejäänud Vene impeeriumis elavate juutide ja teiste rahvuste vahel. Varasemate üksikute pogrommide asemel leiab vähemalt Postimehe kajastuses 1905. aasta suve teisest poolest hoopis juudi kogukonna esindajate poolseid terrorirünnakuid. Üks selline näide on 1905. aasta 11. augustist „Belostokist“ ehk tänapäevasest Poola Białystokist:

„...Soldatitele, kes linnawahtidele abiks vahi pääle läksivad, tuli keegi juut vastu ja wiskas pommi esimeste ridade ette; tagajärg oli, et üks linnawaht ja 4 soldatit raskest haavata saiwad. Ühel tagawarawaelisel on pomm mõlemad jalad ära purustanud. Selle pääle vaadates, et pommiwiskamised sagedad on ja et juudid neid toime panewad, andis ülemus soldatitele käsku, juutisid, kes salkades ja üksikult uulitsal on, lasta. Seda luba tarwitasiwad üritatud soldatid oma seltsimeeste õnnetust kätte tasudes ohtralt... ¹⁴¹

1905. aasta sügise keskelt on ka märke sellest, et üleüldine ärevus juudi vähemuse seas on ka Eestisse jõudnud. 4. novembri number kirjeldab Valgas plaanitud revolutsiooni ohvrite mälestamise katseid ja mainib sardoniliselt kõlaval toonil möödaminnes ka kohaliku juudi kogukonna seas lahvatanud ärevust:

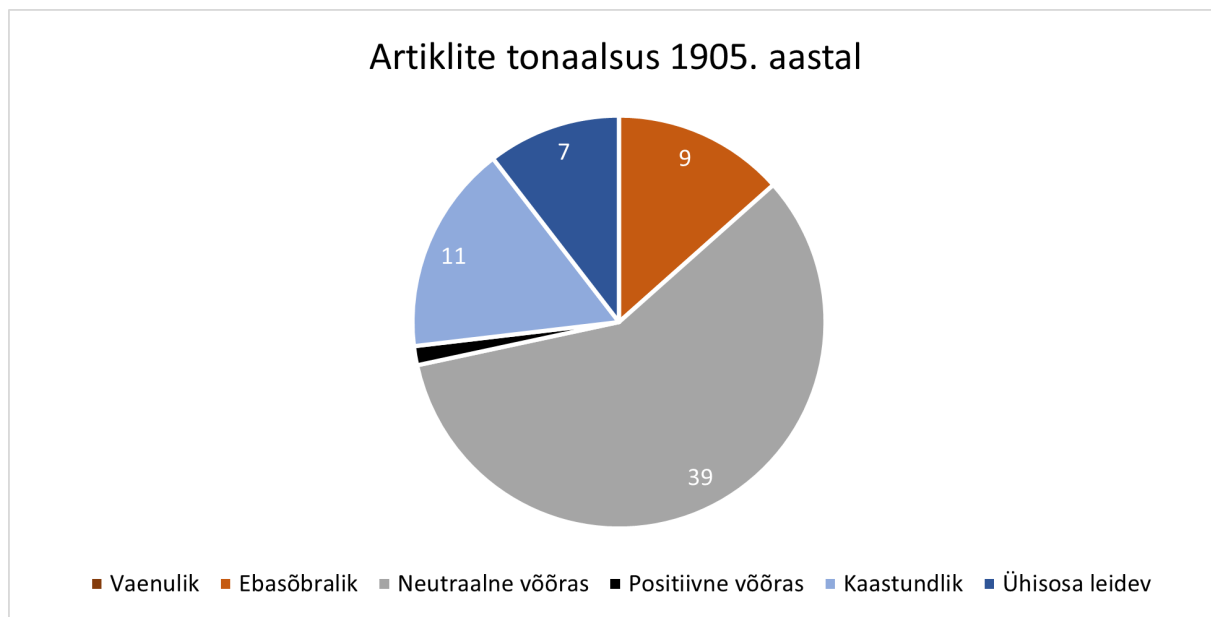
„...Nagu teada taheti 30 okt. sõjaväe poolt tapetute eest hingepalwet raudtee waksalis teha. Kartes aga, et see siin ka ehk vahest sõjaväe waheleastumist tooks, jäeti see mõte kõrvale. Selle asemele pandi korjandus tapetute perekondade heaks toime. Linnas oli jutt laiale lagunenu, et 30. okt. juutide peksmine algab ja juudid oliwad juba endid seks ette walmistanud. Muidugi läks see päev ilusasti mööda... ¹⁴²

¹⁴⁰ Need müürid langewad! Postimees, 8. oktoober 1905, nr 223

¹⁴¹ Wene riigist. Kaugemalt riigist. Belostokist. Postimees, 11. august 1905, nr 174

¹⁴² Kodumaalt. Walgast. Postimees, 4. november 1905, nr 242

Artiklite tonaalsus 1905. aastal

1906

Digarist 1906. aasta Postimehest sõna “juudid” otsides leidis 79 vastet, neist 53 ilmus uudiste, 10 ilukirjanduse ja 16 arvamuskirjete või kirjade tekstides. Majandustegevust mainiti ainult 2 korral. Artiklid olid 39 korral „neutraalse võõra“ tonaalsuses, 8 korral kaastundlikud ja kuni 14 korral ebasõbralikud, kuigi selle numbri mitu näidet sobituvad kategooriasse vaid mõõndustega. Kahel korral kujutati juudi vähemuse poolt lähtuvat vägivalda pigem ohtlikes toonides.

Jätkus 1905. aasta teisel pool alanud trend ning 1906. aasta algusest „Riigivolikogu“ ehk Riigiduuma valimisteni aprillis mainiti juudi vähemust (poliitilist) ühisosa rõhutavas tonaalsuses kuni kümnel korral. Näiteks avaldas Postimees 5. aprillil Riigiduuma valimiste puhul „Kohalike sõnumite“ rubriigis eduerakondlaste väga pika ja üksikasjaliku üleskutse neid valima minna, mille hulka kuulus ka pikk ülevaade „Edumeelsete Riigivolikogu walijate koosolekust“. Lehe kirjelduse järgi mainis koosoleku juhataja lõppsõnas ka juudi vähemust, taas kord rõhutades võimalikke poliitilisi ühisosasid:

„Lõpuks tähendab juhataja: Peame püüdma teiste rahwuste hulgast omale abi wõita, sest mõned wabameelsed wenelased ja juudid wõtawad meie kandidadid wastu. Käige pühade ajal oma sugulaste ja tuttavate pool ja vaadake järele, kas neil kõik paberid korras on.“¹⁴³

Kokku võis kaudset ühisosa leidmist näha 10 korral. Valimiste järel juunikuus lahvatanud vägivaldalainet kajastas Postimees samuti tuntavalt kaastundlikumalt. Eriti otseselt ilmnes see Venemaal juunis toimunud pogrommide kajastuses, kus rõhutati sõjavägede osavõtmatust pogrommide peatamisel. Samas kajastati jätkuvalt ka vägivalda-akte, mida olevat korraldanud juudi vähemuse esindajad. Näiteks kajastati 10. augustil „Sedletsis“ ehk tänapäevases Siedlce linnas väidetavalt aset leidnud juhtumit:

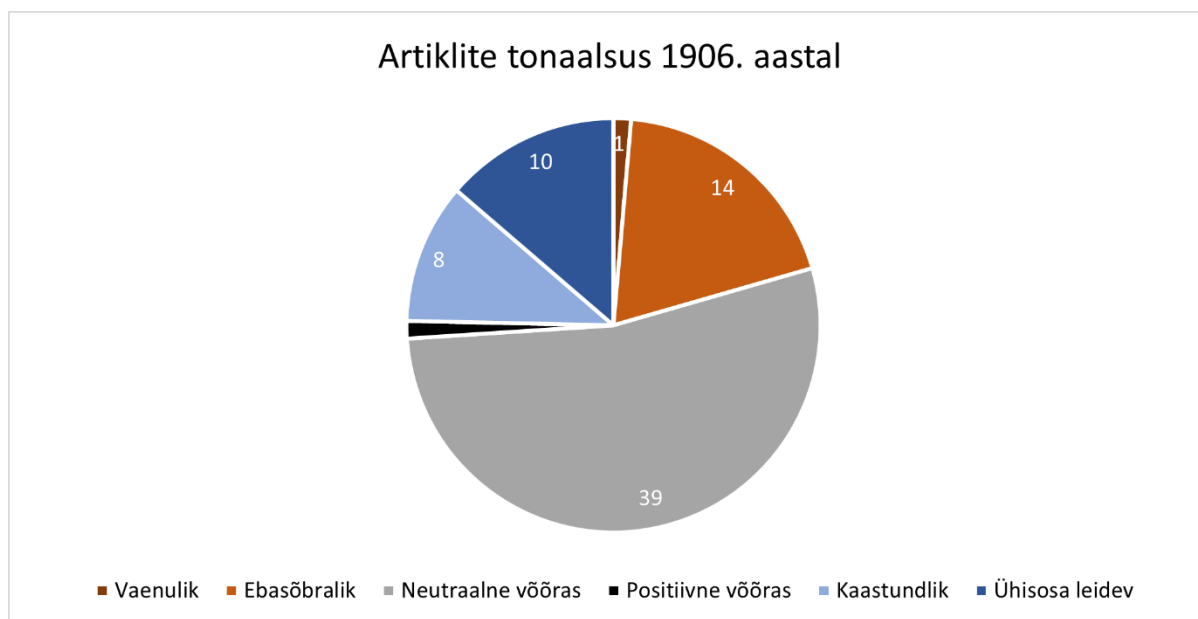
„Sedletsis, 10. aug. Politseimeister Golisewi tapmise asju teatatakse lähemalt: [segane] uulitsas, kus juudid elawad, wisati ühest wärawast pomm, mis politseimeistri küljest mõlemad jalad ära kiskus. Haawata saiwad 1 [segane] ja 1 [segane], lisaks ka mõned erainimesed. Politseimeister suri kodus ära. Ühtlasi hakati neljast Juudi majast tuld andma. Sõjawäed wastawad. 182 inimest wõeti kinni. Surmatud ja haawatuid on olemas. Palju juutisid on linnast lahkunud.“¹⁴⁴

Nii vaenulikku kui positiivse võõra tonaalsust esines vaid 1 korral. Viiteid majandustegevusele esines ainult 2 korral, neist 1 variandis, mis täheldas juudi rahvusvähemuse ebaproportsionaalset edu.

¹⁴³ Edumeelsed walijad Tartus!, Edumeelsete Riigiwolikogu walijate koosolek. Postimees, 5. aprill 1906, nr 75

¹⁴⁴ Telegrammid Peterburi telegrammi talitluselt. Sedletsis. Postimees, 11. august 1906, nr 181

Artiklite tonaalsus 1906. aastal

1907

Postimees suleti 1907. aasta suvel ajutiselt sõjaseaduse kehtivusajaks ning naases trükki 1908. aasta sügisel, kui piirangud kaotati. Seetõttu on ka neil aastatel vastete arv märksa väiksem.

Aasta Postimeestes esines sõna „juudid“ 25 korral. Neist 2 olid ilukirjanduslikud tekstid, 7 arvamuskirjad või lugejakirjad ning 17 uudised. Kirjutistest 13 kajastasid juudi vähemust „neutraalse võõra“ nurga alt. Kuni 6 artiklit kajastasid juudi vähemust ühiskonna vaenu ohvritena, neist omakorda 3 korral kaastundlikus toonis. Üks sellistest kirjutistest puudutas Rumeeniat, mille juudi vähemuse saatust kajastab Postimees järgnevatel aastatel kohati küllaltki tihedalt. Kokku oli pigem kaastundlikus toonis kirjutisi 4.

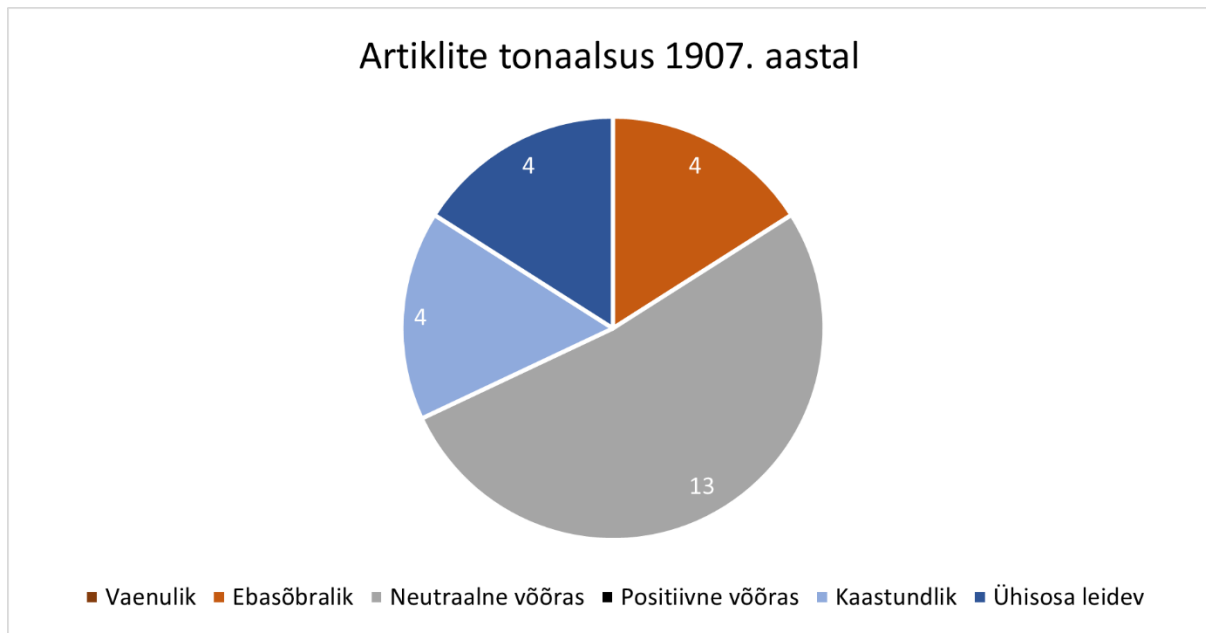
Ühisosa leiti juudi vähemusega kuni 4 korral, need esinesid taas peamiselt olukordades, kus Postimees nägi poliitilise koostöö võimalust. Üks selline näide jaanuarist võttis endale väga ühemõttelise üleskutse kuju:

„Eesti Rahwameelne Eduerakond loodab, et kõik meie linna wenelased ja juudid, kes niisama nagu eestlased siamaale Saksa üliwõimu all on kannatanud, omad häälled Eesti R. Eduerakonna kandidatidele annavad, kelle lipukiri mitte rahvuslik märatsus ega mässumeelsus ei ole, waid rahwaste ühesugused õigused ja tõsine edumeelsus.“¹⁴⁵

¹⁴⁵ Meie rahvuseline seisukoht. Postimees, 19. jaanuar 1907, nr 15

Majandusseosed käisid läbi kuni 6 artiklist ning neist omakorda kahest käis läbi viide juudi vähemuse ebaproportsionaalsele edule ses vallas. Kuni 4 korda mainiti juudi vähemust pettuste või hangeldamistega seoses, sellistel juhtudel üldiselt ebasõbralikus toonaalsuses. Viited või vihjed juudi vähemuse linnakesksusele esinesid 3 korral. 4 korda mainiti juudi vähemust juurtetuse kontekstis või liikuva rahvana.

Viited Piiblile või sionismile puudusid täielikult.

1908

Postimees ilmus 1908. aastal alles pärast sügisest sõjaseaduse lõppu, mistõttu saab ka sõna „juudid“ esinemist uurida vaid septembri teise poole ja aasta lõpu vahelisel perioodil. Selles ajavahemikus võis sõna leida 22 korral, mis omakorda jagunesid 4 arvamuskirja või reisikirja, 4 ilukirjandusteose ja 14 uudise vahel.

Kaks uudist puudutasid Vene Riigiduumas toimuvat, seal toimuva kajastamise käigus mainitakse juudi vähemust Postimehes ka edaspidi. Valdav osa lehes kajastatud Riigiduumas juutide-temaatilisi sõnavõtte pärineb tugevalt antisemiitlikku joont esindavatel, suurvene ideoloogiat kandvatel tegelastel nagu Vladimir Puriškevits. Nüüd ja edaspidi liigitatakse Postimehe poolt hinnanguteta edastatud Riigiduumas toimunud antisemiitlikud sõnavõtted toonaalsuselt „neutraalse võõra“ kategooriasse, sest ei väljenda iseenesest Postimehe enda seisukohti. Näitena ühest sellisest on Riigiduumas töö ülevaade 4. detsembri numbrist:

„...Purishkewitsh teatab, et parempoolsete fraksion seaduse eelnõuu toetab. Ühineb 17. okt. ühisuse ülemineku formeliga. Peterburi kommertskohtus on pea kõik asjaajajad juudid. Et kommertskohtuid põhjalikult puhastada, tulewad söödikud neist wälja kihutada. (Kiiduawaldused par. poolt)...“¹⁴⁶

Seega oli „neutraalse vööra“ tonaalsuses kirjutisi kokku 14. Ebasõbralikus toonis mainiti juute 6 korda, mille seas ilukirjanduslikumate ja reisikirjaliste kirjutiste vahel oli ka uudis Lätist, kus juudi vähemus figureeris tähtsa osavõtjana Läti „metsade laastamisest“ nende puumaterjaliks müümise kontekstis.¹⁴⁷ Seal esines vähemus ka aastas ainsal korral ebasproportsionaalselt eduka rahvana. Kokku oligi 1908. aastal vaid 2 juudi vähemust majandustemaatikaga ühendavat artiklit. Ka teine neist oli ebasõbralikus tonaalsuses ja kirjeldas Varssavi juudi vähemuse sisetüli, kus majaomanikust rabi oli ülejäänud kogukonna arvates oma üürnikega ebaeetiliselt käitunud.¹⁴⁸

Kaastundliku tooniga kirjutised puudusid lühikesest avaldamisperioodist samuti ning selget ühisosa rõhutavatest tekstidest võis leida ainult ühe arvamuseartikli ning sellegi pigem mõõndustega.¹⁴⁹ Samuti esines artiklis usutemaatika. Piibliviiteid aga oli aasta jooksul kolm, esimesel korral Moskvast edastatud kõnes ja teisel korral Postimehes järjejutuna avaldatud ajaloolises romaanis „Peeter Suur ja Aleksei“.¹⁵⁰ Sionismi ei mainitud sel aastal taas kordagi.

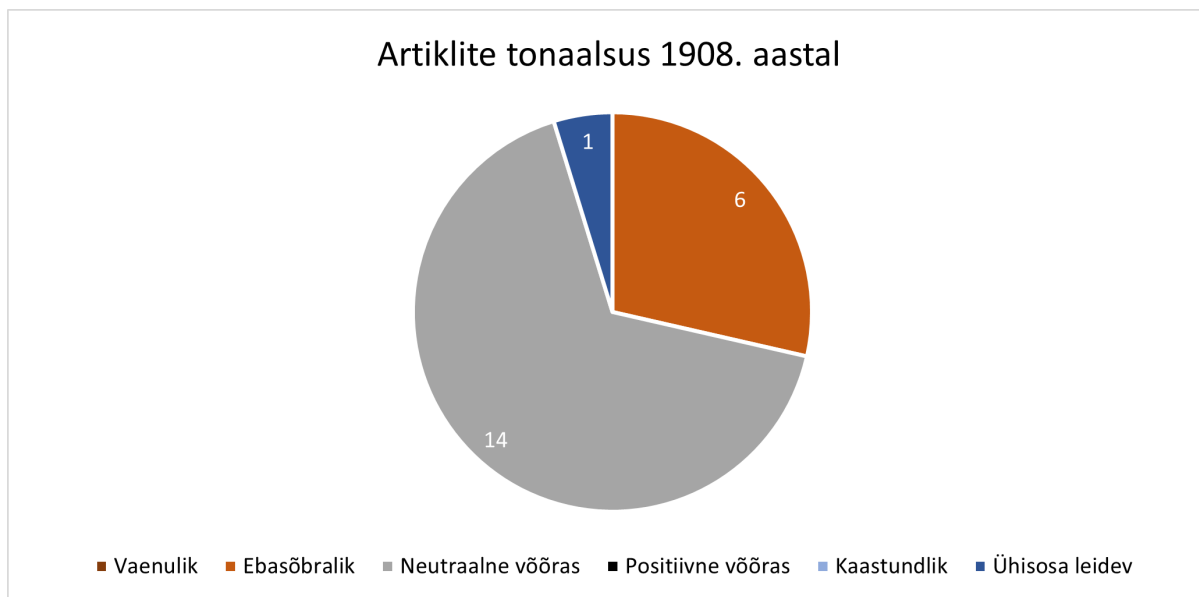
¹⁴⁶ Riigiwolikogu, koosolek 3. dets. Postimees, 4. detsember 1908, nr 69

¹⁴⁷ Lätimaalt, Marienburi... Postimees, 19. detsember 1908, nr 82

¹⁴⁸ Wene riigist, Warssawist. Postimees, 12 november 1908, nr 50

¹⁴⁹ Wanabaltlased ja noorbaltlased. Postimees, 8 november 1908, nr 47

¹⁵⁰ „Peeter Suur ja Aleksei“. Postimees, 30 oktoober 1908, nr 39

1909

Digarist 1909. aasta Postimehest sõna “juudid” otsides võis leida 51 vastet. Neist 46 liigitusid uudiste alla, ilukirjanduslikke tekste oli 3 ja arvamuskirjutusi-reisikirju 2. Uudistest omakorda 13 olid ettekanded Riigiduumi aruteludest või puudutasid ministrite tööd.

Kirjutistest kuni 32 kujutasid juudi vähemust „neutraalse võõra“ tonaalsuses, 5 ebasõbralikus toonis ning kuni 9 väljendas mingit tunnetatavat, üldiselt poliitilist ühisosa. Kaastundlikku kajastust leidis ainult juudi rahvusest duumasaadik Friedmani sõnavõtt.¹⁵¹

Aasta teise poole kajastust ilmestasiid mitmed Poola linnaseaduse muudatusettepanekut kajastavad artiklid. Võimalik, et Poolas toimuv pakkus Postimehe kirjutajatele huvi seepärast, et seal toimuva põhjal võis nende vaatenurgast üritada ennustada Balti kubermangude rahvuspoliitika tulevikku. Oktoobrikuine linnaseaduse eelnõud kajastav artikkel esitab seda nii:

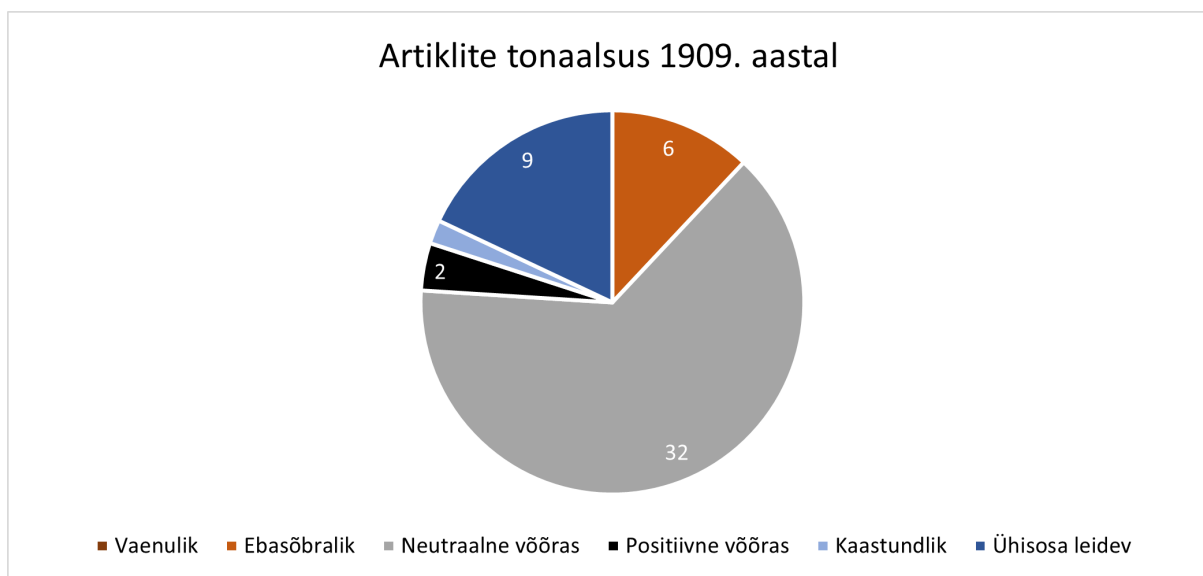
„Linnawalimise-õigust saavad liikumata varanduse omanikud ja korteritüürnikud, kes korterimaksu maksavad. Walijad jagatakse kolme kuuriasse: venelased, juudid ja muud rahvused. Kuna ilma sarnase jagamiseta juudid enamuses oleksivad, ei anna uus linnaseadus neile ka kõige paremal juhtumisel rohkem kohti linnavolikogus kui ühe viiendiku.“¹⁵²

¹⁵¹ Riigivolikogu, koosolek 25. veebr. Postimees, 26 veebruar 1909, nr 46

¹⁵² Wene riigist, Poola linnaseaduse eelnõu. Postimees, 17. oktoober 1909, nr 238

Majandusseoseid leidis aastas 6, neist viitasid ka juudi vähemuse ebaproportsionaalsele edule selles vallas. Üldse viitasid juudi vähemuse suhtelisele edukusele teiste rahvaste kõrval 7 kirjutist. Samas ühe erandiga ei kaasnenud selle temaatikaga aga ebasõbralik toon, vaid kajastus püsis üldiselt „neutraalse vööra“ tasemel.

Piibliseos kerkis artiklites üles vaid ühe korra ja seda ühe Riigiduumaa vaimulikust liikme kõne edastamisel. Suure osa artiklitest maikuu lõpuni moodustasidki 10 Riigiduumaa sõnavõtude kokkuvõtet, kus üks või teine kõneleja kutsus kas möödaminnes või tõsise teemaarendusena üles juudi vähemuse mõnd õigust piirama. Juudid tulid uuesti Riigiduumaa kokkuvõtetesse novembri alguse ja aasta lõpu vahel, seda 3 korral.

1910

Sõna „juudid“ esinemist 1910. aasta Postimehe lehtedest otsides kohtas 55 vastet. Neist 2 olid ilukirjanduslikud, 41 uudised ja 12 arvamuskirjad või reisikirjad.

Jaauarikuus avaldati mitu uudist juutide „kaubandusekoolidesse“ sisse astumise võimaliku kitsendamise kohta. Siitpeale püsib tsaariaja lõpuni sarnane muster, kus üks või teine ministerium hakkab kas mõne kohaliku asutuse või grupi survele või omal initsiatiivil kaaluma üht või teist juudi vähemuse õiguste kitsendust. Need puudutavad tihti mõnda kindlat tüüpi haridusasutusse kandideerimise tingimusi ja kvoote või mõne konkreetse ärivaldkonna juudi vähemuse osakaalu piiravamaks reguleerimist. Lühike uudislõik jaauarikuust teatab näiteks:

„Juutide wastuwõtmise asjus kaubandusekoolidesse pidas kaubanduse ja tööstuse asemikkude nõuukogu koosolekut ja tunnistas ministri eeskirja, mis juutide wastuwõtmist kaubandusekoolidesse kitsendab, kahjulikuks ja seadusevastaseks. Isegi äärmine parempoolne riigiwolinik Sinadino oli sellel seisukohal. Otsustati pääministri, rahaministri ja kaubandusministri poole sellekohase ettepanekuga pöörduda.“¹⁵³

Siin ja edaspidi kajastab Postimees selliseid teemasid regulaarselt kaastundlikus-osavõtlikus tonaalsuses või vähemalt „neutraalse võõra“ nurga alt. Kokku oli kaastundlikus toonis artikleid kuni 11 ja juudi vähemust „neutraalse võõrana“ kujutavaid artikleid 25. Ühisosa leidmist võis täheldada kuni 8 kirjutises. Juudi vähemust kajastati majandustegevuse kontekstis kuni 11 korda, millest vaid 1 oli selgelt ebasõbralikus toonis.

Kokku oli ebasõbralikus toonis kuni 6 artiklit ning nende kõrval ka üks nõidust käsitlev artikkel, mis tonaalsuselt kohati küllaltki vaenulikuks pööras:

„...Juudid on alati egoistid olnud, ka oma usuõpetuses. Nende Jehowa oli ainult olemas, et „ärawalitud“ rahvast kõigi teiste rahwaste eest kaitseda. Sellepärast ilmus ta sõdades kui nägemata kaaswõtiteja wastaste häwituseks, et aga Israeli lastel lahke elada oleks. Teiste rahwaste wastu ei olnud tal kõige vähematgi kaastundmust, eht olgu siis, kui tal neid oma ärawalitsetute karistuseks tarwis oli. Oli see karistus soowitud tagajärjesid näidanud, siis wõis ta oma abimehed kõige suurema südamerahuga wiimse meheni ära häwitada...“¹⁵⁴

Juudi vähemuse liikuvusele või juurtetusele vihjati artiklites 4, mööndustega kuni 8 korda. Näiteks kasutas artikkel pealkirjaga „Mustlased“ juudi vähemust selleks, et tolle rahva laiapillutatuse võrdusena:

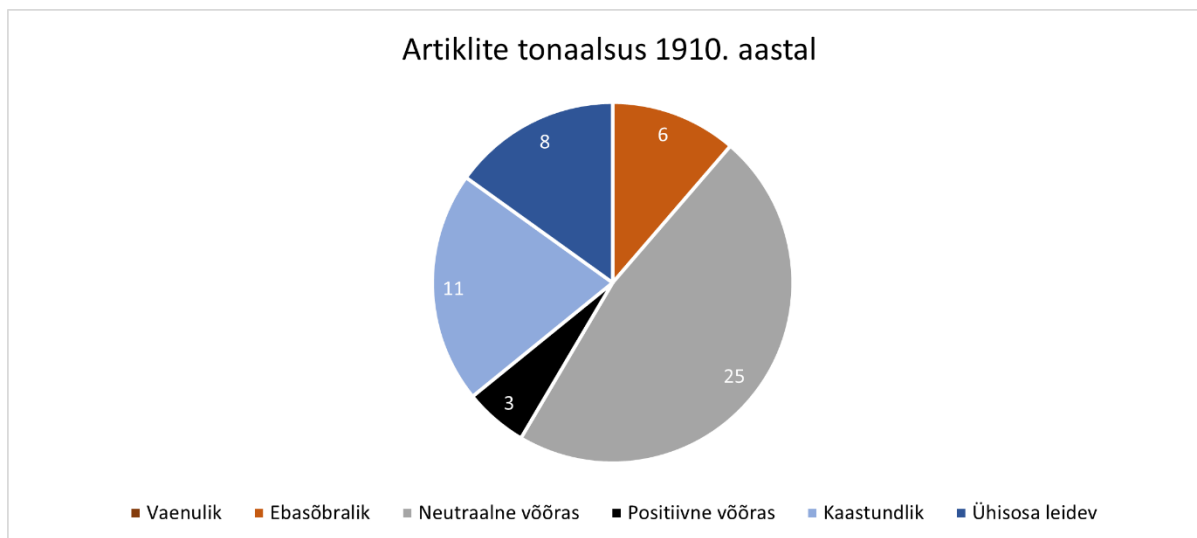
„...Meie ajal elawad mustlased, niisama kui juudid, mööda maailma laiali. Neid on kõigis Europa riikides, Aasias, Egiptuses, Amerikas ja ka Australias. Harilikult on nendel igal pool rändaw eluwis, kuna neil sepatöö, hobuste ruunamine ja nendega kauplemine, wargus ja muusika ülespidamise abinõu on...“¹⁵⁵

Lihtsalt positiivse või eeskujuliku, kuid olemuslikult võõra rahvana käis juudi vähemus läbi 3 korral.

¹⁵³ Wene riigist, Juudid ja kaubandusekoolid. Postimees, 22. jaanuar 1910, nr. 17

¹⁵⁴ Päätükiye nõidusest. Postimees, 26 aprill 1910, nr 92

¹⁵⁵ Mustlased. Postimees, 19 august 1917, nr 187

1911

Uurimistöös käsitletud perioodi ei jää ühtki teist aastat, kus oleks juudi vähemust kajastatud sama tihti kui 1911. aastal. Aasta jooksul esines sõna „juudid“ Postimehes 84 korral. Neist 66 olid uudised, 4 ilukirjanduslikud tekstid ning 13 arvamuskirjad, reisikirjad ja üks järjejutuna avaldatud mälestusteraamat.

29. aprillil väljendab Postimees juhtkirjas väga ühemõtteliselt muret Poolas toimuva osas ning kinnitab veel otsesemas keeles üle kartust, et eestlasi ja lätlasi ootab Balti kubermangudes samasugune poliitiline saatus, nagu see on osaks langenud Poola juutidele. Mis veel huvitavam, juhtkiri näeb võimalust, et baltisakslased hakkavad sellises süsteemis mängima poolakatele sarnast rolli.

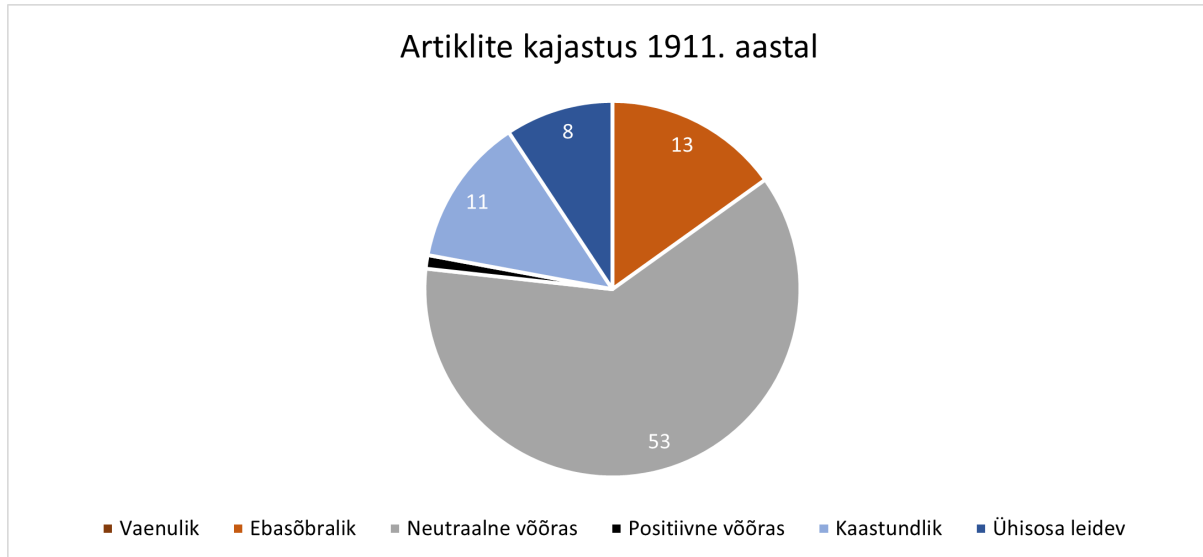
„...Lääne kubermangude semstwo seadus põhjeneb selle kodanikkude klassidesse jaotamise alusel. Esimese järgu riigikodanikud on sääl Wene õigeusulised. Nendele annab seadus kohalikus omavalitsuses fellepääle vaatamata, et nad arvu poolest Vähemuses ja kultura poolest alamal on, ülivõimu. Teise järgu kodanikud on poolakad ja leedulased, maa pärisrahvas. Kolmandama järgu kodanikkudena esinevad juudid, kelle õigusi isegi teise järgu kodanikkude, poolakate kasuks kitsendatakse. Pääminister leiab oma kõnes selle asja Väga korras olewat ja annab selgesti mõista, et ka Baltimaadel niisugune kodanikkude hindamine ette tuleb. Juutide asemel peavad siin kolmandama astme kodanikkudeks vist pärisrahvas, eestlased ja lätlased jääma...“

„...Ja asi kujuneks Baltimaadel siis nii, et sakslaste mõju wenelaste hääks piiratakse, eestlaste ja lätlaste mõju aga sakslaste hääks kitsenduste alla tuleb, s. t. weel enam kitsendatakse, kui ta nüüd juba kitsendatud on. Baltimaal oleks selle järel siis kolme järgu kodanikud olemas: wenelased, sakslased ja eestlased-lätlased, kes viimased siin sedasama paaria osa esitaksivad, mis Poolamaal juudid...“¹⁵⁶

Samas ei saa väita, et puhtalt numbrites oleks selline arusaam tõlgendunud ümber ka aasta artiklite keskmisse tonaalsusse. Kirjutistest 53 kujutasid juudi vähemust „neutraalse võõra“ rollis, kuni 11 kaastundlikus toonis ja ühisosa otsiti mõõndustega kuni 8 artiklis. Võrdluseks oli ebasõbralikus toonis artikleid ja kirjutisi kuni 13.

Seega, isegi kui mitte arvestada neid 3 ebasõbralikku vastet, mis tulenesid järjejutuna avaldatud Francois Bourgogne „Sõjamälestustest“, on näha ebasõbralike artiklite osakaalu kasvu ning kaastundlike või ühisosa otsivate artiklite osakaalu kahanemist.

Juudi vähemust mainiti majandustegevuslikus kontekstis 9 korral, neist 3 korral rahvuse ebaproportsionaalset edu rõhutades. Kokku vihjati juudi vähemuse ebaproportsionaalsele edukusele kuni 9 korral, millest suurem osa oli seega hariduses ja muus vallas.

1912

¹⁵⁶ Kodanikkude jaotamine klassidesse. Postimees, 29. aprill 1911, nr 94.

Sõna „juudid“ esines ajalehes Postimees aasta jooksul 60 korda, seda 51 korral uudistes, 3 korral ilukirjandustekstides ja 6 korral arvamuskirjanduses või reisikirjades. Aastat ilmestas 1912. aasta teises pooles toimunud duumavalimised, mille kampaania ja kajastamise kontekstis esines ka juudi vähemus eraldi valijablokina. Eriti tihti ilmusid vähemus välja Riia valimisi kajastavates artiklites. Kokku esines tulemuste seas ühel või teisel viisil valimisi puudutavaid artikleid 10 korral.

On võimalik, et Postimehe kajastust mõjutas (vähemalt suurvene ringkondades levinud) arusaam juudi vähemusest kui „edumeelsest“ jõust, mida valimisaasta võis veelgi enam esiplaanile tuua. See võiks seletada seda, miks kirjutistest vaid 30 kujutas juudi vähemust „neutraalse võõrana“, kuni 15 kaastundlikul viisil ja kuni 7 korral teatavat ühisosa otsivalt. Vastavalt leidis juudi vähemus ebasõbralikku kajastust vaid 3 korral. Samas ei mõjunud valimistemaatika alati juudi vähemuse vastu sõbralikke tundeid üles kutsuvalt. Näiteks avaldati lühike kirjutis, mis nägi võimalusena baltisaksa-juudi ühist blokki:

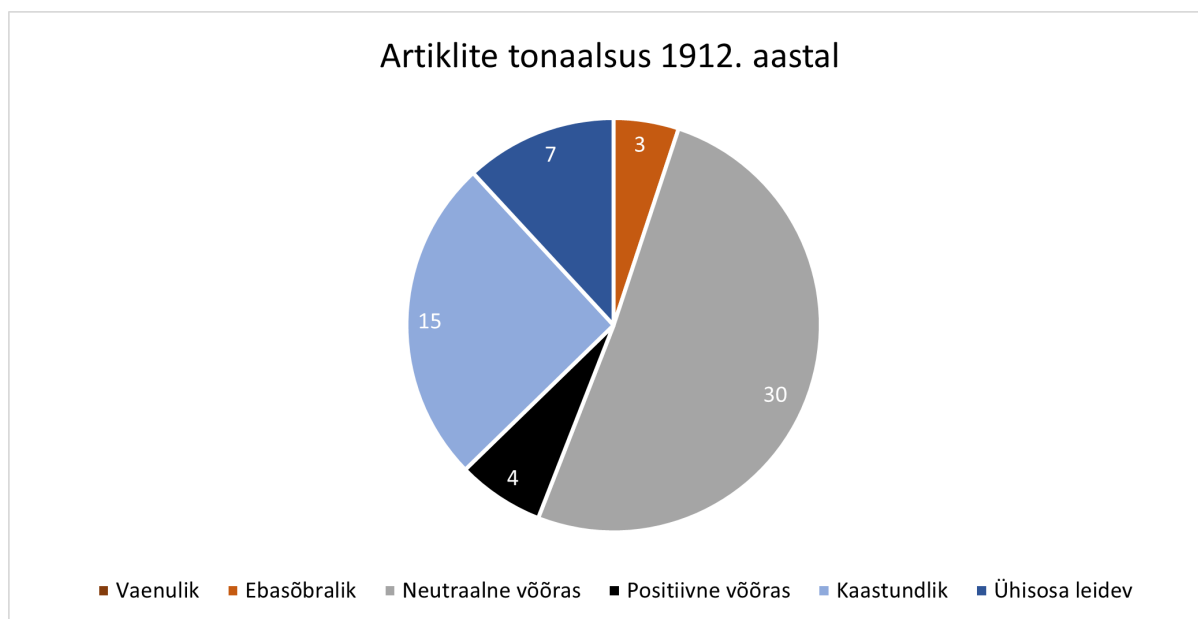
...Meie arvates ei ole siin sugugi kahelda, sest Liiwimaal on niisugust võimatust juba võimalikuna nähtud. Pärnu linnas andsiwad 1909. aasta linnavalimistel juudid oma hääled sakslastele.

*Ja selle tagajärg - Käesoleva aasta riigivolikogu valijate nimekirjast on Saksa soost linnavalitsus kõik juudid – pääle ühe – välja jätnud. Ja juutide äride tarwitajad on niihästi enne kui ka pärast pääasjalikult eestlased olnud.*¹⁵⁷

Juudi vähemust mainiti majandustemaatikaga seoses 7 korda, samuti 4 korral ebaproportsionaalse edu kontekstis, millest omakorda 2 olid majandustulemustega seoses. Juudi rahvast kujutati rändleva või juurtetuna 2 korral. Positiivses tonaalsuses võõra või eeskujuliku teise rahvana nähti juudi vähemust kuni 4 korral. Lausvaenulikku kajastust polnud.

¹⁵⁷ Saksa Juudi valimiseelne blokk. Postimees, 1. september 1912, nr 203

Artiklite tonaalsus 1912. aastal

1913

1913. aastal esines sõna „juudid“ Postimehes 79 korral, neist 72 liigitus uudiste kategooriasse ja 7 olid kas arvamuskirjad või reisikirjad.

1913. aastale jättis jälje sügisel toimunud Menahem Mendel Beilise saatuse üle otsustanud nn „Beilise protsess“¹⁵⁸. Kohtuprotsess on küll rahvusvaheliselt tuntud ja tähtsana ajalukku läinud, kuid Postimehe kajastus oli intensiivne isegi seda arvesse võttes. Protsessi puudutavad artiklid ja teated esinesid 18 korral ning ilmusid 19. oktoobri ja kuu lõpu vahel peaaegu iga päev. Leht kajastas küll protsessi enda käiku ajakirjandusliku neutraalsusega, kuid protsessile eelnenud ja seda kokkuvõtavad kirjutised olid selgelt sümpatiseerivas toonis. Kohtuotsuse ja selle vastukaja kajastust võiks kirjeldada isegi kui võidukat:

„...Nüüd on otsus langenud. Wannutatud mehed, need lihtsad „hallid“ inimesed on Beilise süütaks tunnistanud. Olgugi et teatawal pool kõik tehti, et wannutatud meeste pääle mõju awaldada, olgugi et kohtu asjaajamise juures hulk wigu on tehtud, kuid need asjad ei suuda

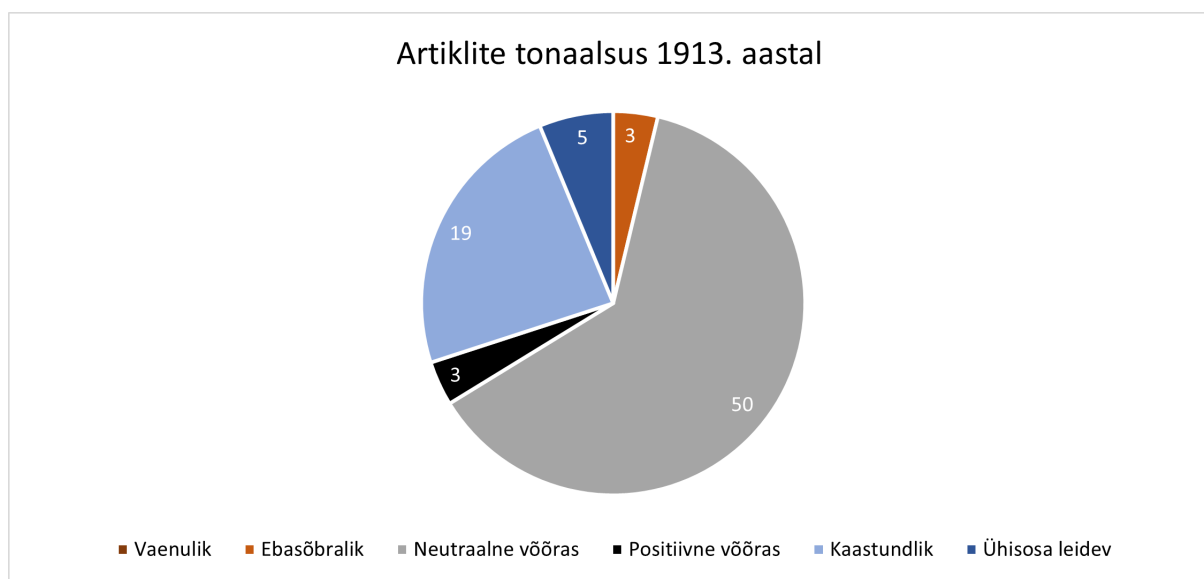
¹⁵⁸ Mendel Beilis (1874–1934) oli Kiievi vabrikus juhtival kohal töötanud juut, keda süüdistati usulistel põhjustel korda saadetud rituaalses mõrvas ning veetis õigeks mõistmiseni üle kahe aasta vanglas.

praegu enam suurt huwitada. Wannutatud mehed on kõikumatalt oma südametunnistuse järele käinud.

Otsuse üle ei olnud mitte üksi juudid, waid niisamati ka ristiusulised rõõmu tundnud. Otsust terwitawad silmapaistwamad seltskonnategelased päälinna lehtede weergudel...¹⁵⁹

Vastavalt oli ka juudi vähemust „neutraalse võõrana“ kujutavaid artikleid 50 ja kaastundlikus tonaalsuses kirjutisi kuni 19. Nagu öeldud, on viimase arvu suuruse taga osaliselt Beilise protsessi kajastus. Ühisosa aga üritas leida kirjutistest ainult kuni 5. Positiivse või eeskujuliku võõrana nägi juudi vähemust 3 artiklit.

Majandustemaatikas leidis juudi vähemust kajastust ainult 2 korral, üheski vallas saavutatud ebaproportsionaalselt häid tulemusi aga ei mainitud kordagi. Piiblitemaatika ja usuline dimensioon rippusid Beilise protsessi kohal, kuid neid ei puudutatud kajastuses kuigi märkimisväärsel viisil.

1914

Digari kaudu sai 1914. aastast sõnale „juudid“ 54 vastet, neist üks ilukirjanduslikus kontekstis, 43 uudistes ja 10 arvamuskirjanduses või reisikirjades.

¹⁵⁹ Wene riigist, Beilise protsessi järel. Postimees, 30 oktoober 1913, nr 250

Kui eelmise aasta teist poolt iseloomustas Beilise protsessi kaastundlik kajastus ning juudi vähemuse osavõtlik ja sümpatiseerivas toonis kujutamine, siis 1914. aasta teises poolest hakkab silma hulk kardinaalselt ebasõbralikumas toonis kirjutatud rindekirju. Juudi vähemus figureerib neis üldiselt taunitava kaubandustegevuse, eriti sõjaaegse spekulatsioonide kontekstis. Sarnased teated jätkuvad ka järgmisel aastal.

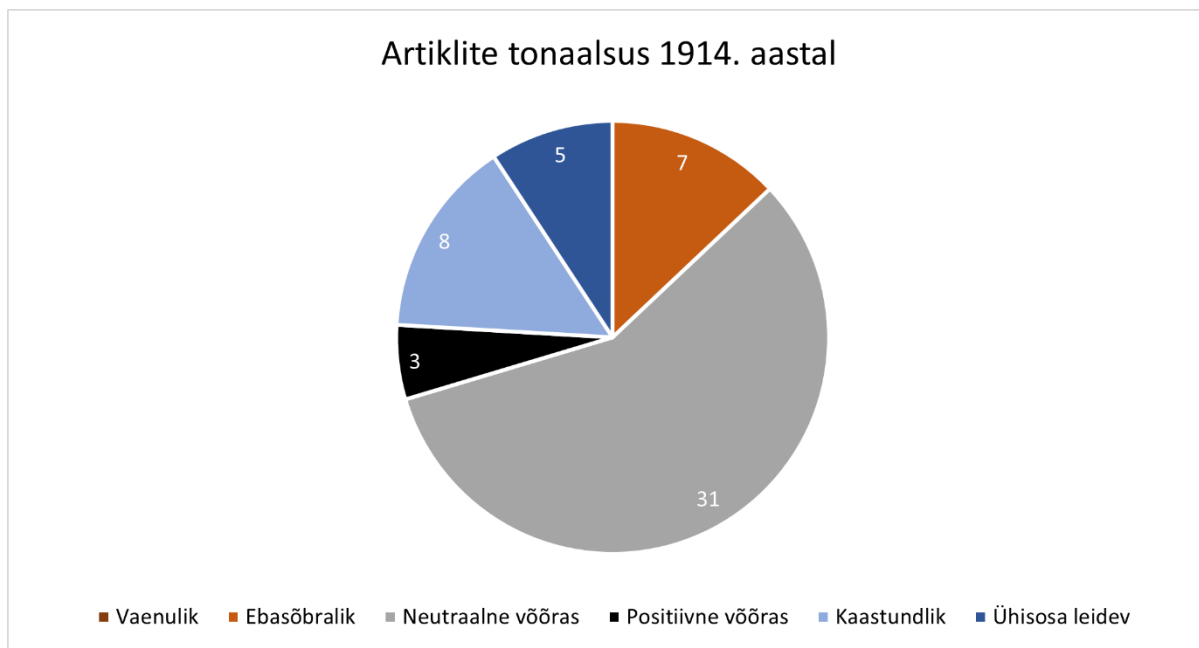
Vastavalt kujutati juudi vähemust „neutraalse võõrana“ 31 korral, kaastundlikult kuni 8 korral ning ühisosa otsivalt kuni 5 korral. Positiivse võõrana nägi juudi vähemust kuni 3 artiklit. Ebasõbralikus toonis kirjutised on kontsentreeritud aasta teise poole, sõja alguse järgsetesse kuudesse, neid on kokku 7. Ühe korra esineb piiriäärne juudi vähemus ka juba teljeriikide meelse, ebausaldusväärse elemendina. Ka sellised teated juudi vähemuse koostööst sakslaste ja austerlastega nii ühel kui teisel pool rindejoont jätkuvad kasvavas tempos läbi 1915. aasta. Näiteks väidab 8. septembrist pärit rindekiri järgmist:

„...Sellepärast on Austria sõjawägi kitsarööpalise kõrwal ka palkidest maantee ehitanud, mis niisama Likowskoje külas lõpeb. Ehitajateks olnud kohalised elanikud - poolakad ja juudid. Poolakate juttude järele esitanud juudid austerlaste ajutise okupatsiooni aeg suurt osa ja olnud ehitusetööde aeg kubjad, kuna poolakad töölised olnud.

Üleüldse on juudid - (piiriäärsed) oma salakuulamise ehk spioneerimise pärast poolakate wiha alla sattunud. Juutide suurest spioneerimisest räägiti meile juba siis, kui Warssawist läbi sõitsime, ehk me siis küll neile juttudele suuremat tähendust ei andnud...“¹⁶⁰

Majandustegevust mainitakse juudi vähemuse kontekstis 11 korral, sealjuures 4 korral nende eproportsionaalset edu rõhutades. Piiblitemaatikat või sionismi selle aasta kirjutistes ei kohta.

¹⁶⁰ Austria wäe suur taganemine, kiri sõjawäljalt. Postimees, 25. september 1914, nr. 219

1915

Sel aastal esines sõna „juudid“ Postimehes 66 korral, millest oli uudiseid 55 ja arvamuskirju 11. Ilukirjanduslikud tekstid puudusid taas.

Huvitava kombel jääb juudi vähemuse ebasõbralikus või isegi vaenlast kahtlustavas toonis kujutamise aasta esimesse poole. Kui enne juulit esinevad juudid ebasõbralikus tonaalsuses 10 korral, siis pärast juulit võib leida vaid ühe artikli, ning ka see on pigem mööndustega, möödaminnes Kreeka juudi vähemust rahvusvahelises „vankumises“ kahtlustav kirjutis. Peegeldusena leiab enne juuli algust juudi vähemust kaastundlikus toonis kujutavaid artikleid ainult ühe, kuid aasta teisel pool on neid kuni 5. Eelnev on eeldatavasti nähtusena puhtalt juhuslik, sest läbi 1916. aasta püsib kajastus küllaltki ühtlane, leidub segamini mõlemas toonis artikleid.

Neutraalse võõrana kujutatakse juudi vähemust 1915. aastal 40 korral, võimaliku vaenlasena kujutatakse neid aga kuni 3 korral. Positiivse võõra märgi saab vähemus külge kuni 2 artiklis. Ühisosa leidmist võib näha 3 korral. Majanduslikus kontekstis esineb juudi vähemus aga aasta jooksul 9 korral, seda vaid ühel juhul nende ebaproportsionaalset edu kajastaval viisil. Märksa tähtsam on aga, et 5 juhul on juudi vähemuse majandustegevust mainitud seoses „hangeldamise“ või hindadega manipuleerimisega. Aasta esimeses pooles kohtub ka selgelt vaenulikus toonis rindekirja:

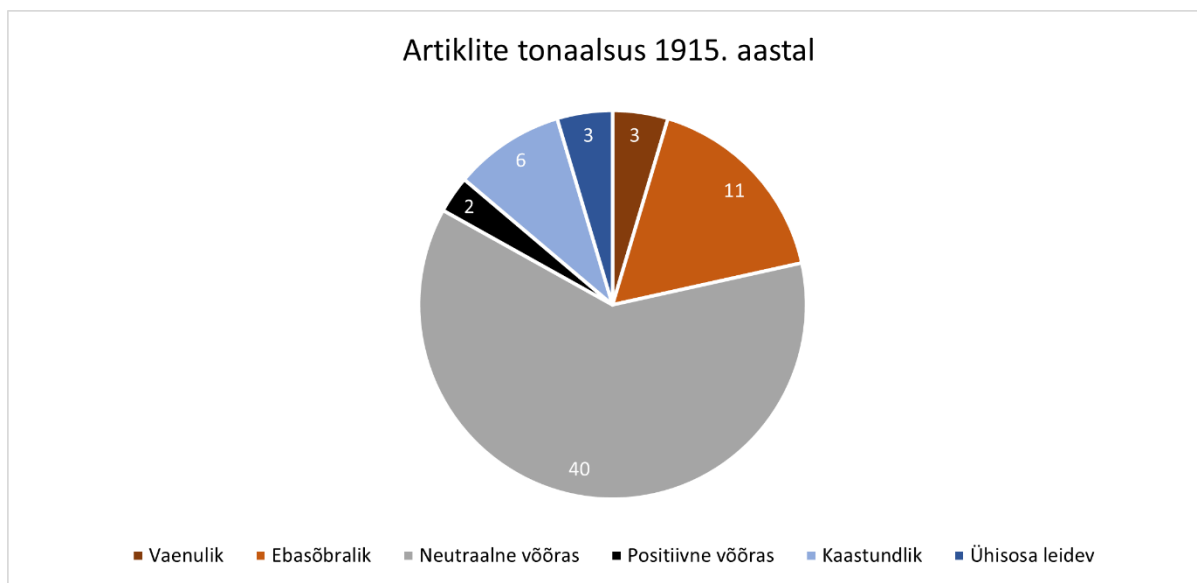
„...Kõik tagavara, mis tubaka poodides oli, olla juudid ära erakorteritesse viinud, et selle eest werehinda nõuda.

Tubaka ja nahakauplused ja ka leiwaküpsetised on tervel Poolamaal juutide käpa all.

Ka Poola elanikud ise olid siin võimetus midagi meie hääks tegema. Veel enam, paljud nendest palusid möödaminevate sõjameeste käest mahorkat ja leiba.

Selle vastu jutustavad meile poolakad, et Saksa ja Austria vägedele juudid isegi uulitsatele neile kompvekka, paberossa ja tubakat vastu toonud.

Terawa wastandina seisab wahekord meie vägede ja Austria alamate juutide wahel ühelt poolt ja Austria vägede ja Wenemaa juutide wahel teiselt poolt. Meie vägede Austriasse tungimisel ei leidnud me Austrias juutisid eest, waid need olid sisemaale põgenenud. Otse ümberpöördud, nagu näeme, oli Wenemaal...¹⁶¹

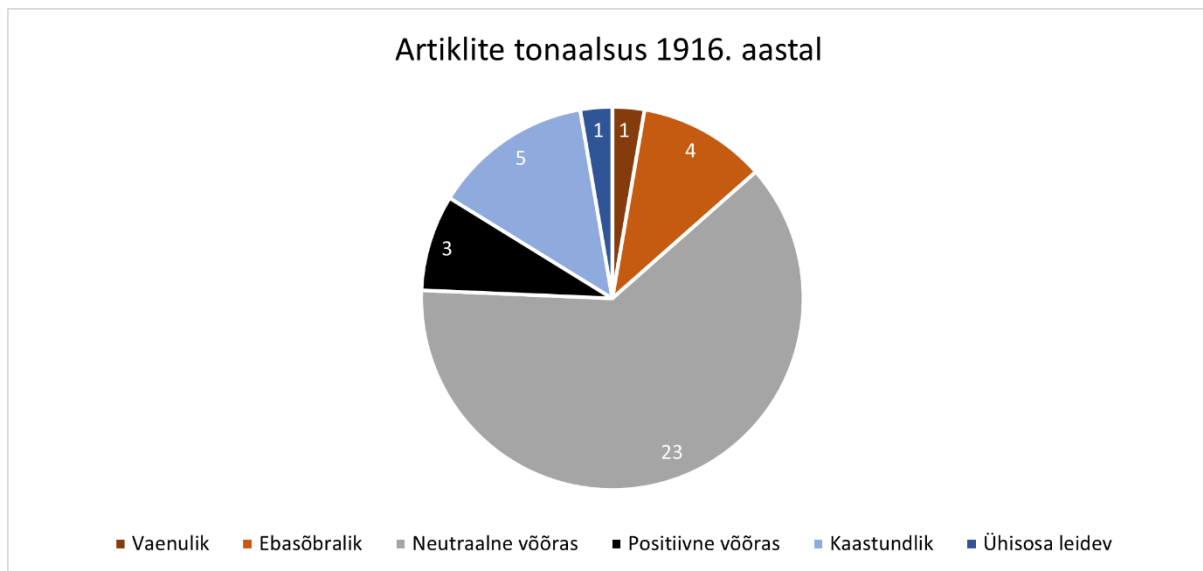
1916

Sõna „juudid“ esines Postimehes sel aastal 40 korral, seda 35 korral uudistes ja 5 korral arvamuskirjanduses. Ilukirjanduslikud tekstid puudusid taas täielikult.

¹⁶¹ Kiri sõjajärgelt. Juudid ja sõda – spionerimine ja selle tagajärjed. Postimees, 17. jaanuar 1915, nr 13

Juudi vähemust kujutati „neutraalse võõrana“ 23 korral ja kaastundlikus tonaalsuses kuni 5 korral. Ainus võimalik näide katsest ühisosa leida oli oktoobris ilmunud artikkel, mis mainis Makedoonia juutide valmisolekut Kreeka armeesse astuda.¹⁶² Seega on tähelepanuväärsetel kombel sõja selleks hetkeks tõsisem artiklitest leitav ühishuvi väljendus väga kaudne teade võõrriigi juudi kogukonna valmidusest liitlasriigi sõjaväes võidelda. Märke vaenlasena kujutamisesest leiab 1 artiklist ja „positiivse võõra“ kuvandit kuni 3 kirjutisest. Ebasõbralikus tonaalsuses artikleid oli 4.

Viiteid juudi vähemuse majandustegevusele esines ainult 3 korral. Ebaproportsionaalne edu leidis mainimist 4 korral, millest vaid üks oli majandusega seonduv. Piiblitemaatika tuli teemaks ühel korral ja seda aasta sündmustega pealtnäha mitte seotud artiklis, mis arutles Jeesuse nime ja selle päritolu üle.

1917

Digarist 1917. aasta Postimehest sõna “juudid” otsides leidis 51 vastet, seda 47 korral uudistes ja 4 korral arvamuskirjanduses. Kirjutistest kuni 30 kujutas juudi vähemust „neutraalse võõrana“, 6 olid kaastundlikus tonaalsuses ja samuti 6 üritas leida mingisugust ühisosa. Positiivse või eeskujuliku võõrana kujutas juudi vähemust 1 artikkel.

¹⁶² Poliitika ringvaatus. Postimees, 16 oktoober 1910, nr 237

1917. tähistab ühisosale rõhutavate artiklite proportsiooni kõrgpunkti aastate 1914 ja 1919 vahel ning on erand läbi nende aastate jooksvas langustrendis. Selle küllaltki lihtsaks põhjuseks näib olevat aasta alguse revolutsiooniline eufooria ning selle kategooria artiklid kajastavadki ühiselt peetud rongkäike või Venemaa rahvusvähemuste esindajate koosolekuid.

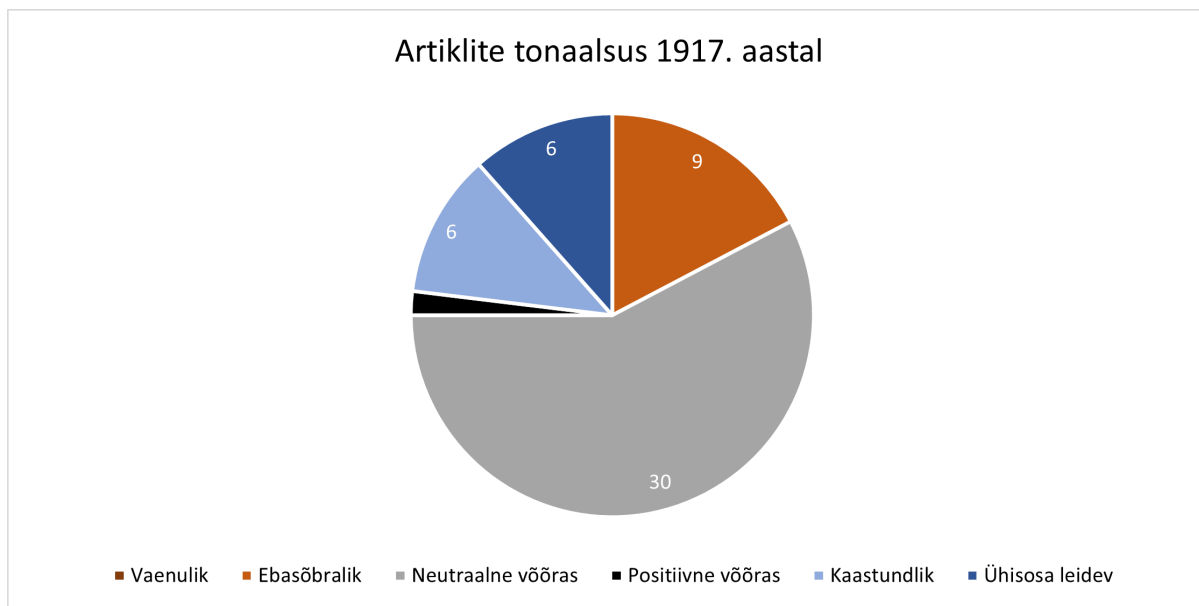
1917. aasta teises pooles ilmuvad ka kaks esimest näidet seniks veel ainult vihjavast ja kaudselt juudi vähemuse ja bolševike samastamisest. Neist esimese autor on Leena Gross, perioodil tuntud ühiskondlikult aktiivne naine ning naisõiguste eest seisnud Tartu Naisseltsi esimene juhataja¹⁶³. Autor pöördub Tartu naiste poole seoses „eelseisvate linnawalimistega“, põhilise sihiga veenda potentsiaalseid valijaid mitte hääletama nimekirja number 2 eest, mis ühe eelneva Postimehe kandideerivate nimekirjade loetelus seisab nime all „pritsumaja mehed“ ning tähistab nähtavasti enamlasti. Ülejäänud argumentide seas teatab Gross järgmist:

„...Tartu naesed, ärge laske end lolliks teha! Teie peate enesele ometi ise ütelda võima, et meie rahwa üleüldine edu ühtlasi ka meie sotsialista, meie töölisi ja käsitöölisi edendab ja neid võimalusele viib oma aateid ennem läbi wiia, kui siis, kui nad võõraste rahwaste eestkostmise alla jääwad. Oleks nr. 2 nimekirjas Eesti töölised, Eesti soldatid. Eesti woorimehed, need meie linna filosofid – ma ei kaotaks sõnagi, aga juudid, wenelased ning nende sarnased – mis on meil nendega ühist!...“¹⁶⁴

Majandustegevust mainiti juudi vähemusega seoses 7 korral, neist 1 puudutas seda ebaproportsionaalse edu kontekstis. 3 korda kerkis juudi vähemuse majandustegevus teemaks otseselt hangeldamise või hinnamanipulatsiooni kontekstis.

¹⁶³ Tartu Naisseltsi tegevuse ülevaade 20. aasta jooksul. Naesterahwa Töö ja Elu ja Käsitööleht, 4 mai 1927

¹⁶⁴ Järelmõtlemiseks Tartu naestele. Postimees, 19 august 1917, nr 187

1918

Sõna „juudid“ esines Postimehes aasta jooksul 38 korda, seda 31 korda uudistes ja 7 arvamuskirjades ning artiklites.

Juudi vähemust kujutati artiklites „neutraalse võõrana“ 27 korral ja kaastundlikul toonil 4 korral. Mingitki ühisosa üritab mõõndustega leida aga ainult 1 artikkel, mis mainib juudi ja teistest rahvastest üliõpilaste vastuseisu Tartu Ülikooli kaugemale Venemaale evakueerimisele.¹⁶⁵

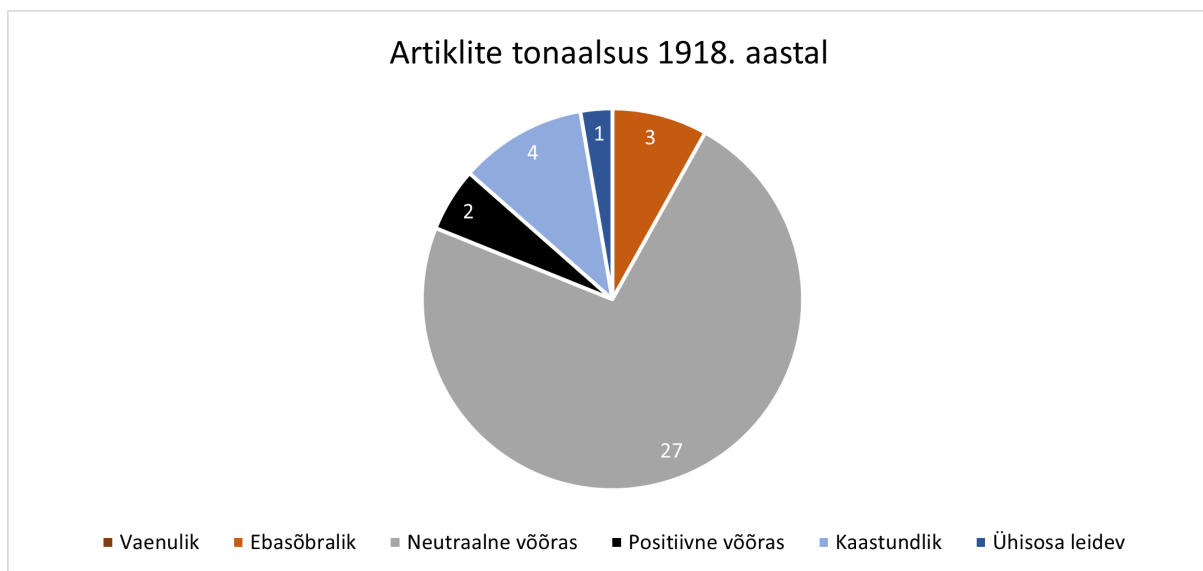
Ebasõbralikus toonis olid 3 artiklit, mis kõik avaldati oktoobri ja detsembri vahel. Tonaalsele vaenulikkusele lähim kajastus 1918. aastast leitud artiklite seas on reas viimane, kohati peaaegu nõrdimusse laskuv arvamuskirjeldus:

„Enamline sissetungimine hiinlaste ja wenelaste abiga on kuritegu. Sissetungimise toetamine – riigi ja rahva äraandmine. Ja ärge Eesti töölised ja maatamehed uskugu, et nad siis, kui nad seda sissetungimist toetavad, Juudase hinnaks maa ja poliitilised õigused saavad. Ise oma paremale tulewikule kaewawad nad oma käega hana ja muud midagi. Wõõrad ei anna midagi, waid wõtawad. Ainult hullustuse aiajärgul wõiwad inimesed leiduda, kes tõendada julgewad,

¹⁶⁵ Meie ülikool. Postimees, 27. märts 1918, nr 25

*et juudid, lätlased ja wenelased kangemad rahwasõbrad olla, kui Eesti haritlased, kes Eesti töörahwa kasude eest kannatades halliks läinud.*¹⁶⁶

Seega pole täheldada otsest ebasõbraliku või vaenuliku tonaalsuse kasvu, 1917. aastaga võrreldes esimese proportsioon hoopis kahanes. Aasta 1918 ei sobitu seega ritta, mis näitaks sõja jooksul lineaarselt kasvavat vaenulikkust juudi vähemuse vastu.

1919

Sel aastal esines sõna „juudid“ Postimehes 34 korral, millest oli uudiseid 30 ja arvamuskäsitlusi 4. Aasta jooksul kujutati juudi vähemust „neutraalse võõra“ tonaalsuses 17 korda ja ebasõbralikus tonaalsuses 12 korda, mis on puhtarvuliselt ja veel enam proportsionaalselt küllaltki järsk tõus ning artiklite suhtelisele vähesusele vaatamata kõrgeim tulemus pärast 1906. aastat. Perioodile iseloomulik ebasõbraliku tonaalsuse näide on Ühendriikides asutatud kuukirja Estonia enamlaste-teemalise artikli kajastus Postimehes:

„...Tsaari paleed, muuseumid, rikaste kaupmeeste ja rahameeste majad olid täis kallid wäärt- ja kunsiasju [sic], millel tõsine wäärtus suurem kui ühelgi muul riigil.

¹⁶⁶ Eesti riigi kodanikuõigused ja kohused käesolewal silmapilgul. Postimees, 11. detsember 1918, nr. 238

*Kõik see sai enamlaste nimel ära riisitud ja kadus nagu tina tuhka. Kuhu? Mitte Wene töörahwa kätte. Nagu meile hiljuti siin Amerikas kõneldi, on Wenemaa juudid ja ärimehed praegu agarasti tegewusel, et Wene raha, wäärtasju ja kunsttöid Amerikasse marjule tassida. Endiste sowjetide eestwedajad juudid on ju Skandinawia pangad ja eramajad Wenemaalt rööwitud asjadega täitnud...*¹⁶⁷

Ühisosa ei üritanud 1919. aastal leida aga enam mitte ükski kirjutis. Seevastu tõepoolest vaenlasena kujutab juudi vähemust kuni 5 artiklit, kõik aasta teisel poolel. Üks selline arvamuskirjeldus avaldati esmalt Päevalehes, kuid ka Postimees otsustas selle samuti ja ilma märkimisväärsete lisakommentaariideta avaldada:

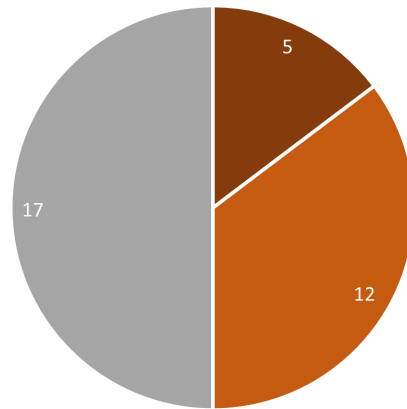
*„...Olles kaugel tendentsist rahvuslist wihawaenu õhutada ühegi rahwuse wastu, pean siiski toonitama seda riikisid hukkawat seisukohta, mis juutidel igal pool on. Seistes ise wäljaspool iga riiki, püsites otse eeskujulikkude ilmakodanikkudena, on juutidel igal pool teostada aina isiklikud ärihuwid, mis ristamisi wastu käiwad igasugustele riiklistele huwidele, olgu need kas kõige demokraatlisemad ehk ka kõige tagurlisemad. Need juutide kitsad isiklikud, aina ärihuwid, laienewad sagedasti Juudi rahvuslisteks ärihuwideks ja on siis wiimastena otse riikisid hukkawad. Seda juutide äri-parasitismi wõime tähele panna Poola-, Leedu- ja Walge-Wenemaal, kui ka Wene sisekubermangudes ja Siberis, ja ühesugune häwitaw nii terwele ärielule kui ka igale riiklisele korrale on see juudi äri-parasitism igal pool. Uued tekkiwad riigid peawad selle wastu tarwilikke abinõusid tarwitusele wõtma...*¹⁶⁸

Juudi vähemust mainib majandustegevusega seoses seitse artiklit, millest neli rõhutavad rahvusvähemuse ebaproportsionaalset edu. Samuti kajastavad eelnimetatud majanduselu mainivatest kirjutistest viis hangeldamist, hinnamanipulatsioone või muud ilmselt „ebaausaks“ peetud äritegevust. Sionism kerkib välissündmuste mõjul mõistetavalt teemaks neljal korral.

¹⁶⁷ „Estonia“ enamlaste asjus. Postimees, 28. juuni 1919, nr 131

¹⁶⁸ „Mõnda meie wälissaatkondadest“. Postimees, 26. november 1919, nr 260

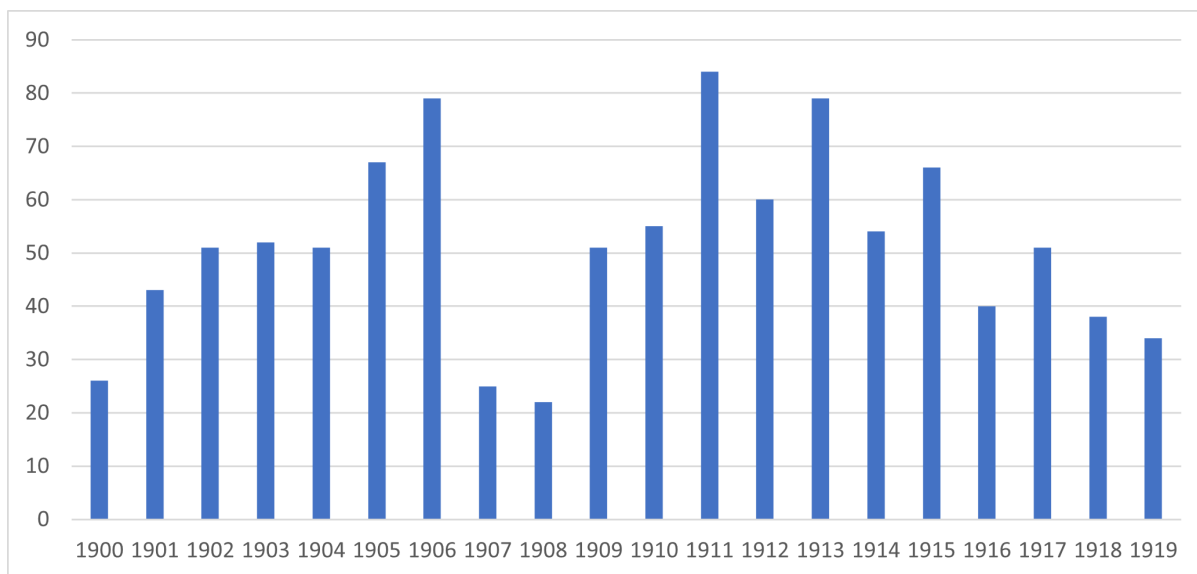
Artiklite tonaalsus 1919. aastal

■ Vaenulik ■ Ebasõbralik ■ Neutraalne võõras ■ Positiivne võõras ■ Kaastundlik ■ Ühisosa leidev

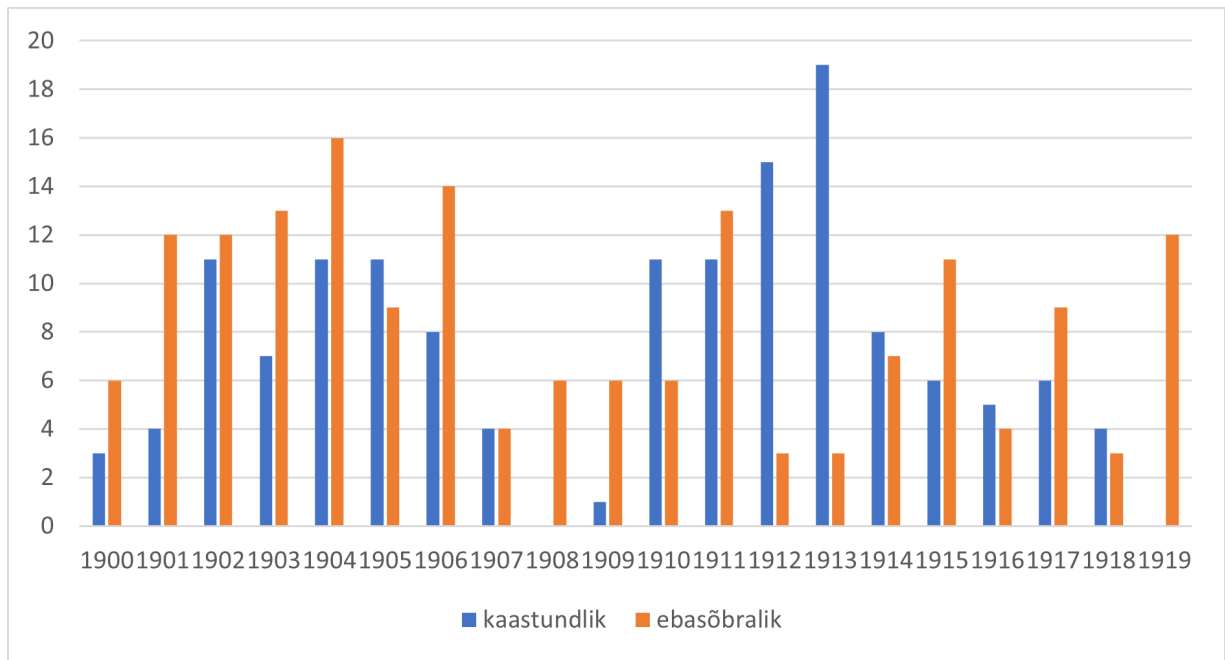
3 Andmete analüüs

3.1 Tulemuste kvantitatiivne analüüs

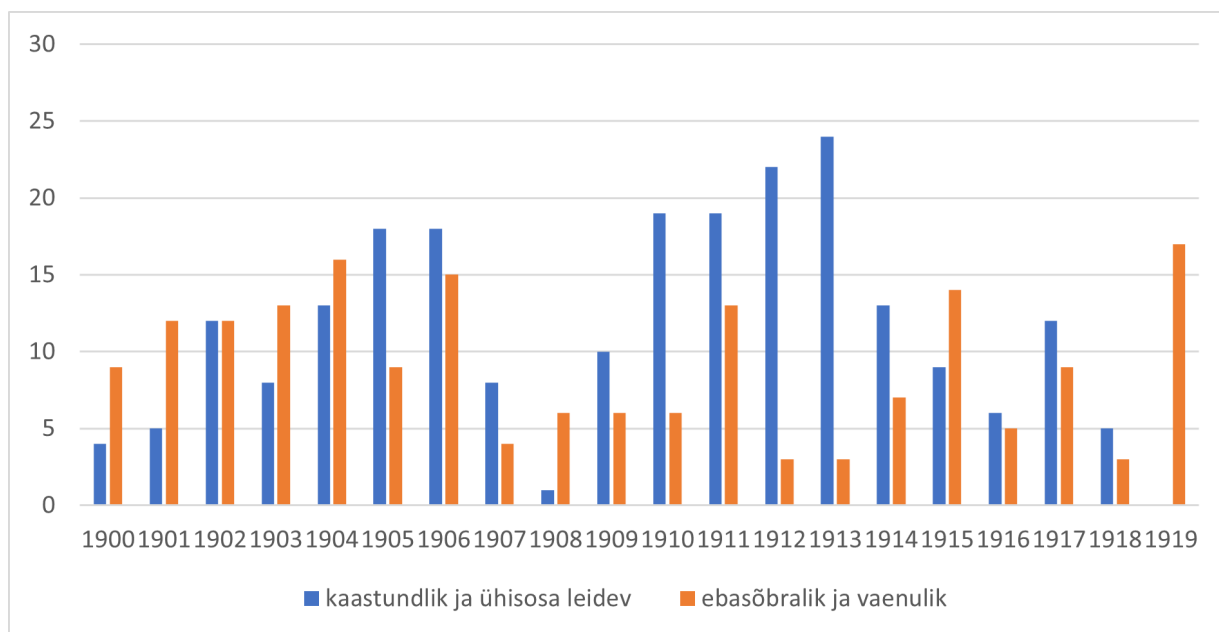
Sõna „juudid“ sisaldavate artiklite arv ajalehe Postimees numbrites 1900. ja 1919. aasta vahel

Käsitatud perioodi jooksul kasutati ajalehes Postimees sõna „juudid“ aastas keskmiselt umbes 50 artiklis. Kõige enam mainiti juudi vähemust aastatel 1911 (84 korral), 1906 (79 korral) ja 1913 (samuti 79 korral). Nagu ilmneb ka kõigist graafikutest, mõjutas Postimehe ajutine sulgemine 1907. ja 1908. aasta tulemusi nii puhtarvudes kui ka proportsioonides, milles artiklikategooriad esinesid. Kui jätta kõrvale need anomaalsed aastad, oli juudi vähemuse mainimissagedus kõige väiksem uurimuse esimesel ja viimasel aastal. 1900. aastal mainiti artiklites juudi vähemust 26 korral ja 1919. aastal 34 korral.

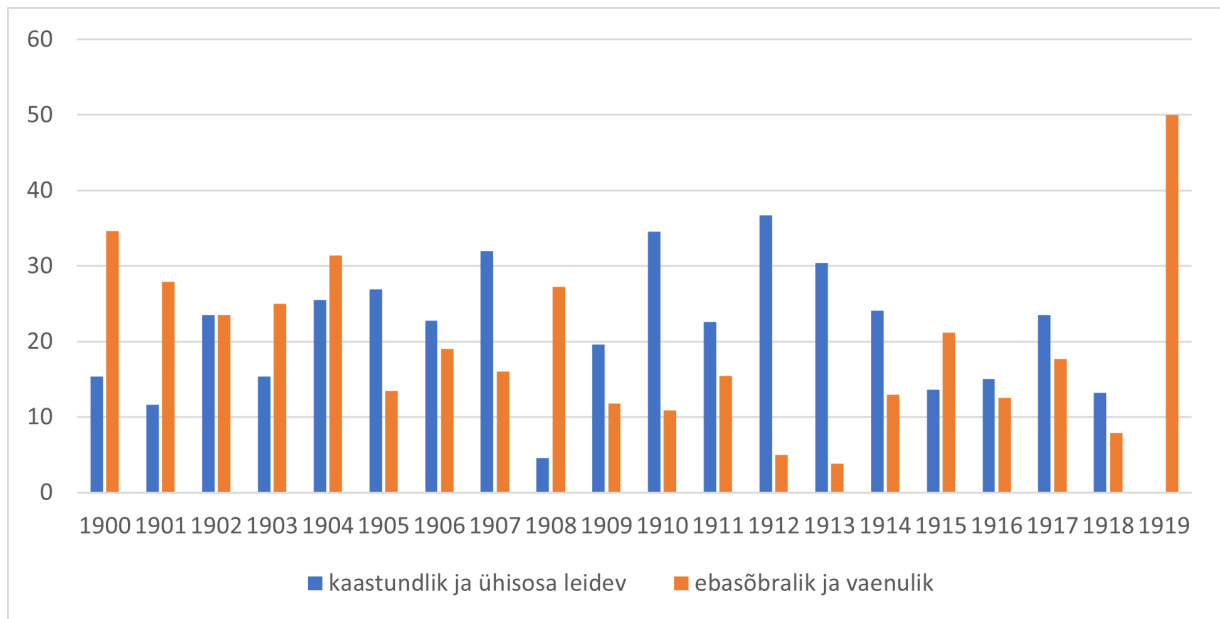
Kategooriate „kaastundlik“ ja „ebasõbralik“ esinemistihedus Postimehe artiklites aastate 1900 ja 1919 vahel

Artiklite tooni kirjeldavatest kategooriatest oli kõige levinum „neutraalne võõras“, mis esindas kõigil käsitletud aastatel artiklitest kõige suuremat osa ning kirjeldas (mõne üksiku erandiga) enamat kui poolt aasta artiklitest. Sellele järgnesid tulemuste arvult kaks „pehmemat“ hinnangut kätkevat kategooriat – „kaastundlik“ ja „ebasõbralik“. Juba nende esinemisarve kõrvutades avaneb teatav pilt ajalehe Postimees tonaalsuse muutumisest aastast aastasse. Pigem jäävad kahe kategooria omavahelises suhtes „ebasõbraliku“ tonaalsuse ülekaal perioodi esimesse poolde ning „kaastundliku“ tonaalsuse tipphetk (anomaalseid aastaid 1907 ja 1908 kõrvale jättes) esimese maailmasõja eelsesesse perioodi.

Kategooriate „kaastundlik“ ja „ühisosa leidev“ ning „ebasõbralik“ ja „vaenulik“ esinemistihedus Postimehe artiklites aastate 1900 ja 1919 vahel

Kui võtta arvesse ka ühisosa leidvaid ja otseselt vaenuliku tonaalsusega artikleid, siis tasakaalustuvad tulbad mõneti. Vastastikustes suhetes joonistub veel selgemini välja negatiivsemaid toone omavate artiklite ülekaal positiivsemat tooni artiklite ees aastate 1900 ja 1904 vahel. Positiivset tooni artiklid on aga ülekaalus aastast 1905 peale ning (taas anomaalseid 1907. ja 1908. aastat vahele jättes) pigem suurendavad edumaad esimese maailmasõja alguseni, mil toimub taas tuntav toonimuutus ning positiivse tonaalsuse järkjärguline kadu, milles on ainsaks erandiks eufooriline 1917. aasta.

Kategooriate „kaastundlik“ ja „ühisosa leidev“ ning „ebasõbralik“ ja „vaenulik“ esinemistihedus protsendina uurimuses käsitletud artiklitest aastate 1900 ja 1919 vahel

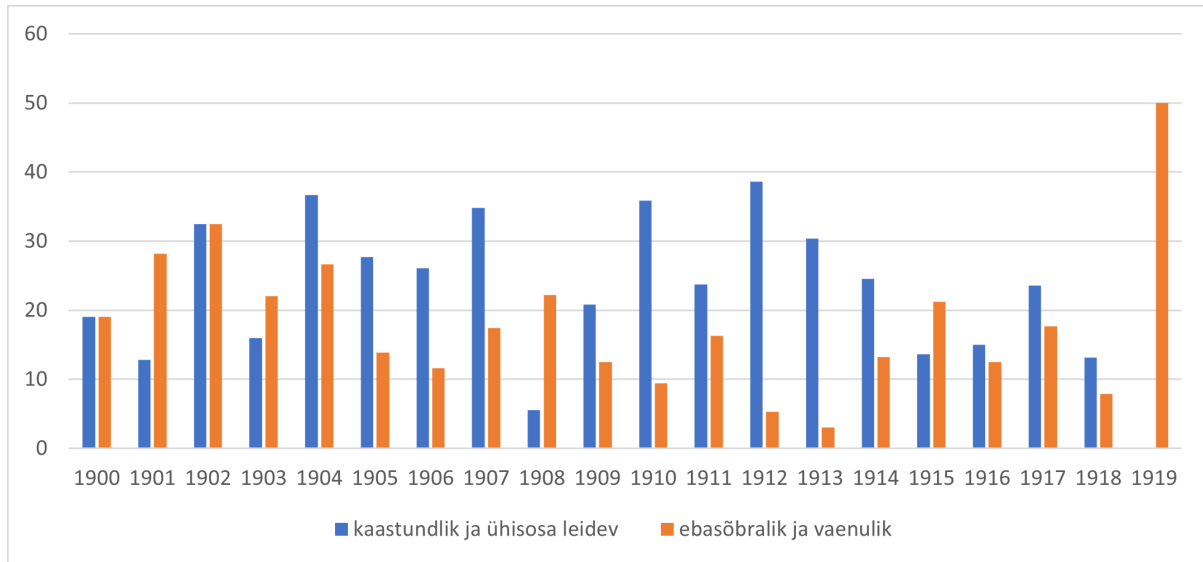
Veelgi täpsema pildi toimuvast saab aga artiklite protsentuaalse osakaalu avamisega. Artiklite negatiivne tonaalsus, mis ületab aastal 1900 kolmandiku kõigist artiklitest, langeb järsult 1905. aastal ning püsib seejärel (anomaaliaid arvestamata) langustrendis, jõudes kahe maailmasõjale vahetult eelneva aasta jooksul senisesse madalseisu viie protsendi ümber. Negatiivne tonaalsus tõuseb järsult koos sõjaga, kuid ületab protsendina sajandi algusaastaid siiski alles 1919. aastal.

Positiivne tonaalsus ei esine aga negatiivse tonaalsuse otsese peeglina. Esineb aastaid, kus mõlemad kategooriad kasvavad üheaegselt (1904), kus positiivne tonaalsus langeb ilma negatiivse tonaalsuse märgatava kasvuta (1903) ning kus positiivne tonaalsus kasvab jõudsalt ilma negatiivse tonaalsuse märgatava languseta (1910).

Kui keskenduda arvatavatele pöördpunktidele tonaalsuses ehk 1905. aasta revolutsioonile ja esimesele maailmasõjale, siis reaktsioon 1905. aastale näib esmalt mõjutavat negatiivset tonaalsust, mis langeb aastaga järsult 30 protsendilt 15 protsendile ning püsibki järgneva perioodi jooksul seal. Positiivse tonaalsuse esinemine aga ei muutu kohe, vaid teeb aastate 1905 ja 1913 vahel läbi pigem aeglase ja järkjärgulise kasvu.

Esimene maailmasõda mõjutab aga tonaalsust teisiti. Nii positiivne kui ka negatiivne tonaalsus teevad läbi väiksema, 5–10 protsendi suuruse muutuse ning püsivad ülejäänud sõja jooksul küllaltki võrreldavas proportsioonis. Perioodi 1912. ja 1919. aasta vahel võiks käsitleda kui

ebakorrapärast. Sellegipoolest joonistub (1917. aasta eufooriat kõrvale jättes) üsna selgelt välja positiivse tonaalsuse järkjärguline lahtumine. Negatiivne tonaalsus teeb aga perioodi viimasel, 1919. aastal läbi senisest muustrist reljeefselt eristuva hüppe, mida ühisosa otsiva elemendi sõja-aegne kadu ainult osaliselt võiks seletada.

Kategooriate „kaastundlik“ ja „ühisosa leidev“ ning „ebasõbralik“ ja „vaenulik“ esinemistihedus protsendina uurimuses käsitletud artiklitest aastate 1900 ja 1919 vahel, kui mitte arvestada ilukirjanduslikke tekste

Mõistlik on samuti arvesse võtta, et uuritava perioodi jooksul moodustasid tulemustest kohati küllaltki märkimisväärse osa mitmesugused ilukirjanduslikud tööd. Need aga kippusid olema valdavas osas välismaiste autorite kirjutatud tekstid, mida Postimees avaldas järjejutu kujul. See tähendab, et mõnel aastal võisid need endast kujutada Postimehe laiemat tonaalsust mitte järgivat, kuid andmetes ebakorrapäraselt tähtsat osa mängivat lisategurit.

Ilukirjanduslike tekstide tulemustest eemaldamine mõjutaks peamiselt aastate 1900 ja 1904 vahelist perioodi, kus nende arv ulatus kohati 20 vasteni. Kui ilukirjanduslikud tekstid esinesid tonaalsuses, mis kujutas juudi vähemust millegi muu kui „neutraalse võõrana“, siis olid nad üldjuhul negatiivsed, paisutades pigem esimeste uurimisaluste aastate negatiivset tonaalsust. Nende eemaldamisega muutuks negatiivsete artiklite osakaalu langus perioodi esimeses pooles vähem järsuks, samas kui positiivsete artiklite arv enne 1905. aastat oleks seeläbi märkimisväärselt korrapäratum. Tulemuste üldpilt ei muutu aga kuigivõrd.

3.2 Teisesed kategooriad

Kui võrrelda juudi vähemuse majandustegevuse kajastust eri perioodidel, siis ei joonistu selles mingeid tähelepanuväärseid mustreid. Kategooria proportsioon uudiste seas ei püsi läbi aastate täpselt sama tihe, kuid selle kõikumised näivad pigem juhuslikud ega näi järgivat millelegi konkreetsele vihjavaid lainetusi. Võib aga täheldada, et majandusteemad esinevad peaaesjalikult negatiivses tonaalsuses suuresti enne aastat 1905 ja pärast maailmasõja algust.

Ainult mõnevõrra selgemalt joonistuvad välja juudi vähemuse ebaproportsionaalset edu puudutavad mainimised. Selle osakaalus pole (ühe erandiga) otseselt mõnele mustrile viitavaid muutusi, kuid laias laastus kipub kategooria ilmuma aastate 1900 ja 1910 vahel välja pigem majandustegevuse kontekstis ning järgnenud sõjaeelsetel aastatel laiemalt, tihti näiteks haridus- või muu temaatikaga seoses. Muutused pole aga piisavalt kaalukad, et neist kuigi kindlaid järeldusi teha. Kategooriasse kuuluvad vasted kaovad maailmasõja kahel esimesel aastal peaaegu täielikult, kuid joonistuvad uurimuse viimastel aastatel taas selgelt välja ning nüüd väga tihti jälle majandustegevusega seotuna. Üldjuhul püsib ka juudi vähemuse ebaproportsionaalse edu kajastus siiski „neutraalse võõra“ tonaalsuses ega kaldu otsesesse ebasõbralikkusesse. Sellest üldpildist hälbivad aastad 1901, 1912 ja maailmasõja teine pool ning 1919. aasta.

Väidetavaid pettusi, kokkuoste ja spekulierimist kajastavate artiklite arv väheneb 1905. aastal ning püsib seejärel revolutsioonieelse ajaga võrreldes küllaltki madal. Kategooria osakaal kasvab taas mõnevõrra maailmasõja alguse järel, kuid otsest hüpet pole märgata. Kategooria järgib küllaltki loomulikult viisil „ebasõbralikku“ tonaalsust ning liigub suuresti selle esinemisega käsikäes, kuigi ei moodusta sellest üldiselt peamist osa.

Juudi vähemuse ja linnade seost loendav kategooria ei viinud kuigi selgete tulemusteni. Vastete arv püsis pea kogu uuritud perioodil alla viie artikli aastas ning tegi läbi vaevumärgatava kahanemise sõjaeelset ajal. See aga pole eeldatavasti piisavalt märkimisväärne muutus, et ühtegi konkreetset järeldust väärada.

Juudi vähemusele merkuurselt liikuva või „juurtetu“ rahvana vihjavate artiklite osakaal oli teistest perioodidest kõrgem aastatel 1902–1905 ja 1910–1911. Sõja ajal ja mõnel vahepealsel aastal aga kadus sellele viitamine kohati pea täiesti. Taas kord püsib võimaluste piires, et tegemist on juhuslike tulemustega.

Viiteid usulisele või piibliteemaatikale kohtab aastate 1900 ja 1910 vahel tihedamini kui 1911 ja 1919 vahel. Need viited aga ei moodusta aastate sees kuigivõrd selget mustrit, vaid ilmuvad välja korrapäratult ning pigem ilukirjanduslikes tekstides. Küllaltki tihti on selle kategooria tihedam esinemine ühe või teise aasta puhul seotud puhtalt üheainsa järjejutu mitme osaga. Sionismi mainitakse kõige sagedamini perioodil 1900–1905, kusjuures kõrgpunkt jääb aastasse 1903. Taas ilmub see teemana tihedamini välja alles maailmasõja lõpupäevil.

Kokkuvõttes tõid teised kategooriad kaasa küllaltki vähe relevantset lisainfot. Saab aga väita, et vähemalt majandustegevusse puutuv mängis teatavat rolli ebasõbraliku tonaalsusega artiklite seas ning uurimiseluse perioodi lõpul kasvasid negatiivse tonaalsusega käsikäes nii majandusalaste teemade negatiivne kajastus, juudi vähemuse ebaoproportsionaalse edu negatiivne kujutamine kui ka ebaeetilise või petturliku majandustegevuse kajastus.

3.3 Mustrid

Käsitatud ajavahemikus joonistuvad ajalehe Postimees poolses juudi vähemuse käsitluses välja laias laastus kolm perioodi, millest kõigil on tuntav, teistest perioodidest eristuv iseloom. Neist esimene kestab 1905. aasta revolutsiooni sündmusteni, teine jätkub seejärel maailmasõja alguseni ja kolmas kestab uurimiseluse ajavahemiku lõpuni.

Esimene periood: 1900–1904

Perioodi iseloomustab nii ebasõbralikus kui ka kaastundlikus toonis kirjutiste pigem kõrge proportsioon. Ebasõbralikus toonis artiklid moodustavad aastate 1900 ja 1904 vahel kõigist artiklitest vähemalt veerandi ning kaastundlik tonaalsus näib aastate 1902 ja 1904 vahel aeglaselt kasvavat. Valitsevad „traditsioonilised“ juudi stereotüübid ning teistest perioodidest tihedamat kajastust leiavad kaebused vähemuse väiksemõõdulise majandus- ja kuritegevuse üle.

Kuigi Postimehest käivad läbi antisemiitlikud stereotüübid, seda eriti tihti pikemate ilukirjanduslike järjejuttude kontekstis, on Postimees läbi kõigi vaadeldud aastate välismaa, eelkõige Prantsusmaa antisemiitlike parteide või organisatsioonide käsitlemises alati üksüheselt tauniv. See tähendab, et juudi vähemuse kohta käivatest stereotüüpidest hoolimata

tõmmati selge joon kuvandi järgi juutide seas levinud halbade või võõraste joonte „teadvustamise“ ja nendest lähtuva juudi vähemuse poliitiliste õiguste ebavõrdse piiramise vahele ka juba enne perioodi lõpul aset leidvat toonimuutust.

Vene-Jaapani sõja kontekstis käib juudi vähemus ajalehest mitmeid kordi läbi kui Venemaa rahvaste seas kõige selgemalt Jaapanit toetav. Samas ei rõhutata seda osa kuigi vaenulikult ega tõmmata tugevaid piire tsaaririigi piiridesse jääva ning välismaise juudi kogukonna vahele – mõlemalt eeldatakse ühesugust anglofiilsust ja tsaarivõimu vastasust. Teistest perioodidest tihemini avaldatakse lehes vanamoeliselt stereotüüpsete juudi tegelastega ilukirjandustekste.

Teine periood: 1905–1913

Teine periood kestab laias laastus 1905. aasta revolutsiooni järgsest ajast Esimese maailmasõja alguseni. Seda iseloomustab pigem tugev, kuid perioodi jooksul kahanev ühisosa otsiv tonaalsus, mille taga on kahtlemata tsaaririigi poliitilise elu intensiivistumise ja Riigiduumade tööde kajastus Postimehe poolt.

Uutes tingimustes näib Postimees juudi vähemusse suhtuvat mitte ainult kui potentsiaalsesse, vaid pigem kui tõenäolisse poliitilisse liitlasesse. Ühiste poliitiliste huvide tekke kontekstis on tunda ka muutust Postimehe laiemas tonaalsuses – leitakse ühishuvid rahvaga, kes seni esines lihtsalt võõra, peamiselt äri kontekstis välja ilmuva ja stereotüüpselt petturlikuna. Olenemata konkreetse piirkonna juudi kogukonna tegelikest poliitilistest kuuluvustest, püsib juudi vähemus ka Postimehe enda kajastuse järgi Riigiduuma koosseisu konservatiivsema ja „suurvene“ tiiva poolsete rünnakute all.

On tõenäoline, et Postimees, mis esindas samuti tsaaririigi ühe väikerahva „edumeelset“ poolt, oli viimaste samade „suurvene“ rühmade jaoks nagunii juudi vähemusega koos kas reeturlikus salaliidus või mõnel vähem otsesel viisil kehtiva korra vaenlaste hulgas. Ühistel huvidel on seda suurem kaal, et Vene südamaast väljaspool järgib suur osa poliitikat rahvuslikke jooni ja liite sõlmitakse rahvuslike saadikute blokkide vahel.

Samuti kasvab perioodi teise poole protsessidega seoses järjest enam artiklite kaastundlik tonaalsus ning väheneb negatiivne tonaalsus, seda ka majanduse või juudi vähemuse ebaproportsionaalse eduga seoses. On näha nii stereotüüpsete juudi tegelaskujudega ilukirjanduse osakaalu vähenemist kui ka juudi autorite kirjutiste avaldamist.

Kolmas periood: 1914–1919

Sõda toob kaasa tuntava muutuse juudi vähemuse kuvandis, kasvab ebasõbralike artiklite suhtarv. Arvamusartiklite ja kirjade seas hakkavad tooni andma rindesõdurite kirjad, millest kumab juudi vähemust puudutades läbi negatiivne suhtumine. Seda muutust käsitleb põhjalikumalt peatükk 3.4, kuid ära tuleb märkida majandustemaatiliste seoste negatiivsemaks muutumine ning vähemuse väidetavaid pettusi ja hangeldamisi puudutavate tekstide tihedam avaldamine.

Juudi vähemust mainiva ilukirjanduse osakaal kahaneb veelgi, perioodi lõpuks peaaegu olematuks, eristades seda perioodi eelmisest kahest. Märkid enamlaste ja juudi vähemuse seostamisest ilmuvad välja juba 1917. aasta lõpus ning süvenevad nii esinemissageduses kui ka vaenulikkuses kuni perioodi lõpuni. Võiks väita, et 1919. aastaks avaldatakse artikleid, milles – kajastuses osaliselt eristamatuks muutunud – enamlust ja juudi vähemust rünnatakse uurimisalustel aastatel seninägematu vaenulikkusega. Kui peavad paika töö esimeses pooles äramärgitud Weiss-Wendti andmed, et 1920. aastatel avaldati Postimehes „kaheksa kuni kümme antisemiitlikku artiklit“ aastas, siis võiks seda näha siinkohal mainitud tendentside jätkuna. Mõnede järgnevas alapeatükis käsitletud iseseisvumise järgsete protsesside valguses ei pruugi aga sellisteks oletusteks kahtlemata alust olla.

3.4 Sõjaaegse kuvandimuutuse põhjustest ja tagamaadest

Kuidas seletada sõja puhkemisega kaasnenud toonimuutust Postimehe suhtumises juudi vähemusse? Üldpildis mängisid selles tähtsat rolli rindesõdurite kirjad, millest mitmed esitasid rinde ümbruses kogetud kokkupuuteid sealse juudi vähemusega küllaltki negatiivsetes toonides. Nagu sai mainitud töö eelnevates osades, polnud juudi vähemus Eestis kunagi kuigi arvukas ning seetõttu võis see olla mobiliseeritud eestlastele esimene tõsine kokkupuude rohkemaarvulise juudi kogukonnaga. Midagi sellist võiks ka muude tegurite puudumisel „kultuurišoki“ näol võõristust tekitada. Samas ei saa eitada võimalust, et sõduritel oli juba

sõjajaeelseid judivastaseid eelarvamusi. Oma mõju võis olla ka tsaariarmee juudivaenulikul suhtumisel¹⁶⁹, mis võis propagandana või muul viisil reasõdureid mõjutada.

Sellele lisaks aga jäi rindesõdurite kirjadest kõlama veel kaks ilmselget mõju avaldanud tegurit. Esimeseks neist olid kogemused juudi vähemusest kui „hangeldajatest“ ja „hinnaga manipuleerijatest“. Näib, et sõda tõi kaasa kas tegelikult intensiivistunud või vähemalt ühiskonna teadvuses (ja Postimehe lehekülgedel) kasvanud juudi vähemuse poolse spekulatsioonide. Selliseid kogemusi pidi kahtlemata võimendama nii suure sõja olukorras tekkivad majandusraskused ja puudus, mis juba oma olemuselt pakuvad laiemaid võimalusi selliseks majandustegevuseks. Eeldatavasti võimendab seda rindemeeste kirjades veelgi enam rindele lähedal asuvate alade loomulik kaoohtlus ning suurem tähelepanu, mis kaasneb juudi kogukonna enda võrdelise suurusega Poolas jt sõja esimeste aastate idarinnet ümbritsevates piirkondades.

Teise tegurina peab märkima, et mingi märgi võisid rindesõduritele ning kaudselt ka tagala lugejatele jätta ka ulatuslikud teated juudi (ja saksa) vähemuse koostööst Saksa ja Austria võimudega. Need esinevad Postimehes sõja jooksul mitmel korral, kusjuures allikana nimetatakse rohkem kui ühel korral „kohalike poolakate“ kogemusi. Seega võib järeldada, et mitmed rindelt saabuvad teated ei peegeldanud eestlastest rindesõdurite enda otsekogemusi, vaid andsid edasi kohalike poolakate seisukohti ja hirme. Nende puhul aga mängisid kindlasti suuremat rolli varasemad ajaloolised kogemused ja pikaajased eelarvamused. Siinkohal oleks paslik mainida ära ka Zuri poolt äratähendatud kalduvuse vaenlaseks peetu tegusid valikuliselt tähele panna ning nendeosast teavet ebausaldusväärseks pidada¹⁷⁰, võttes siinkohal eelduseks poolakate jt seas juudi vähemust vaenlaseks pidava rahvaosa märksa suurema proportsiooni.¹⁷¹

Pole koheselt selge, kuivõrd võis Postimehe toonimuutuse taga olla Venemaal laiemalt levivad arusaamad. Kui arvestada, et sõja¹⁷² (ja üldse Vene ajaloo) suurim pogromm tabas 1915. aasta Moskvast juudi vähemuse asemel hoopis sakslasi, siis võiks eeldada, et riigi südamaal olid suurima kuvandimuutuse ohvriks hoopis viimane vähemus. Semion Goldin kirjeldab Vene

¹⁶⁹ Goldin, S. (2022) „The Russian Army and the Jewish Population, 1914–1917“. Cham, Palgrave Macmillan, lk 80

¹⁷⁰ Zur, O. (1991). „The love of hating: The psychology of Enmity“, lk 359-360

¹⁷¹ Vt ka peatükki 1.2

¹⁷² Slezkine, Y. (2004) „The Jewish Century“, lk 166

„parempoolse“ ajakirjanduse juudivastased, neid reeturluses süüdistavaid sõnavõtte.¹⁷³ Samas peab märkima, et kui jälgida Postimehe kajastust Vene-Jaapani sõja ja maailmasõja vahelisel perioodil, on raske süüdistada ajalehte liigeses Venemaa parempoolse ajakirjanduse müütidesse takerdumises. Pigem vastupidi, Postimees püsis teadlikult „edumeelne“ ning ka justnimelt juudi vähemusse puutuvates küsimustes Vene parempoolse ajakirjandusega vastupidistel seisukohtadel. Kuigi sõda näis perioodi jooksul muutvat Postimehe seisukohti juudi vähemuse küsimustes, ei peaks see seepärast tähendama, et leht oleks teinud kannapöörde ka Vene ajakirjanduse osastes seisukohtades ja puutepunktides.

Seda võiks toetada ka asjaolu, et tsaariaegne juudi vähemus polnud Eesti kontekstis piisavalt arvukas ning selle merkuurne roll piisavalt tuntav, et sel oleks olnud kohaliku põhirahvuse ja juudi vähemuse vahelistele suhetele Galiitsia või mõne teise Ida-Euroopa piirkonnaga sarnane mõju. Stefan Berger ja Alexei Miller mainivad, et kohalike rahvuslaste jaoks sai Ida-Euroopa juudi vähemus tihti „impeeriumi agentide“ kuvandi külge.¹⁷⁴ Käesoleva töö autor pole aga seni leidnud ühtki käsitlust, mis Baltikumi juudi vähemust tsaarivõimu „käepikendusena“ oleks kujutanud. Tuleb välja, et väliseesti sotsioloog ja ajaloolane Tõnu Parming jõudis samadele järeldustele. Ka tema mainib Ida-Euroopas ebareeglipäraselt positiivsema läbisaamise põhjustena juudi kogukonna väiksearvulisust ning seda, et viimane ei tegutsenud tsaarivõimu vahendaja rollis.¹⁷⁵

On võimalik, et teatavat osa võisid mängida Venemaa poliitilisel maastikul levivad enamlaste ja Saksa rahade seosed, lubades seega narratiivis samastada juudi vähemuse väidetava saksameelsuse ja enamluse. Muuhulgas võib sellele kaudselt viidata Postimehes 1919. aastal avaldatud kirjutis „Ajaloolise kurbjandi lõpp“,¹⁷⁶ mis mainib „Eesti kommuna“ võitlusele pakutud „Juudi-Wene-Saksa abi“. Muutunud foon ja kahtlused saksameelsuses oleksid viljakaks pinnaseks enamlaste juhtkonnas ebaproportsionaalselt tähtsat rolli mängiva juudi vähemuse terve kodusõja poolega samastamisele, eriti kui arvestada eestlaste seas

¹⁷³ Goldin, S. (2022) „The Russian Army and the Jewish Population, 1914–1917“, lk 94

¹⁷⁴ Berger, S., Miller, A. (2015) „Building Nations in and With Empires – A Reassessment“. S. Berger, A. Miller (toim) „Nationalizing Empires“. Budapest, Central European University Press, lk 23-24

¹⁷⁵ Parming, T. (1979) „The Jewish Community and Inter-Ethnic Relations in Estonia, 1918-1940“, lk 256

¹⁷⁶ „Ajaloolise kurbjandi lõpp“. Postimees, 3. juuli 1919, nr 135

traditsiooniliselt levinud saksa-vastastust. Uurimistöö esimeses pooles leidis mainimist Berkowitzi seisukoht, et Eestis „ei seostatud juute enne teist maailmasõda bolševismist lähtuva ohuga“.¹⁷⁷ Uurimistulemuste valguses on keeruline sellise väitega isegi osaliselt nõustuda. Nagu näitavad valimiste teemalised avaldused 1917. aasta suvest, seostati juudi vähemust kohati ja mingil määral enamlastega juba enne oktoobripööret ning vabadussõja ajaks olid korduvalt seostamised muutunud selgeteks, valjudeks ja ilmselgelt vaenulikeks.

Pole võimatu, et teatud rolli suhtumise muutumises mängis 1919. aastaks ka omariikluse perspektiiv. Tsaaririigi kestvuse viimasel kümnendil väljendas Postimees muret juudi vähemusega toimuva pärast osalt seetõttu, et pidas eestlasi sarnasel viisil haavatavaks vähemuseks. Eesti ja juudi vähemuse olude tajutavad sarnasused aga vähenevad märgatavalt situatsioonis, kus esimene on teel iseseisvuse saavutamise poole. Kui selle kõrvale asetada juba vähemalt 1917. aastast saadik pead tõstnud arusaam juudi vähemuse ja (nüüd sõjaliselt ohtlikuks muutunud) enamluse seostest, siis ei näi pingete kasv Postimehe veergudel kuigivõrd arusaamatu. Seda mõttekäiku järgides on poliitilise ühishuvi võrreldav kahanemine küllaltki loogiline. Kui nii, siis võis võimendavaks faktoriks osutada O. Zuri poolt mainimist leidnud seos rühmade sidususe ja vaenu vahel.¹⁷⁸ Eesti ühiskonnas valitsesid küllaltki tõenäoliselt ka Vabadussõja teises pooles noortele, eriti segastes oludes tekkinud riikidele eeldatavasti omased lõhed. Enamlaste võimu juudi rahvusega seostamine lisab ideoloogilisele vaenlasele ka rahvusliku mõõtme. Näib, et vähemalt Briti luureandmetel kippusid kõigi Balti riikide juudi vähemused ka uute riikide iseseisvusse skepsisega suhtuma ning oleksid eelistanud säilitada maksimaalset ligipääsu Venemaa turgudele.¹⁷⁹

Maailmasõja eel Postimehe veergudel esinenud juudi vähemuse 1905. aasta revolutsiooni eelsest perioodist positiivsema kuvandi osakaalu ebapüsivusele võib üritada leida seletust Bouldingu kuvanditeoorias. Tema sõnul võetakse juba varasemalt olemasolevasse maailmapilti sobituvaid sõnumeid kergemini vastu, sest need ei tekita viimasega kokku sobitumisel

¹⁷⁷ Berkowitz, M. (2007) „The Crime of My Very Existence: Nazism and the Myth of Jewish Criminality“, lk 221

¹⁷⁸ Vt ptk 1.1 „Vaen ja vaenlane“ ning Zur, O. (1991). „The love of hating: The psychology of Enmity“, lk 353-354

¹⁷⁹ Made, V. (1999) „Eesti ja Rahvasteliit“. Tartu, Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 106

vastuolusid ega seega sisemist vastupanu.¹⁸⁰ See näib omakorda viitavat sellele, et positiivsed poliitilise koostöö seosed, mis 1905. ja 1914. aasta vahelisel perioodil tekkida jõudsid, kas ei muundanud juudi vähemuse varasemat kuvandit kuigivõrd püsival määral või, nagu võiks eeldada eelnevatele lõigule toetudes, oli kahe vähemusrahva vaheline koostöö taktikaline ning ajalehes täheldatav kuvandimuutus võrreldavalt pinnapealne.

1925. aastal võeti aastate pikkuse arutelu järel vastu vähemusrahvuste kulturomavalitsuse seadus, kusjuures Eesti riik lükkas eelnevatel aastatel Rahvasteliidu poolset, ainult Euroopa uute või sõja kaotanud riikidega kehtestatud¹⁸¹ vähemusrahvuste õigusi tagavat lepingut rahvusliku sõltumatusse säilitamise põhjendustega mitmeid kordi tagasi.¹⁸² Rahvasteliidu juures väljendas Balti riikide puhul algselt teistest vähemustest tõsisemat ja tungivamat muret justnimelt juudi vähemuse huve esindav Juudi Delegatsioonide Komitee.¹⁸³ Lõpptulemusena näis Eesti sisepoliitikas peamiste osapoolte arusaamise järgi küsimus siiski peamiselt baltisaksa vähemust puudutavat,¹⁸⁴ tingides seega ka sotsiaaldemokraatide ja Tõnissoni partei vastuseisu.¹⁸⁵ Samas oli teemal kirjutanud ajaloolase Vahur Made käsitluses Rahvasteliidu ja rahvusvahelise üldsuse survele vähemusrahvuste kultuurautonoomia seadusandlusele oma mõju.¹⁸⁶ Samuti peab Made teema kokkuvõttes mainimisväärseks seda, et Eesti enda seadusandlust, ka hiljem vastu võetud kultuurautonoomia seadust ei peetud Rahvasteliidu aruteludes kuigi tähtsaks.¹⁸⁷

„Manifestis kõigile Eestimaa rahwastele“ mainiti juudi vähemust saksa, vene ja rootsi vähemusega ühes ja samas punktis kui vähemust, kelle „rahvus-kultuurilise autonoomia õigus“

¹⁸⁰ Boulding, K. E. (1969) „The Image: Knowledge in Life and Society“. Ann Arbor, University of Michigan Press, lk 13

¹⁸¹ Frank, M. (2017) „Making Minorities History“. Oxford, Oxford University Press, lk 44; Made, V. (1999) „Eesti ja Rahvasteliit“, lk 105

¹⁸² Weiss-Wendt, A. (2017) „Thanks to the Germans! Jewish Cultural Autonomy in Interwar Estonia“, lk 77; Laurits, K. (2008) „Saksa kulturomavalitsus Eesti Vabariigis 1925-1940“, lk 42; Made, V. (1999) „Eesti ja Rahvasteliit“, lk 109

¹⁸³ Made, V. (1999) „Eesti ja Rahvasteliit“, lk 105-106

¹⁸⁴ Laurits, K. (2008) „Saksa kulturomavalitsus Eesti Vabariigis 1925-1940“, lk 47, 51

¹⁸⁵ *Ibid*, lk 51

¹⁸⁶ Made, V. (1999) „Eesti ja Rahvasteliit“, lk 119

¹⁸⁷ *Ibid*, lk 129

on kindlustatud.¹⁸⁸ Eraldi mainimist ei leidnud juudi vähemus aga enam 1920. aasta põhiseaduses, kus „riiklikutesse keskasutustesse“ oma keeles pöördumise õigus oli eraldi nimepidi mainitud rahvastest vaid sakslastel, venelastel ja rootslastel.¹⁸⁹ Samuti ei esine juudi vähemus eraldi nimepidi ei „Vähemusrahvuste kulturomavalitsuse seaduses“ (§ 8 mainis nimepidi ainult „Saksa, Vene ja Rootsi“ rahvuseid)¹⁹⁰ ega ka sama seaduse eelnõu Riigikogu üldkomisjoni seletuskirjas (ka seal mainitakse ainult põhiseaduse § 23 „tähendatud Saksa, Vene ja Rootsi“ rahvuseid)¹⁹¹. Samas mainitakse viimasel puhul ka, et seadust ainult põhiseaduses üles loetletud rahvastega piirata pole põhjust ja täheldatakse vähemusrahvuse liikmete vajamineva üldarvu vähendamist 4000 inimeselt 3000 inimesele.¹⁹² Sama küsimuse tõstatab ka 1926. aastal kirjutav Kopl Jokton, kelle sõnul määrati 1918. aasta manifesti tekstist sõltumata rahvasasjadega tegelema ainult sakslane, rootslane ja venelane.¹⁹³

Ülejäänud kolme rahvusega ühesugust äramainimist leidis aga juudi vähemus 1921. aasta eelnõus „Autonoomsete vähemusrahvuste ühenduste kohta Eesti Vabariigis“.¹⁹⁴ Siiski tuleb Soome ajaloolase Kari Aleniuse tööst välja, et Riigikogu sisesed diskussioonid vähemusrahvuste liikmeskonna piiri ümber puudutasid otseselt juudi vähemust. Kui rahvaloenduse tagajärjel selgus juudi kogukonna suurus, hääletati peaaesjalikult neid silmas pidades rahvusvähemuse liikmeskonna alampiiri 3000 liikmeni langetamise poolt, seda küll ainult häälteenamusega 6-4.¹⁹⁵ Siiski saavutas juudi vähemus kultuuriautonomiaga midagi, mida Gurin-Loovi ja Grambergi lühiteos „Eesti Juudi Kogukond“ nimetas „ainulaadseks

¹⁸⁸ Manifest kõigile Eestimaa rahvastele. Postimees, 24. veebruar 1919, nr 35

¹⁸⁹ Riigi teataja 1920, nr 113/114. Eesti Vabariigi Põhiseadus. Vastu võetud 15. juunil 1920

¹⁹⁰ Laurits, K. (2008) „Saksa kulturomavalitsus Eesti Vabariigis 1925-1940“, lk 268

¹⁹¹ *Ibid*, lk 277

¹⁹² *Ibid*.

¹⁹³ Jokton, K. (1992) „Juutide ajaloost Eestis“. Tartu, TÜ Trükikoda, lk 51

¹⁹⁴ Laurits, K. (2008) „Saksa kulturomavalitsus Eesti Vabariigis 1925-1940“, lk 189

¹⁹⁵ Alenius, K. (2007) „The Birth of Cultural Autonomy in Estonia: How, Why, and for Whom?“. Journal of Baltic Studies 38, nr 4 (detsember 2007), lk 457

nähtuseks Euroopa juutide ajaloos¹⁹⁶ ning seadus ise sai laiema rahvusvahelise (sh ka juudi kogukonna) kiituse osaliseks¹⁹⁷.

Käesoleva töö esimene osa rõhutas vähemuse assimileerimiskatsete tähtsust. Nagu mainiti, oleks juudi vähemus traditsiooniliselt eelistanud (Venemaal ja laiemalt Kesk- ja Ida-Euroopas) suurriigi koosseisus assimileeruda vene või (eelkõige) saksa kultuuriruumi ja rahvusesse, suurriiki juhtiva rahva sekka. Bourhis jt aga selgitavad, et üks võimalikest heade suhete eeldusest on mõlema osapoolle soov ja valmidus vastavalt assimileeruda ja assimileerida.¹⁹⁸ Vähemusrhuvuste küsimusele läheneb sarnase nurga alt ka 1921. aasta Riigikogu üldkomisjoni protokoll nr 35. Tööerakondlane A. Anderkopp sõnab seal, et „iga riigi ideaaliks peab olema rahvusriik“, kuid nendib, et „selle kättejõudmiseni peab demokraatia vähemusrhuvust kaitsma“. Seejärel seab ta vastamisi sotsialistide Otto Baueri ja Karl Kautsky seisukohad, kellest esimene näeb sellise poliitika tulevikuna vähemusrhuvuste veel suuremat eraldumist põhirahvusest ning Kautsky hoopis nende täielikku assimileerumist.¹⁹⁹

Vähemuse assimileerumis-osaste motiivide kirjeldamisel võib meenutada ka Allporti terminit „etalongrupp“.²⁰⁰ Varemmainitud võiks sellisel juhul järeldada, et kui mõne suurema Euroopa rahva ja juudi vähemuse vahelises suhtes näitas vähemalt viimane üles soovi muutuda „võõrast“ „omaks“, siis arvatavasti polnud eestlaste ja juudi kogukonna senistes suhetes selliseid juhuseid eesti rahvusvähemusele märgatava tihedusega ette tulnud. Pole otsest põhjust eeldada, et juudi vähemus oleks eestlaste jaoks olnud vähem võõras kui kohalikud (ja kaugemad) sakslased või venelased. Nagu mainitud, pidasid küsimust silmas ka vähemalt mõned vähemusrhuvuste küsimusega tegelejad riigikogulased.

Näib, et eestlased ei muutunud kohaliku juudi vähemuse jaoks etalongrupiks ka pärast iseseisvumist. Weiss-Wendti esitatud andmete järgi käis Eesti juudi vähemuse lastest eestikeelsetes koolides ainult 17%, seda osaliselt vanemate järgi vähese eesti keele oskuse.

¹⁹⁶ Gurin-Loov, E., Gramberg, G. (2001) „Eesti Juudi Kogukond“, lk 5

¹⁹⁷ Weiss-Wendt, A. (2017) „Thanks to the Germans! Jewish Cultural Autonomy in Interwar Estonia“, lk 86-87

¹⁹⁸ „if both majority and minority prefer assimilation“ – Brown, R., Zagefka, H. (2005) „Ingroup Affiliations and Prejudice“, lk 63-64

¹⁹⁹ Laurits, K. (2008) „Saksa kulturomavalitsus Eesti Vabariigis 1925-1940“, lk 198

²⁰⁰ Vt peatükki 1.1 „Sisegrupp ja etalongrupp“

Samuti oli Eesti juutide seas saksa keel esimeseks õpitavaks võõrkeeleks.²⁰¹ Sarnast tendentsi võib näha juudi vähemuse tõmbumises saksa-vene rahvuskogukondade poole. Weiss-Wendt mainib, et tegemist võis olla kaldega „traditsioonilise Balti eliidi“ poole, mitte lihtsalt „vähemuste vahelise solidaarsusega“.²⁰² Ajaloolane Maripuu on samuti öelnud, et „Eesti juudid olid olnud pigem osa siinsest saksa- või venekeelsest vähemusest ning nende sidemed eestlastega, eriti maal, olid suhteliselt nõrgad“.²⁰³ Ka Bergi ja Verschiki artikkel mainib (küll märksa hilisemat perioodi kirjeldades), et juudi kogukonna „keeleline assimileerumine on toimunud üldiselt vene keele kasuks“,²⁰⁴ välditakse „täielikku assimilatsiooni“ ja Nõukogude aegset Eestit nähti „transiitmaana“.²⁰⁵

Samas püsis Eesti riik kohaliku juudi kogukonna tõenäolise suhtelise võõruse kontekstis siiski sõdadevahelisel perioodil küllaltki salliv. Kuigi iseseisva Eesti ajakirjanduses ilmus kohati välja peaasjalikult antisemitismile orienteeritud välja andeid (näiteks ajalehed Juudid (1922), Kes on Juudid? (1925-1926), Kas meie või Juudid? (1929) ja Valvur (1930-1932)), ei kogunud need aga erilist lugejaskonda ega jäänud pikalt turule.²⁰⁶ Samuti on märgilise rōhutatud asjaolu, et erinevalt Lätist või Leedust ei võetud juudi vähemuselt kultuuri-autonoomiat iseseisvuse perioodil kunagi ära.²⁰⁷ Kuivõrd iseseisvuse rahuaeg jääb aga täielikult käesoleva töö raamistikust välja, ei saa anda kindlaid hinnanguid sõja ajal kasvanud vaenulikkuse võimalikule laatumisele Postimehe veergudel pärast Tartu rahu. Küll jätab see aga suurepärase võimaluse jätkata käesoleva uurimuse alustatud mõne tulevase töö raames.

²⁰¹ Weiss-Wendt, A. (2017) „Thanks to the Germans! Jewish Cultural Autonomy in Interwar Estonia“, lk 72, 87

²⁰² *Ibid*, lk 73-74

²⁰³ Maiste, V.-S. (2019) „Eestlaste holokaustikuritegude taga polnud antisemitism“, (intervjuu Meelis Maripuuga). Sirp, 27. september 2019

²⁰⁴ Berg, E., Verschik, A. (1999) „Juudid“. Viikberg, J. „Eesti rahvaste raamat. Rahvusvähemused, -rühmad, ja -killud“, lk 219

²⁰⁵ *Ibid*, lk 220, 221

²⁰⁶ Weiss-Wendt, A. (2009) „Murder Without Hatred: Estonians and the Holocaust“, lk 9

²⁰⁷ Weiss-Wendt, A. (2017) „Thanks to the Germans! Jewish Cultural Autonomy in Interwar Estonia“, lk 69

Kokkuvõte

Eesti juudi vähemus polnud eaproportsionaalselt edukas ega võtnud endale kahe teise, apollonliku rahva vahelise vahendaja rolli, nagu seda juhtus kohati mujal Ida-Euroopas. Tõsisema ajaloolise vimma (või tihti seletuseks toodava eaproportsionaalse edu) puudumisest hoolimata olid eestlaste seas sellegipoolest levinud juute puudutavad stereotüübid. Nende eksisteerimisele annavad põhjuse ning nende sisule seletuse Slezkine'i merkuurse-apollonlike rahvaste omavahelisi suhteid ja hõõrumisi puudutavad teooriad. Kahe rahva suhet mõjutab aga kahtlemata ka see, et kohalik väike juudi kogukond ei võta võimalikul assimileerumisel etalongrupiks ühiskondlikul redelil madalal pulgal asuvaid eestlasi, vaid baltisakslasi või venelasi. Sama tendents jätkub ka iseseisvusaega.

Uuritav ajavahemik Postimehe kajastusest jagunes laias laastus kolmeks. Neist esimene, 1905. aastale eelnev periood peegeldas kõige tihemini traditsioonilisi juudi stereotüüpe ning artiklite keskmine tonaalsus oli küll valdavalt neutraalne, kuid järgmise perioodiga võrreldes ebasõbralikum, võõrasust rõhutavam. On märke, et 1905. aasta revolutsiooni järel toimus eesti ja juudi rahvusvähemuste vahel vähemalt kohalikul tasemel rohkem koostööd. See, koos poliitiliste ühishuvidega, viis eelnimetatud revolutsiooni ja esimese maailmasõja vahelisel perioodil juudi vähemuse tuntavalt sõbralikumaks kajastuseni Postimehe veergudel. Maailmasõja puhkemise järel muutus aga juudi vähemuse kuvand Postimehes taas märgatavalt ebasõbralikumaks ning viis lõpptulemusena selle ja uue bolševike võimu samastamiseni.

Võimalikke põhjuseid viimase muutuse taga on arvukalt. Oma rolli võis mängida eesti rindesõdurite kokkupuude rindejoonele lähemal asuvate suuremate ning piirkondlike eripärade tõttu omanäolisemate (ja seega võõramate) juudi kogukondade või teiste neil aladel elavate rahvastega. Postimees ise kajastas perioodil juudi vähemust taas tihedamalt ebasõbralikus tonaalsuses seoses viimase sõjaaegse majandustegevusega. Tähtsat rolli võis mängida ka see, et juudid polnud senise ajaloo jooksul eestlasi etalongrupina näinud ja kui üldse Balti aladel assimileerunud, siis teistesse, kohaliku eliidi moodustanud rahvustesse. Kombinatsiooni eelnimetatud põhjustest võis veelgi mõjutada või võimendada senise poliitilise ühishuvi kadumine seoses tsaarivõimu kadumise ja Eesti iseseisvumisega. Omariiklus võis muuta ka eestlaste prioriteete ja suhtumist juudi vähemusse, kes liigitus jätkuvalt „võõraks“, kuid asetses nüüd paljurahvuselise impeeriumi asemel „nende“ maal.

Seega näib, et poliitiline koostöö kohalikul tasemel ja Riigiduumas polnud kas piisavalt tihe ja pikaajaline või ei baseerunud muul kui taktikalistel vajadustel. Tulemusena see igatahes ei tasakaalustanud faktoreid, mis viisid sõjaaegse vaenu kasvuni ning iseseisvuse ajaks ka Postimehe veergudel esinevate otseselt antisemiitlike seisukohtade ning kaebusteni. Bolševismi ja juudi vähemuse seostamine algas Postimehes juba 1917. aasta teises pooles, kuid tõepoolest ei saa seda esmaseks antisemitismi kasvu põhjuseks pidada. Postimehe tonaalsus olid juutide suunas vaenulikumaks muutunud juba sõja esimesest aastast alates. Samas aga ei saa kuidagi nõustuda Berkowitziga, kelle väitel ei seostatud Eestis enne teise maailmasõja algust bolševismi ja juudi vähemust – Postimehe lehekülgedel esinevad harvad sellised seostamised juba oktoobrirevolutsiooni eel.

Käesoleva töö najal on keeruline kindlalt väita, et bolševismi ja juudi vähemuse seostamine Postimehe veergudel oli midagi paratamatut, kuid selleni viinud tendentsid ei esinenud kindlasti lineaarsetena. Sõja eel oli juudi vähemust puudutav tonaalsus lehes pigem neutraalne-kaastundlik ning numbrid näivad viitavat selle suhtumise püsivusele. Olenemata sellest, millised neist paljudest nimetamist leidnud faktoritest tonaalsuse taas vaenulikumaks pööramiseni viisid, toimus toonimuutus ise kahtlemata sõja jooksul.

Kasutatud allikad ja kirjandus

Allikad

Ajaleht Postimees 1900-1919, 1937

Naesterahwa Töö ja Elu ja Käsitööleht, 4. mai 1927

Riigi Teataja, 09. august 1920

Kasutatud kirjandus

Albrecht, C. (2007) „Foreigner“. Beller, M., Leerssen, J. (toim.) „Imagology: The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters. A Critical Survey“. New York, Rodopi

Alenius, K. (2007) „The Birth of Cultural Autonomy in Estonia: How, Why, and for Whom?“. Journal of Baltic Studies 38, nr 4 (detsember 2007), lk 445-462

Allport, G. W. (1958) „The Nature of Prejudice“. New York, Doubleday Ancor Books.

Annus, E., Loogväli, T. (2002) „Eestikeelne ajakirjandus 1766-1940 II O-Ü“. Tallinn, Eesti Akadeemiline Raamatukogu

Beeler, K. E. (1991) „L'etranger tel qu'on le voit’: Comparative Imagology and Perceptions of Canada in European Fiction“. The Comparatist 15 (mai 1991), lk 129-140

Beller, M. (2007) „Prejudice“. Beller, M., Leerssen, J. (toim.) „Imagology: The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters. A Critical Survey“. New York, Rodopi

Beller, M. (2007) „Stereotype“. Beller, M., Leerssen, J. (toim.) „Imagology: The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters. A Critical Survey“. New York, Rodopi

Beller, S. (1989) „Vienna and the Jews, 1867-1938: A Cultural History“. Cambridge, Cambridge University Press

Berg, E. (1994) „Juudi asustuse iseärasusi Eestis“. Akadeemia, 6

- Berg, E., Verschik, A. (1999) „Juudid“. Viikberg, J. „Eesti rahvaste raamat. Rahvusvähemused, -rühmad, ja -killud“. Tallinn, Eesti Entsüklopeediakirjastus, lk 214-222
- Berger, S., Miller, A. (2015) „Building Nations in and With Empires – A Reassessment“. S. Berger, A. Miller (toim) „Nationalizing Empires“. Budapest, Central European University Press
- Berkowitz, M. (2007) „The Crime of My Very Existence: Nazism and the Myth of Jewish Criminality“. Los Angeles ja Berkley, California University Press
- Boulding, K. E. (1969) „The Image: Knowledge in Life and Society“. Ann Arbor, University of Michigan Press.
- Brown, R., Zagefka, H. (2005) „Ingroup Affiliations and Prejudice“. Dovidio J. F., Glick P., Rudman L. A. (toim.), “On the Nature of Prejudice: Fifty Years After Allport”. Malden, Massachusetts, Blackwell Publishing.
- Chua, A. (2018) „Political Tribes. Group Instinct and the Fate of Nations“. New York, Penguin Random House LLC.
- Crampton, R. J. (1994) „Eastern Europe in the Twentieth Century“. London, Routledge
- Eellend, M. (2011) „The Harvest of Modernization. The formation of Agrarianism in Estonia prior to World War I“. D. Müller, A. Harre (toim) „Agrarian Property and Agrarianism in East Central Europe in the Nineteenth and Twentieth Centuries“. Innsbruck, StudienVerlag
- Eriksson, F., Eellend, J., Wawrzeniuk, P. (2011) „The Mirror of Agrarian Modernity. Agrarian press in Estonia, Galicia and Sweden, 1890–1917“. Müller, A. Harre (toim) „Agrarian Property and Agrarianism in East Central Europe in the Nineteenth and Twentieth Centuries“. Innsbruck, StudienVerlag
- Facchini, C. (2010) „Yuri Slezkine – The Jewish Century“. Quest – Issues in Contemporary Jewish History 1 (aprill 2010)
- Floud, R. (1973) „An Introduction to Quantitative Methods for Historians“. London, Meuthen&Co, Ltd.
- Frank, M. (2017) „Making Minorities History“. Oxford, Oxford University Press
- Freeze, C. Y. (2006) „The Jewish Century by Yuri Slezkine“. Journal of World History 17, nr 3 (September 2006), lk 347-350

- Gans, E., Leerssen, J. (2007) „Jews“. Beller, M., Leerssen, J. (toim.) „Imagology: The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters. A Critical Survey“. New York, Rodopi
- Goldin, S. (2022) „The Russian Army and the Jewish Population, 1914–1917“. Cham, Palgrave Macmillan.
- Gunter, B. (2002) „The quantitative research process“. Jensen, K. B. (toim.) „A Handbook of Media and Communication Research: Qualitative and quantitative methodologies“. London, Routledge
- Gurin-Loov, E., Gramberg, G. (2001) „Eesti Juudi Kogukond“. Tallinn, K&O Offset
- Hiio, T. (1998) „Jewish students and Jewish student organisations at the university of Tartu“. Tartu, Tartu Ülikooli Ajaloomuuseumi aastaraamat 1998
- Jokton, K. (1992) „Juutide ajaloost Eestis“. Tartu, TÜ Trükikoda
- Judd, C. M., Park, B. (2005) „Group Differences and Stereotype Accuracy“. Dovidio J. F., Glick P., Rudman L. A. (toim.), “On the Nature of Prejudice: Fifty Years After Allport”. Malden, Massachusetts, Blackwell Publishing.
- Kasekamp, A. (2000) „The Radical Right in Interwar Estonia“. New York, St. Martin's.
- Laurits, K. (2008) „Saksa kulturomavalitsus Eesti Vabariigis 1925-1940“. Tallinn, Rahvusarhiiv
- Leerssen, J. (2016) „Imagology: On using ethnicity to make sense of the world“. *Iberic@1* 10, lk 13-31.
- Leerssen, J. (2007) „Image“. Beller, M., Leerssen, J. (toim.) „Imagology: The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters. A Critical Survey“. New York, Rodopi
- Lippmann, W. (1998) „Public Opinion“. New Brunswick, Transaction Publishers
- Made, V. (1999) „Eesti ja Rahvasteliit“. Tartu, Tartu Ülikooli Kirjastus
- Newman, L. S. (2009) „Was Walter Lippmann interested in stereotyping? Public Opinion and cognitive social psychology“. *History of Psychology* 12, nr 1, lk 7–18

- Nodel, E. (1974) „Life and Death of Estonian Jewry“. A. Ziedonis, W. L. Winter, M. Valgemäe (toim) „Baltic History“ Columbus, Association for the Advancement of Baltic Studies
- Oinas, F. J. (1979) „Naabrid ja võõrad keeles ning rahvaluules“. „Kalevipoeg kütkeis“. Toronto, Oma Press, Ltd..
- Parming, T. (1979) „The Jewish Community and Inter-Ethnic Relations in Estonia, 1918-1940“. Journal of Baltic Studies 10, nr 3
- Petersen, R. D. (2002) „Understanding Ethnic Violence: Fear, Hatred, and Resentment in Twentieth-Century Eastern Europe“. Cambridge, Cambridge University Press
- Raudsepp, A. (1999) „Juutide haridusoludest Venemaal, Eestist pärit esimesi juuditare Tartu ülikoolis“. Tamul, S. (toim.) „Vita academica, vita feminea“. Tartu, Tartu Ülikooli Kirjastus
- Slezkine, Y. (2004) „The Jewish Century“. Princeton, Princeton University Press.
- Zur, O. (1991). „The love of hating: The psychology of Enmity“. History of European Ideas 13, nr 4, lk 345-369.
- Verschik, A. (1995) „Mitmekeelsus kui juudi kogukonna elu norm“. Keel ja Kirjandus 6 (1995)
- Weiss-Wendt, A. (2009) „Murder Without Hatred: Estonians and the Holocaust“. New York, Syracuse University Press
- Weiss-Wendt, A. (2017) „Thanks to the Germans! Jewish Cultural Autonomy in Interwar Estonia“. Weiss-Wendt, A. „On the Margins. Essays on the History of Jews in Estonia“. Budapest, Central European University Press

Elektroonilised materjalid

- Guyard, M.-F. (1951) „L'étranger tel qu'on le voit“. Imagologica.eu. <https://imagologica.eu/CMS/upload/guyard.pdf> - Kasutatud 25. aprill 2025
- Koss, A. (2020) „Yuri Slezkine's Undiscriminating Eye“. Mosaic, 12. november 2020, <https://mosaicmagazine.com/observation/history-ideas/2020/11/yuri-slezkines-undiscriminating-eye/> - Kasutatud 16. mai 2025

Maiste, V.-S. (2019) „Eestlaste holokaustikuritegude taga polnud antisemitism“, (intervjuu Meelis Maripuuga). Sirp, 27. september 2019, <https://www.sirp.ee/eestlaste-holokaustikuritegude-taga-polnud-antisemitism/> - Kasutatud 18. mai 2025

Mertelsmann, O. (2009) „Mõrv ilma vihata. Eestlased ja holokaust“. Sirp, 23. oktoober 2009, <https://www.sirp.ee/morv-ilma-vihata-eestlased-ja-holokaust/> - Kasutatud 18. mai 2025

Sulbi, R. (2009) „USAs ilmus Eesti holokausti käsitlev monograafia“. Postimees, 5. juuli 2009, <https://www.postimees.ee/138564/usas-ilmus-eesti-holokausti-kasitlev-monograafia> –
Kasutatud 19. mai 2025

Summary - The image of Estonian Jewish minority in the newspaper Postimees between the years 1900-1919

The goal of this thesis is to attempt to analyse the image of the Jewish minority in the newspaper Postimees during the twenty years immediately preceding Estonian national independence. No systematic study of the image of the Jewish minority in the media has been conducted in Estonia so far, and Postimees, which holds a significant place in Estonian history and had a comparatively high circulation, seems a suitable place to start such an undertaking.

The author of the paper considers the period 1900-1919 to be suitable in several respects. First, twenty years is a period sufficiently long enough for the general picture of the tonality of Postimees to emerge. The selected period also includes several events that shook Imperial Russia and had an impact on the relations between the authorities and the Jewish minority. Thus, this eventful period offers the opportunity to capture the impact of crises and wars on the coverage of the Jewish minority Postimees' columns.

Thesis uses quantitative method to categorize the articles mentioning the plural word „Jews“ into categories based on tonality and other, secondary features. Articles are first divided by their content, either as news, opinion pieces or fiction. The main categories measuring the overall tonality of articles are divided into „neutral but foreign“, „unfriendly“, „hateful“, „compassionate but foreign“, „finding commonalities“ and „praiseworthy/positive but foreign“. The plural was chosen with the assumption that a search conducted in this way would reveal the proportionally largest number of article or text matches that attempt to characterize or generalize the Jewish minority as a group in some way. The categories for secondary features are formed using mostly Yuri Slezkine's theory on „Apollonian“ and „Mercurian“ peoples, their interactions and mutual stereotypes. In general the coverage of Jewish minority in Postimees can be divided into three main periods: years before the 1905 Russian Revolution, the years between that and the start of the First World War and finally the years after the start of the war until the end of researched period.

The period between 1900 and 1905 is characterized by a rather high proportion of writings with both an unfriendly and a sympathetic tone. Articles with an unfriendly tone constitute at least a quarter of all articles between 1900 and 1904, and the sympathetic tone seems to have slowly increased between 1902 and 1904. „Traditional“ Jewish stereotypes prevail, and

complaints about the small-scale economic and criminal activities of the minority are more frequently covered than in other periods. Although anti-Semitic stereotypes appear often in Postimees, especially in the context of fiction, Postimees was always uniformly disapproving in its treatment of foreign overtly anti-Semitic parties or organizations. In the context of the Russo-Japanese War, the Jewish minority is repeatedly portrayed as the most clearly pro-Japanese among the nationalities in the Russian Empire. At the same time, this part is not emphasized in a particularly hostile way, and at times no strong boundaries are drawn between the Jewish community within the borders of the tsarist state and the foreign Jewish community - both are assumed to be Anglophilic and generally in opposition to the tsarist regime.

The second period lasts roughly from the time after the 1905 revolution until the beginning of the First World War. It is characterized by a high tendency towards seeking common ground, which is undoubtedly due to Postimees' coverage of the State Duma and the intensification of political life in Imperial Russia. In these new circumstances Postimees seems to view the Jewish minority not only as a potential, but rather a probable political ally. Within the context of finding common political interests, a positive change is also felt in Postimees' broader tonality. In connection with the aforementioned processes, the sympathetic tone of the coverage of the minority in general grows and tonally negative mentions become more infrequent. Noticeable is also both a decrease in the proportion of fiction featuring characters with stereotypically „Jewish“ traits and relative increase in the publication of writings by Jewish authors.

With war comes a noticeable change in the image of the Jewish minority and the proportion of unfriendly articles increases. Among the opinion pieces and letters there arrives a new tone-setter in the form of letters written by mobilized soldiers on the front lines. The letters have an increasingly unfriendly attitude towards the numerous Jews they have come into contact in the war-torn areas of Poland and elsewhere, partly reflecting the attitudes of local non-Jewish nationalities.

The proportion of fiction mentioning the Jewish minority decreases further, distinguishing this period from the previous two. First associations drawn between the Bolshevik movement and the Jewish minority appear as early as the end of 1917 and increase in both frequency and hostility towards the end of the period. There are numerous possible reasons for the wartime change in tonality. The contact of Estonian front-line soldiers with the more

numerous Jewish communities located closer to the front line or with other peoples living in those areas may have played a role. Postimees itself covered the Jewish minority in a more unfriendly tone during the period in connection with the latter's wartime economic activities. An important role may also have been played by the fact that Jews had not seen Estonians as a desirable target for assimilation, instead preferring other nationalities forming the local elite. The combination of the aforementioned reasons may have been further amplified by the disappearance of the previous political joint interests in which the Russian Imperial regime played the part of a common enemy. Similarly the newly gained independence may also have changed Estonians' priorities and attitudes towards the Jews, the latter being still seen as "foreign" but no longer a fellow minority nationality in a large multiethnic empire.

Thus, it seems that political cooperation at the local level and in the State Duma was either not sufficiently close and long-term, or not based on anything more than purely realpolitics. As a result, it did not outweigh the factors that led to the growth of wartime hostility and, by the time of independence, to the outright anti-Semitic positions appearing in Postimees. The association of Bolshevism and the Jewish minority began in Postimees as early as the second half of 1917, but cannot be considered the primary reason for the growth of anti-Semitism, since the tone had shifted already during the very first year of the war. Regardless of which of the many factors mentioned led to the tonality of Postimees turning more hostile, the change in tone itself undoubtedly occurred only after the start of the war and was not reflected in the relatively tolerant and tonally sympathetic period directly preceding it.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Kert Urmas Raudvere,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose „Juudi rahvusvähemuse kuvand Eestis aastatel 1900-1919 ajalehe Postimees näitel“,

mille juhendaja on Karin Veski,

1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Kert Urmas Raudvere

Tartus, 19.05.2025